

The background is a painting of a Ferris wheel in a town square. The Ferris wheel has yellow and blue spokes. In the foreground, a woman with blonde hair is playing a piano. The scene is set in a town with European-style buildings under a blue sky with clouds.

Willem van der Veen ... *een jongen van de binnenstad*

‘De Grote Markt waar ik ben geboren,
met schuin aan de overkant de Harmonie’

A blue silhouette of a city skyline with a bridge, positioned above the magazine title.

Zwols Historisch Tijdschrift

37e jaargang 2020 nummer 2 - 8,50 euro

Suikerhistorie

Wim Huijsmans

(Collectie Hogenkamp)

De Oude Ambachtsschool in 2011 na de restauratie. (Foto Bierman Henket Architecten)

Practische Ambachtsschool, Mimosastraat 1

Een speciaal suikerzakje ter gelegenheid van een jubileum was in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw een regelmatig fenomeen. In 1962 bestond de Practische (toen nog met een c) Ambachtsschool tachtig jaar. De school was tot 1898 gehuisvest in het Pestengasthuis in de Nieuwstraat en verhuisde toen naar de Menno van Coehoornsingel, in het latere Flevogebouw. Toen ook dit pand te klein werd voor alle leerlingen, bouwde men een groot en ultramodern schoolgebouw op de hoek van de Hortensiastraat en de Mimosastraat, naar een ontwerp van architect A. Baart en stadsarchitect L. Krook. De opening vond plaats op 1 april 1934. Het gebouw doet qua stijl denken aan het Nieuwe Bouwen en kenmerkt zich door het functioneel toepassen van materialen, zoals de stalen kozijnen. Opvallend zijn de lichte open ruimten, grote glasvlakten en platte daken. De vele glas-in-lood ramen in het gebouw accentueren het open karakter. Vele duizenden ambachtslieden uit Zwolle en omgeving zijn op deze LTS (Lagere Technische School) opgeleid. Het gebouw werd verlaten in 1985. De LTS verhuisde toen naar de Russenweg. Jarenlang stond het gebouw aan de Mimosastraat leeg. Het werd gekraakt door onder meer kunstenaars, die het gebouw wisten te behouden voor de sloop. In 2007 heeft woningstichting SWZ de school gekocht, gerenoveerd en in oude luister hersteld. Er kwamen op de begane grond en eerste verdieping ateliers en werkruimtes voor kunstenaars, op de tweede verdieping een kleine dertig woningen voor een- en tweepersoonshuishoudens. De kunstenaars hebben zich verenigd in de stichting DOAS, een afkorting voor De Oude Ambachtsschool, en ontplooiën tal van activiteiten. Voormalige praktijkruimtes van de LTS doen nu weer dienst als werkplaats. Een prachtig staaltje van circulair bouwen en duurzaamheid.

Redactioneel

Willem van der Veen, in 1931 geboren aan de Grote Markt, is de ‘brugfiguur’ voor plaats en tijd in deze aflevering. In 1950 kwam hij als leerling-journalist in dienst van de *Zwolse Courant*, toen nog ‘de krant van Tijl’. Als ‘jongen van de binnenstad’ neemt hij zijn lezerspubliek nog één keer mee door Zwolle en door de tijd. Zo gaat het bijvoorbeeld over het in de oorlog beroemde én beruchte Hotel Peters en de verwarring in zijn nog jeugdige hoofd, omdat ‘ze bij Jakobs,’ van de sportwinkel, ‘Joden waren.’

Het hotel en de winkel lagen om de hoek van de tegenwoordige Diezerpromenade, tot 1970 Diezerstraat geheten. Willems collega Kiekès Agterom, ‘journalist in de verleden tijd’, vertelt waarom en hoe die verandering blijkbaar moest plaatsvinden. Vier dagen na deze herdoop werd de tweede IJsselbrug bij Zwolle geopend. Bij het Katerveer werd veertig jaar dáárvoor de eerste brug geopend; zij het ruim driekwart eeuw later dan gewenst, zoals Harry Koopman laat zien.

Op de plaats van diezelfde IJsselbrug, toen weggeslagen en vervangen door een pontje, begint het indringende oorlogsverhaal van Kees Contermans, dat werd gereconstrueerd door zijn zoon Chris en Gerrit Barbé.

Kort na de geboorte van Willem van der Veen werd in Assendorp een speeltuin met een bijzonder gebouw geopend. Kees Canters onderzocht wie de architect was van dit complex: architect J.G. Wiebenga of zijn collega en opvolger W.B.M. Beumer.

Met zijn helaas (!) laatste van de vele bijdragen aan dit tijdschrift neemt Willem van der Veen afscheid van zijn lezerspubliek. Maar Jan van de Wetering laat (onder andere) zien hoe ze ook via de website bereikbaar blijven!

Inhoud

Suikerhistorie Wim Huijsmans	70
Een jongen van de binnenstad <i>Toen Zwolle nog ophield achter in de Rembrandtlaan</i> Willem van der Veen	72
Van de Middelweg naar Oberhausen <i>Het oorlogsverhaal van Kees Contermans</i> Gerrit Barbé en Chris Contermans	89
Het gebouwtje van Speeltuinenvereniging Assendorp aan de Hortensiastraat <i>‘Wie moet dit doen?’</i> Kees Canters	99
In 1930 werd de IJsselbrug bij het Katerveer geopend <i>Had dat niet eerder gekund?</i> Harry Koopman	110
Oud Nieuws <i>Diezerstraat wordt Diezerpromenade</i> Kiekès Agterom	121
Nieuws van onze website Jan van de Wetering	128
Boeken	130
Mededelingen	132
Auteurs	133

Cover: Het ‘hoge rad’ van de jaarlijkse kermis op de Grote Markt, geschilderd door Willems vader Teun van der Veen. (Particuliere collectie)

Zie ook pagina 75

Willem van der Veen

Of in dit nummer van het Zwols Historisch Tijdschrift de allerlaatste bijdrage van Willem van der Veen staat, zal nog moeten blijken. Schrijven hoort bij zijn leven en dat houdt niet op als je 88 jaar oud bent. Maar Willem, geboren en getogen in Zwolle, begint wel te merken dat hij een gevorderde leeftijd heeft bereikt. Zijn altijd zo fenomenale geheugen laat hem zo nu en dan in de steek en een beetje rustiger aan doen mag zo langzamerhand ook wel. Maar dat er van zijn hand in de nabije toekomst toch nog een artikel over zijn geliefde stad Zwolle verschijnt, zou geen verbazing wekken.

Het schrijven zit de op 1 februari 1932 geboren Willem van der Veen zoals gezegd in het bloed. Dat veel van zijn artikelen, sonnetten en liedjes met Zwolle te maken hebben, is vanzelfsprekend als je bedenkt dat hij in het hart van de stad het levenslicht zag: in de woning boven het pand aan de Grote Markt waar jarenlang boekhandel Waanders was gevestigd. En zoals zijn vader Teun het leven in die mooie oude stad met penseel op het doek zette, deed zoon Willem toen hij van het gymnasium was dat met de pen op papier.

De journalistieke carrière van Willem begon in Kampen, maar verplaatste zich al snel naar de Melkmarkt in Zwolle waar de redactie van de Zwolse Courant destijds was gevestigd. Van 1969 tot 1992 was hij als kunstredacteur en redacteur van de zaterdagbijlage aan de Zwolse verbonden. Tal van acteurs, musici en schrijvers heeft hij geïnterviewd en zijn beschouwingen en rubrieken scoorden een hoog waarderingcijfer bij de lezers. Ruim veertig jaar lang schreef hij recensies van toneel, cabaret en (jazz)muziek. Met die bijdragen, zo'n 2500, zou een dik boek kunnen worden gevuld.

Veel bekendheid verwierf Willem met de musicals die hij schreef en waarin hij meestal zelf de hoofdrol speelde. Hoogtepunt daarvan was ongetwijfeld 'Een kwartje is geen kwertien', gemaakt in 1980 ter gelegenheid van 'Zwolle 750'. Elf keer was de grote zaal van Odeon uitverkocht, een absoluut record. Het fenomenale geheugen van Willem resulteerde in de rubriek 'Zwolle in de achteruitkijkspiegel' in de stadse editie van de Zwolse. Later is ze als een vierdelige serie in boekvorm uitgegeven. Andere uitgaven van hem zijn onder andere Teun, het lange leven van een Zwolse vakman in de kunst over zijn vader en Voordat de vluchtheuvel verdween met sonnetten over oud Zwolle.

Ten slotte mag niet onvermeld blijven, dat Willem een talentvol sportman was. Of het nu voetbal, tennis of biljarten was, Willem stond zijn mannetje. Maar uitblinker was hij op

het hockeyveld. Liefst 21 jaar achtereenvolgens speelde hij in het eerste elftal van de Zwolse Mixed Hockey Club (ZMHC), waarvan hij erelid is. In 1956 was hij als reserve geselecteerd voor het olympisch elftal, maar het ging helaas niet door omdat Nederland op het laatste moment de spelen in Melbourne boycotte vanwege de Russische inval in Hongarije.

Na zijn pensionering is Willem voor het Zwols Historisch Tijdschrift gaan schrijven. Zo'n dertig bijdragen zijn van zijn hand verschenen, waaronder twee complete themanummers: in 2004 'De Busse van Skutte' en in 2005 'Harro en Carina Bouman, een bijzonder echtpaar in de Koestraat'. En in wat wellicht zijn allerlaatste bijdrage is, neemt hij ons nu, direct na deze korte hommage, nog één keer mee door Zwolle en door de tijd.

Steven ten Veen

Willem van der Veen en zijn vrouw Lineke traden in 2015 op in Odeon voor de leden van de Zwolse Historische Vereniging bij de presentatie van het themanummer van het Zwols Historisch Tijdschrift '175 jaar Odeon' (Collectie Willem van der Veen)

Een jongen van de binnenstad Toen Zwolle nog ophield achter in de Rembrandtlaan

*Ik heb geen schop, ik kan niet harken
ik onderscheid geen kikker van een pad
en ook nauwelijks een koe van een varken,
ik ben een jongen van de Zwolse binnenstad.
Op het platteland, daar voel ik mij verloren,
daar is het net of ik het lichtledig zie.
Nee, dan de Grote Markt waar ik ben geboren,
met schuin aan de overkant de Harmonie.
Ik kan de geit niet melken, dat is nogal glad,
ik ben een jongen van de Zwolse binnenstad.*

(Vrij naar Toon Hermans)

Een jaar of zeventig geleden, toen ik nog jong was en bij mijn ouders op de Grote Markt woonde, was het voor mij een peulenschil om eventjes per fiets vanaf mijn geboortehuis de grens van Zwolle te bereiken. 't Begon met de Roggenstraat en de Vispoortenplas, daarna twee dicht bij elkaar liggende bruggen over en dan was ik al bijna in de Rembrandtlaan om binnen een paar honderd meter te eindigen in de buurgemeente Zwollerkerispel. Je kwam daar plotseling terecht op het echte platteland, waar kleine boerderijtjes stonden. Daar woonden keuterboertjes met echtgenotes die nog de Saksische klederdracht droegen. Vrijdags verkochten ze hun tuinproducten op de Zwolse markt, zoals dat eeuwenlang gebeurde. Zwolle was dan wel de hoofdstad van de provincie Overijssel, maar had in die jaren slechts 50.000 inwoners. Dat kwam voornamelijk doordat het een geknevelde stad was, die rondom in een ijzeren omklemming werd gehouden door de plattelandsgemeente Zwollerkerispel, waardoor Zwolle geen kant op kon. Die uitgestrekte gemeente Zwollerkerispel die alle kanten op waaierde, had wel zijn eigen gemeentehuis midden in Zwolle staan. Men kon het vinden op Ter Pelkwijkpark 18 in een mooi,

roodachtig gebouw dat nu alweer sinds 1967 voor allerlei doeleinden is gebruikt. In datzelfde jaar kon de stad Zwolle eindelijk profiteren van het opheffen van Zwollerkerispel, niet alleen met een aanwinst van een flink aantal bewoners, maar meer nog van veel bouwgrond.

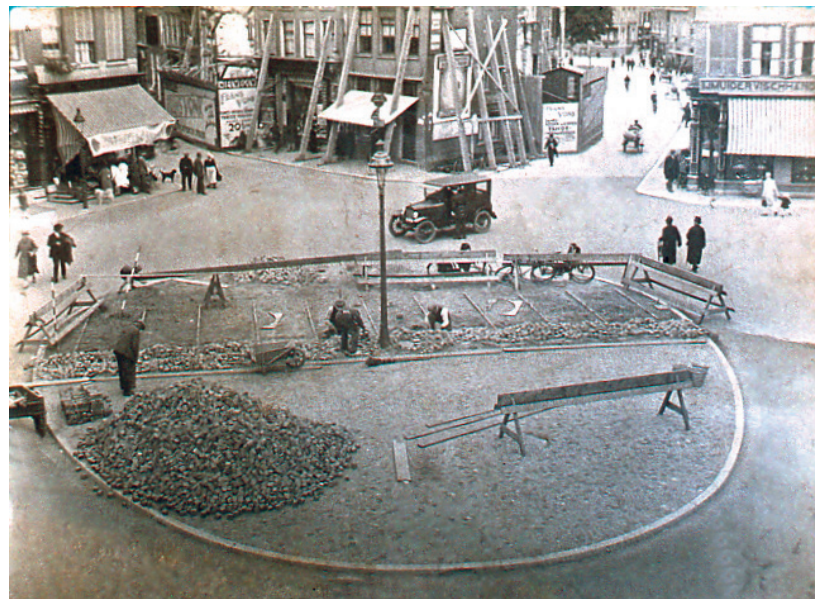
Hoed van de burgemeester

Een vroegere burgemeester van Zwollerkerispel, jonkheer mr. G.A. Strick van Linschoten, werd in 1946 de burgemeester van Zwolle. Hij bleef overigens in Zwollerkerispel wonen, in de laan die nu zijn naam draagt. 'Strick', zoals zijn bijnaam in verkorte vorm luidde, groeide spoedig uit tot een geliefde burgervader. Zelf bewaar ik een mooie en grappige herinnering aan hem. Daarbij moet ik vertellen dat ik in het begin van 1950 was aangenomen als leerling-journalist op de redactie van de Zwolse Courant, destijds nog omslachtig Provinciale Overijsselsche en Zwolse Courant gehe-

Willem van der Veen

Op 1 februari 1953 vierde Willem van der Veen (links) zijn 21ste verjaardag bij zijn ouders op de Grote Markt. Het was toen de avond van de Grote Watersnoodramp. Staand in het midden vader Teun, rechts moeder Goutje. Gasten waren de acteur en schilder Henk Voges met zijn vrouw (op de vloer zittend voor de warme haard).

Een beeld van de aanleg van de roemruchte 'vluchtheuvel' op de Grote Markt in 1929. Die grote ronde 'pannenkoek' was bijna een eeuw een mooi middelpunt van de oude binnenstad die plaats bood aan menig officiële of feestelijke gebeurtenis. (Collectie HCO)

ten. Het was in de tijd dat er in Nederland nog geen scholen voor de journalistiek bestonden. De eerste zou pas een jaar of tien later komen. Men ging er toen van uit dat journalistiek het best te leren viel als je pardoes in het diepe werd gegooid. Zo van school (19 jaar jong) werd ik in de eerste weken al naar allerlei vergaderingen gestuurd om er een verslag van voor de krant te maken. Op een van die bijeenkomsten ontmoette ik ook burgemeester Strick van Linschoten. Omdat ik mij na afloop had verstout hem te vragen om een verduidelijking van een punt uit het betoog dat hij daar ten beste had gegeven. Minzaam had hij mij te woord gestaan. Een paar dagen later kwam ik hem in de Veerallee toevallig tegen. We waren beiden op de fiets. Ik, snotneus, groette hem en zag een flits van herkenning in zijn ogen. Op mijn schuchtere 'dag burgemeester' nam hij – ene hand aan het stuur – met een brede zwaai zijn hoed af. Perplex fietste ik door en, tot bezinning gekomen, nam ik mij voor dat die man voor mij nooit meer kapot kon...

Laat ik nu bij mijn gelijktijdig afscheid van de journalistiek en het *Zwols Historisch Tijdschrift*, waaraan ik de laatste twintig jaar met veel plezier heb meegewerkt, een indruk geven van de eerste twintig jaren van mijn leven. Voornamelijk heb

ik die doorgebracht in het hartje van Zwolle, met mijn ouders en een jongere broer, wonend in een groot bovenhuis op de Grote Markt. Om precies te zijn: boven de befaamde boekhandel Waanders die tegenwoordig door haar verrassende verhuizing naar de middeleeuwse Broerenkerk een nationale bezienswaardigheid is geworden.

Grote grijze pannenkoek

Mijn Grote Markt is inmiddels mijn Grote Markt niet meer. Wat ze er de laatste decennia ook aan hebben geknutseld, het lijkt niet meer op de waardige, vriendelijk uitstraling die het mooie plein vroeger bezat. Het liefst zag ik de Grote Markt nog ingericht met de oude vluchtheuvel in het midden. Die grote grijze pannenkoek, waarop ik vanuit mijn ouderlijk huis neerkeek. Het schonk Zwolle een perfect middelpunt van de stad. De meest geknipte plek voor de kerstboom in december, de muzikentent op de vroegere Koninginnedag en het reuzenrad in de kermisweek. Juist door die grote ronde steenplak in het midden kwamen de evenwichtige verhoudingen van Zwolle's oudste plein het beste uit. Ook als er op de marktdagen kramen op stonden. Vandaag de dag kijkt men aan tegen een uitgestrekte rommel van terrasstoeltjes en tafeltjes, tussen welke een niet onaardig maar nauwelijks opvallend beeld van glas en plastic met moeite valt te ontwaren. Het heeft niet de allure om een stadsbeeld te verfraaien. Dan kunnen ze beter dat mooie beeld op het plein aan de andere kant van de kerk (Adam) weer naar de Grote Markt verplaatsen.

Maar laat ik mij in mijn laatste bijdrage aan het *Zwols Historisch Tijdschrift* verder niet bezig houden met kritiek op het heden en alles wat nog komen kan. Het gaat in dit blad om de dingen die zijn geweest. Laten we nog maar eens denken aan de tijd van het Zwolse verkeer rond 1940, toen ik nog met mijn stepje op de stoep van ons huis speelde. Dat verkeer werd toen plotseling een stuk rustiger. Vóór die tijd – men kan het zich nu nauwelijks nog voorstellen – ging het hele verkeer van het westen en het zuiden naar het noorden dwars door de Zwolse binnenstad. Alles croste door de nauwe straten. Een deel ging via de Luttekestraat, Grote Markt, Oude Vismarkt, Gasthuisplein en

Teun van der Veen schilderde vanuit het raam van zijn atelier het 'hoge rad' van de jaarlijkse kermis op de Grote Markt. (Particuliere collectie)

Ter Pelkwijkstraat. Een ander deel via de Burgemeester van Roijensingel, Sassenpoortenbrug en Wilhelminasingel. Daarna kwamen de stroompjes samen bij de Diezerpoortenbrug en vloeiden via Diezerkade en Oude Meppelerweg naar het noorden. Keerden ze terug, dan was ook de drukke Diezerstraat een mogelijkheid, want daar gold van het noorden uit éénrichtingverkeer. De loop van het verkeer veranderde van karakter na het uitbreken van de oorlog in 1940. Toevallig was juist in die tijd de bouw van de brug over het Zwartewater gereedgekomen, samen met de weg langs het oude Zwolle die heden ten dage een deel van de A28 uitmaakt. Het vormde een onbedoeld presentje voor de bezetters die er dankbaar gebruik van

maakten om hun oorlogsmaterieel te verplaatsen. Hetzelfde gold voor de IJsselbrug, die door de Duitsers snel hersteld werd nadat een deel daarvan door het Nederlandse leger was opgeblazen.

Hoge ramen

Als ik vandaag de dag nog wel eens in de binnenstad rondloop en ik kom op de Grote Markt, kijk ik altijd even omhoog naar de hoge ramen boven de voormalige boekhandel van Waanders, pal tegenover de Hoofdwacht en de Grote Kerk (welk warrig brein haalde het in zijn hoofd om zo'n oude kerk een 'academiehuis' te noemen?). Nou ja, in mijn gedachten zie ik in het meest rechtse raam van het bovenhuis aan de overkant de wieg staan,

Een kijkje op de Grote Markt in de zeer hete zomer van 1947. Het is uiterst stil op straat. Er loopt een militair op de vluchtheuvel en voor de winkel van Waanders staat nog een militaire jeep. Eén auto rijdt de Oude Vismarkt op. De vijf zonneschermen van Willems geboortehuis zijn uitgeklast evenals die van buurman Jakobs, de sportwinkel, en aan de andere kant die van banketbakker Alferink. Op de linkerhoek naar de Diezerstraat trekt wellicht de IJssalon van Talamini nog een paar klanten. (Collectie HCO)

Een nog jonge vader Teun maakt in zijn atelier een grote reclameplaat van de vroeger zeer populaire acteur Johan Kaart.

waarin ik op de eerste dag van februari 1932 ben gedropt als eerste zoon van Goutje en Teun van der Veen. Dat was toen de slaapkamer van mijn ouders. Een jaar of twee later werd die kamer veranderd in het atelier van mijn vader die in Zwolle en omstreken bekend werd als een tekenaar en schilder die voor geen onderwerp uit de weg ging en die in dat atelier zijn hele clientèle ontving. Maar niet allemaal tegelijk.

Die tien ramen – de vijf van de zolder op de tweede verdieping meegerekend – hebben in de jaren na de bevrijding trouwens ook nog een belangrijke rol gespeeld in het vermaak van de feestvierende Zwolse bevolking. En wel als geïmproviseerde tribune. Als er weer eens wat op de Grote Markt te doen viel, kwamen er vaak zoveel mensen opdagen dat de rijen toeschouwers een onmogelijke dikte bereikten. Het had tot gevolg dat er bij mijn ouders verre vrienden en vage ken-

Willem van der Veen (88) staat voor het bovenhuis op de Grote Markt, waar hij is geboren en het grootste deel van zijn jeugd in Zwolle beleefde. Achter de twee ramen rechts op de eerste verdieping stond zijn wieg. Later werd deze kamer het druk bezochte atelier van zijn vader Teun. Op de begane grond was jaren lang de bekende boekhandel van Waanders gevestigd. (Foto Wim van Zant)

nissen aanbelden. En wel met de vraag of ze misschien bij ons boven mochten kijken. Mijn ouders waren niet zo goed of de horden namen geleidelijk aan bezit van alle ramen aan de voorkant. Achter elk van de tien ramen verdrongen de onverwachte bezoekers zich, zodat er zelfs voor mijn vader en moeder nergens een kiertje meer was om een blik op straat te werpen. En voor mijzelf al helemaal niet. Maar ik had er iets op gevonden. Ik sleepte de keukentrap naar beneden en zette deze in de geopende voordeur, waarmee ik mijzelf een riante plaats bezorgde. Het was in 1949 toen de kersverse koningin Juliana en haar prins-gemaal Bernhard op bezoek kwamen en daarmee 's middags voor een record aan toeschouwers in Zwolle zorgden. 's Avonds maakten koningin en gemaal na de ontvangst bij hotel Wientjes nog een extra rijtoertje naar de Bollebieste, waar de actiefste Oranjevereniging van de stad te vinden was. En waarachtig..!, toen zaten een aantal kijkers van 's middags weer bij ons achter de ramen.

Samen met zijn moeder kijkt de jonge Willem door een huiskamer-raam naar het verkeer op de Grote Markt.

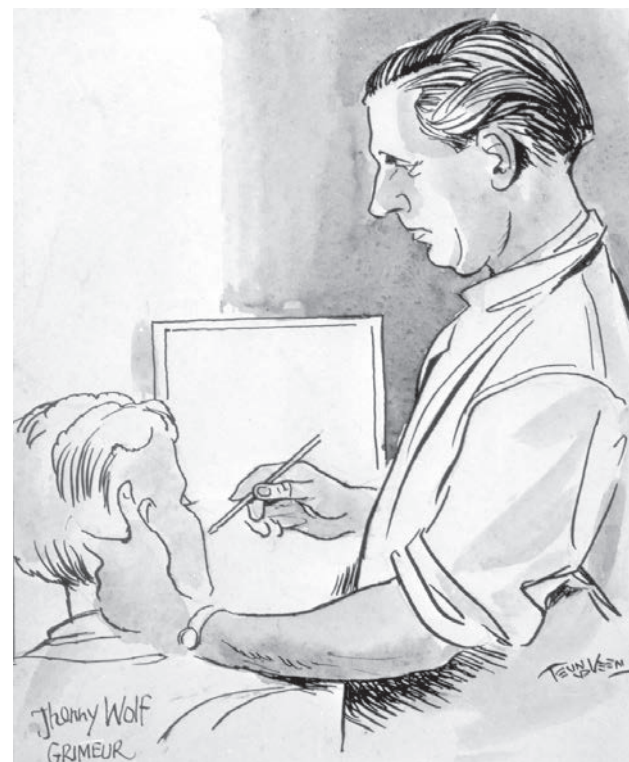

Met moeder

In mijn heel jonge jaren speelde dat grote holle huis midden in de stad een aparte rol in mijn leven. Er viel binnen en buiten altijd wel iets te beleven. Als het binnen geen bezoekers van mijn vader waren, was het buiten wel menselijk straatmeubilair, dat wil zeggen: de 'pleisteraars' die niet van het stukje stoep vlak voor onze voordeur waren weg te slaan. Ze kwamen in de ochtenduren en stonden er vaak nog met elkaar te redeneren als de tijd van het avondeten in aantocht was. Vooral tegenover mijn moeder waren ze altijd heel aardig. Maar dat was niet zo'n wonder, want zij was toen nog een jonge vrouw die heel zuinig was op haar uiterlijk. Over mijn moeder gesproken: die zat ook heel vaak voor het raam te kijken naar al die mensen en hun gedoe op de Grote Markt. Daarbij hield ik haar graag gezelschap en luisterde naar haar commentaar op al die bekende en onbekende mensen die buiten passeerden.

Al vroeg raakte ik daar, op heel jonge leeftijd, mijn geloof in Sinterklaas kwijt. Schuin tegenover ons huis was namelijk de kapperszaak van Wolff gevestigd. De baas en zijn dochter hielden zich ook bezig met kostumering en grime. Tot mijn prille verbazing zag ik in de sinterklaastijd de ene na de andere 'bisschop' uit de kapsalon komen. Soms waren ze zelfs op de fiets en zag ik gewone schoenen en kleren. Een keer zelfs klompen en sokhouders aan hun benen en gewone hoeden en petten op hun hoofden. Dat kon in mijn prille brein geen zuivere koffie zijn. Waar ik het als eersteklasser op de lagere school vandaan haalde weet ik niet, maar ik had in die tijd toch al zoveel verantwoordelijkheidsgevoel tegenover de medeleerlingen in mijn klas, dat ik op school mijn mond hield als Sinterklaas op bezoek kwam. Ik zweeg bewust over het door mij geconstateerde bedrog teneinde het feestje niet te bederven.

Toen de oorlog uitbrak was ik acht jaar en besteedde op de brede stoep die op de Grote Markt voor ons huis lag een groot deel van mijn vrije tijd aan mijn rolschaatsen en step. Maar de oorlog leidde er toe dat ik daardoor tegen mijn wil in contact raakte met de Duitse vijand die beslag had gelegd op het naburige Hotel Peters.

H.S. Wolff, hier getekend door Teun van der Veen, was de kapper en grimeur die vele jaren lang in de tijd van Sinterklaas zorgde voor de aankleding van vele bisschoppen en Pieten. Hij had zijn bedrijf in de Korte Ademhalingssteeg schuin tegenover het huis van de jonge Willem. (Collectie HCO)

De ingang daarvan was slechts een paar meter van onze voordeur verwijderd. In dat hotel kwamen vaak hoge Duitse militairen bijeen, die zich binnen prima amuseerden en die zich vaak lieten vergezellen door chic geklede vrouwen. Ik reed vaak op mijn rolschaatsen vlak vóór de twee schildwachten langs, die op de stoep de wacht hielden en soms opmerkingen maakten over mijn gerij. De twee hoteleigenaren, Henk en Alie Peters, hadden in hun hotel niets meer te vertellen. Zij zaten zich in een achterafkamertje te verbijten in de nabijheid van gasten die allerminst welkom waren. En bedenk dan ook nog dat ze met al die Duitsers in hun hotel zowaar een tijdje onderdak hebben verleend aan een Joods echt-

paar in een kleine ruimte ergens op de zolders. De haat van Henk en Alie tegen de Duitsers werd er alleen maar erger door.

Antisemitisme

Dat laatste kon niet gezegd worden van sommige middenstanders uit de Zwolse binnenstad. Er waren er een aantal met uitgesproken sympathieën voor de bezetters. Antisemitisme was evenmin een zeldzaamheid. Even voor de oorlog was ik daarmee op een merkwaardig indirecte, achteraf zeer verontrustende manier, geconfronteerd. Ouder dan acht jaar was ik toen niet, maar de ervaring staat me scherp voor de geest. Veel later, toen alle gruwelijke verhalen over de Holocaust loskwamen, heb ik er vaak aan terug moeten denken. Als ik op de stoep speelde, dribbelde ik vaak even binnen bij onze buurman Jakobs die een grote zaak in sportkleding en -attributen dreef. Ze ontvingen mij daar als een welkom vriendje.

De jonge Willem van der Veen op de step op de stoep vlak voor zijn geboortehuis op de Grote Markt.

De Diezerstraat, uitkomende op de Grote Markt, is ongetwijfeld de belangrijkste straat van Zwolle, maar heeft de laatste jaren toch wat aan veelkleurigheid verloren. Willem trofer in zijn jeugd – aan de hand van zijn moeder – veel meer verscheidenheid van winkels aan.

Van dochter Bep, die in de winkel hielp, mocht ik rondstruinen tussen de toonbanken en zelfs weleens met de vingers aan voor mij interessante sportwerktuigen zitten, zoals tennisrackets, hockeysticks of een echte leren voetbal met veter. Was het een wonder dat ik er niet was weg te slaan?

Totdat er plotseling iets gebeurde, waardoor ik in verwarring raakte. Een straatvriendje hoorde ik zeggen dat ‘ze bij Jakobs Joden waren.’ Hoe scherp ik het me herinner, wordt geïllustreerd door het feit dat ik nog op de meter nauwkeurig weet waar ik me op dat moment bevond. Ik werd als jochie overvallen door – het is moeilijk uit te drukken – een gevoel van teleurstelling, van weerstand, van twijfel over die aardige mensen, waar ik toch zo graag heen ging. Alsof dat aardig zijn eigenlijk niet mocht of kon... Het is afschuwelijk er aan terug te denken dat dergelijke gedachten in de hoofden van kleine jongetjes konden opkomen. Hoe kwamen ze daar in terecht? Ik kan me niet herinneren dat er bij ons thuis over werd gesproken, maar antisemitisme had zich kennelijk zozeer in die vooroorlogse maatschappij ingevreten dat zelfs kinderen gevoelig waren voor deze ziektekiemen.

Gelukkig denken kleine jongetjes niet zo lang over iets na. Bij Jakobs bleef ik graag buurten... totdat het niet meer kon... Toen was het al een paar jaar oorlog en waren de omstandigheden radicaal veranderd, vooral voor mensen als onze burens. Zo radicaal dat ze spoedig daarna op de Grote Markt nimmer meer werden gezien. Op één na. De jongste dochter, Zus genaamd, keerde terug en zette de winkel samen met haar man Dolf Davidson nog vele jaren voort!

Winkelen in binnenstad

Na meer dan zeventig jaar herinner ik mij nog als de dag van gisteren dat ik toen al goed op de hoogte was van bijna alles wat Zwolse middenstanders te bieden hadden. Dat kwam door mijn moeder. Een dierbare hobby van haar was ‘winkelen’ en ze vond het nog leuker als ze daarbij gezelschap had. Meestal kwam die behoefte haar onverwacht aanwaaien, en dan was ik de eerste die ze vroeg om haar te begeleiden... Op die manier kreeg ik een tot de dag van vandaag durend beeld van de Zwolse winkelstand voor ogen, dat men niet bij zo’n snotneus zou verwachten.

Als ik nu in de Diezerstraat loop, kijk ik treurig om me heen, aangezien het aanbod van artikelen in verhouding tot vroeger, sterk is afgenomen. Dat komt door de enorme toename van al die grootwinkelbedrijven en de thuisbezorging via internet. Vroeger zag alles er heel anders uit in de verschillende branches. Toen zag men nog een grote verscheidenheid van winkels in de Diezerstraat: brood- en banketbakkers, snoepwinkels, liefst drie muziekwinkels, meubelwinkels, tabakswinkels, boekwinkels, drie kruideniers, hoedenwinkel, twee apothekers, drie slagers, huishoudelijke voorwerpen, textiel- en kledingwinkels in alle soorten, drankwinkels, rookwaren, twee juweliers, een warenhuis (V en D) en een bioscoop. Nu breek je bijna alleen je nek over kleding en schoenen.

Het is vandaag de dag toch bijna niet meer te geloven dat er omstreeks 1940 in Zwolle nog tegen de negentig bakkers en honderd sigarenwinkels waren. Men kan het nalezen in de oude adresboeken van de stad in het HCO. Naast de adressen van al die Zwollenaren bevatten ze ook

lijsten van beroepen. Onder het hoofd ‘brood- en banketbakkers’ (velen waren het vroeger allebei) vindt men in het boek van 1950 nog tachtig bakkers, in die tijd een zeer respectabel aantal voor een provinciestad van 50.000 inwoners.

In het Zwolle van vlak na de oorlog waren er nog minstens zoveel slagers. Ik vraag mij af hoe al die vakbroeders aan de kost kwamen. Alleen een bovenlaag van de mensen at destijds elke dag vlees. Bij hele volksstammen stond het alleen ’s zondags op het menu. De concurrentie was er – begrijpelijk – moordend. De grootste concentratie van slagers vond men in het buurtje Thomas a Kempisstraat/Vechtstraat. Niet minder dan acht (!) van de vakbroeders deden elkaar daar grote concurrentie aan.

Aan de andere kant van de stad, in de smalle Hoogstraat, vond men een nog intensievere opeenhoping van slagers. Oorzaak daarvan was ongetwijfeld de onmiddellijke nabijheid van de Veemarkt. En dan had je bijvoorbeeld ook nog de lange Assendorperstraat met zeven slagerijen, de Diezerstraat met vijf en als laatsten ex aequo met vier slagers de Diezerstraat, Van Karnebeekstraat en Roggenstraat. Opvallend was verder dat het katholieke geloof bovenaan stond bij de slagers en ook nog dat er zelden een van hen armoede heeft geleden. Er moet dus wel wat aan dat vlees te verdienen zijn geweest.

Wat een verschil is er ook met de slagerijen van vroeger en nu! Toen hingen de halve varkens en hun koppen, de grote stukken van andere beesten en de lange worsten aan grote haken in de winkel. Nu liggen de voorbereide stukjes vlees, het gehakt en de andere fijne vleeswaren in plastic verpakt in verlichte glazen vitrines, meestal in de supermarkten en sporadisch nog in een ‘ouderwetse’ winkel.

Wedstrijdjes van niks

In tegenstelling met de huidige tijd waarin bijna alles wordt aangegrepen om maar feest te kunnen vieren of grote manifestaties en vertoningen op touw te zetten, was het in mijn jonge jaren maar een stille boel in Zwolle. Nu komen er duizenden – vooral jonge mensen – op af. Daarom mag het verbazing wekken dat er vlak na de oorlog bij

een inwonertal dat minder dan de helft van het huidige bedroeg, soms wel meer dan achtduizend mensen afkwamen op een voetbalwedstrijd die niet meer dan een lachertje was. Aan het einde van de jaren veertig tot ver in de jaren zestig trokken drommen volk op een avond in het begin van de zomer naar het stadion aan de huidige Ceintuurbaan, dat toen nog Gemeentelijk Sportpark heette. De attractie was de ‘voetbalkraker’ Zwolse Gemeenteraad tegen de Zwolse Pers. De grap begon in het begin van de zomer van 1948. In die tijd was het nog gebruik dat sommige agendapunten van de gemeenteraad in besloten zitting werden behandeld. Dan sommeerde de voorzitter (burgemeester Strick van Linschoten) de persvertegenwoordigers om de zaal voor een poosje te verlaten. Journalisten waren er in die tijd nogal wat, doordat er in Zwolle wel vijf (!) plaatselijke kranten – geen gratis huis-aan-huisbladen – werden verspreid.

Op die bewuste avond in 1948, toen er naar goed gebruik grote geheimzinnigheid rond een waarschijnlijk onbenullige kwestie moest worden betracht, stonden de journalisten weer eens broederlijk op de gang in het oude stadhuis op de hoek van de Sassenstraat en het Grote Kerkplein. Na een tijdje wachten begonnen ze de tijd te doden met het schoppen tegen een leeg sigarettendoosje. Het verveelde spelletje ontaardde in een verbeterde partijtje dat zich niet zonder enig gedruis voltrok. Plotseling werd de geïmproviseerde indoormatch onderbroken door de burgemeester in eigen persoon, die eens poolshoogte kwam nemen van het oneerbiedige lawaai dat tot de raadzaal was doorgedrongen en de fracties in hun diep geheime discussies had gestoord. Strick van Linschoten riep de trapgrage horde tot de orde, waarna de persmusketen hijgend antwoordden dat ze hun schotkracht graag eens tegen een delegatie van raadsleden wilden demonstreren. Ze waren hoogst verbaasd dat het voorstel van deze uitdaging *stante pede* met algemene stemmen werd aanvaard.

En zo kwam het dat bijna zeventig jaar geleden raadsleden en journalisten in voetbalplunje op een stampvol Gemeentelijk Sportpark ten bate van de tbc-bestrijding tegenover elkaar stonden

Van 1949 af werd op het Gemeentelijk Sportpark (nu het PEC-stadion) een voetbalwedstrijd gespeeld tussen leden van de Zwolse gemeenteraad en de journalisten van Zwolle. Dit treffen groeide uit tot een waar volksfeest. Op de foto vlnr.: Hans Jacobs (Vrije Volk), Gijs van Keulen, Jan Louwen, Hans Schothorst, Willem van der Veen (allemaal Zwolse Courant, de auteur is de enige die nog leeft), Hans Schrauwen (Ten Heuvels Courant), Siertsema, Rotteveel (allebei Zwolse Courant), Ernst Stavenuiter (Overijsselsch Dagblad), Ben Zomerdijk (Trouw), Joh. Boetze (Zwolse Courant), Alferink (Overijsselsch Dagblad).

en warempel nog begonnen te schoppen ook. Het schertswedstrijdje groeide in de volgende jaren uit tot een waar volksfeest met een stampvol stadion, attracties voor de Zwolse bevolking en open landaauers, waarin de elftallen vanaf het Grote Kerkplein door een grote massa burgers werden uitgezwaaid voor hun tocht naar het vergeleken bij nu petieterige stadionnetje waarin toch nog achtduizend kijkers een plaatsje konden vinden.

Slanke toren

Als ik in mijn jeugd door een raam aan de achterkant van mijn ouderlijk huis naar buiten keek, zag ik vlakbij een toren waarvan de lange, slanke spits nagenoeg even hoog de lucht in stak als het haantje van de Peperbus. De binnenstad telde toen twee katholieke parochies. Die van de Roggenstraat (St. Michael) bouwde haar toren in het laatste decennium van de negentiende eeuw en wilde niet onderdoen voor de zusterparochie (Onze Lieve Vrouwe) op de Ossenmarkt. De

architect kreeg de opdracht de hoogte van de nieuwe toren zorgvuldig aan te passen aan die van de eeuwenoude Peperbus. De mooie toren die het silhouet van de binnenstad verrijkte, heeft er nog geen eeuw gestaan. Toen de Zwolse binnenstad in de jaren zestig werd overvallen door een wilde rage van onberedeneerde afbraak en nog minder doordachte nieuwbouw, moest die Michaëlstoren er net als de kerk aan geloven.

Het refrein van het liedje 'De slanke toren' dat ik een jaar of dertig geleden schreef voor een van mijn programma's in schouwburg Odeon, gaat als volgt:

*'Dan denk je even aan die slanke grijze toren
Symbool van alles wat hier uit de stad verdween.
In onze jeugd was hem een droevig lot beschoren.
Hij ging ten onder tot de allerlaatste steen.
De oude Peperbus bleef zomaar eenzaam achter.
Hij mist zijn makker, ginder in de Roggenstraat,
maar blijft voor Zwolle altijd nog de trouwe wachter
en luidt zijn klokken tot het laatste uurtje slaat.'*

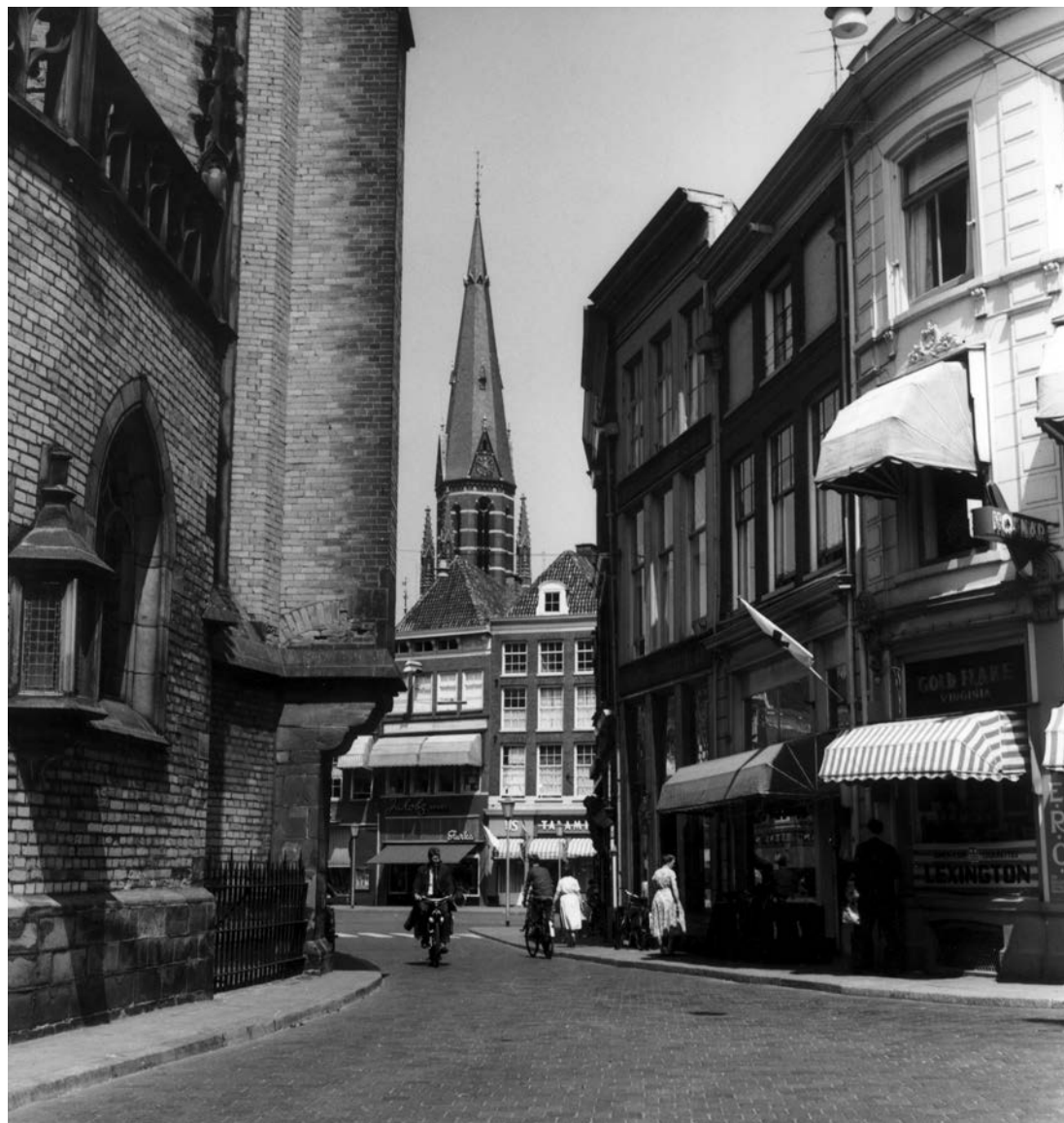
Vanuit een bovenraam in de Diezerstraat, maakte Teun van der Veen een schilderij van de Roggenstraat, het drukste straatje van Zwolle. Het biedt een mooi uitzicht op de helaas halverwege de twintigste eeuw door afbraak jammerlijk verloren gegane toren van de Sint Michaëlkerk, die nagenoeg even hoog was als Zwolle's paradedepaardje de Peperbus. (Particuliere collectie)

Keuring voor de dienstplicht...

Bijna even dicht bij die slanke toren in de Roggenstraat stond op het Broerenkerkplein, schuin tegenover de Librije, de oude militaire kazerne. Daar werden jaarlijks de keuringen verricht van de jeugdige kandidaten voor de dienstplicht. Toen ik in 1949 net van de middelbare school was gekomen werd ik daarvoor opgeroepen. Het leek mij niks, zo vlak na de oorlog. Een paar van mijn vrienden liepen al in een uniform, maar hun voor-

beeld kon mij niet enthousiast maken, integendeel. Die keuring kon ik echter niet ontlopen.

Na in een zaal van de kazerne op de begane grond een reeks proeven te hebben ondergaan, werd mij bevolen de hoge trap naar de bovenste verdieping van het gebouw te bestijgen om daar het slot van mijn keuring te ondergaan. Braaf nam ik plaats op een bank op de gang, waar ik op mijn beurt moest wachten. Het duurde heel lang en het bleef er doodstil. Na zeker een uur hoorde

De sierlijke slanke toren van de Sint Michaëlskerk in de Roggenstraat, hier gezien vanuit de Korte Ademhalingssteeg, was driekwart eeuw een van de belangrijkste bakens in de Zwolse binnenstad. (Collectie HCO)

ik eindelijk iemand de trap op komen. Het bleek een nijvere schoonmaker met zijn attributen. 'Wat doe'j ier?', vroeg hij me in het Zwolse dialect, 'Zie bint allemaole al nöör uus'..! Het enige wat ik kon doen, was de trap weer af te dalen ... zonder ook maar het flauwste vermoeden dat ik er in mijn verdere leven nooit meer iets van zou horen!

'De Beuties'

Vlaktbij die slanke toren, aan het einde van de Roggenstraat, was een plek te vinden waar de Zwolse jeugd menig kwartje is kwijt geraakt. Veel viel er toen in de binnenstad voor meisjes

en jongens niet te beleven, maar de 'Beuties van Slendebroek' vormden in en vlak na de oorlog een mogelijkheid om even aan de grauweid en armoe van het dagelijkse leven te ontsnappen. Het waren simpele roeiboortjes die door brugwachter Slendebroek van de Vispoortenbrug werden verhuurd voor een kwartje per uur. De jongeren voeren ermee de grachten rond, zetten in hun fantasie hele zeeslagen op touw en liefdespaartjes proefden de romantiek die aan een tochtje in een bootje met z'n tweetjes verbonden is.

In een Zwols programma in een volle Odeonzaal zongen we er een liedje over. Het begon zo:

Tijdens de griepepidemie van 1954 speelde Willem van der Veen als amateuracteur de gemakkelijkste rol van zijn leven. Voor de krant moest een foto gemaakt worden van een grieppatiënt. 'Onder de dekens had ik mijn daagse broek en de schoenen nog aan...!'

Een van de 'beuties' van Slendebroek, de brugwachter, die er wel tien bij zijn huis had liggen. Je mocht er toen voor een kwartje een uur mee varen. Het was een dankbaar vermaak voor de Zwolse jeugd.

'De zon ging lekker op ons koppie schijnen en we wandelden naar Slendebroek. Daar bij de brug in het ouwe Zwolse 'grachie' lagen al die bootjes om de hoek. Een kwartje voor een uurtje kon je toen nog wel betalen. We zeiden tot elkander: laten wij niet langer dralen.'

Refrein: Stap maar in, samen lekker roeien. Gezellig met ons tweetjes aan de riemen. Vaar maar weg, doe maar kalm bij het stoeien en de liefde zal gelijk ontkiemen.'

Zwolse typen

In mijn jeugd vertoonden zich heel wat schilderachtige typen in het straatbeeld van de Zwolse binnenstad. In tegenstelling met die van nu bleven ze niet zelden hun leven lang in beeld. Een flink

deel van hen kwam van het Eiland en Achter de Broeren, een volksbuurt die nog niet zo heel lang geleden plaats moest maken voor een winkelcentrum, dat nu al weer – een jaar of veertig later – op de schop moet. Veel van die vreemde figuren, veelal mannen, huisden daar vroeger in kleine optrekjes of in de volkslogementen, die onder meer in de nu verdwenen Klokkensteeg of Drietrommeltjessteeg te vinden waren.

Maar er waren ook vrouwen die in deijker liepen. Neem nu Miene Belle. Ze werd zo genoemd omdat ze lange oorbellen droeg. Ze was een van de vrouwen die bij de visafslag op het Rode Torenplein zorgden voor het schoonmaken van de verse vis. Die werd daar toen vrijwel dagelijks aangevoerd. Over haar jak en rok droeg ze altijd een bonte schort, waaraan ze de handen kon

afvegen. 'Anders wórdt mien goed zo gasterig, zei ze 'op zien Zwols.'

Miene Belle woonde in een heel klein bovenhuisje op het Eiland, volksbuurt nummer één in Zwolle. Ze was ongetrouwd, maar het verhaal ging dat ze zes mannen heeft gehad. Die kwamen om beurten bij haar langs, soms met duidelijk zichtbare gevolgen. Ze zei dan in 't Zwols: 'Dan skudt d'r mi'j zo een kind uut de broekspiepe...!' Maar van wie dat kind was...? Dat wist ze niet.

Miene Belle ging ook met vis langs de deuren. Op een keer belde ze aan bij de oude heer Vroom op de Eekwal (telg uit de landelijk bekende katholieke zakenfamilie van Vroom en Dreesmann en de baas van het Zwolse filiaal van V&D). Een dienstmaagd deed open en nam de vis mee naar binnen. Maar ze kwam al heel gauw terug met de vraag: Ben je katholiek of protestant?' Miene antwoordde: 'Ik binne protestant, gien toffelemone.' 'Nou', zei de meid, 'Dan heeft meneer geen vis nodig!'

Miene Belle droop af, maar dacht bij zichzelf: 'Ik kriege ze wel..!' Een tijdje later ging ze naar de zaak van Vroom en Dreesmann in de Diezerstraat en liet daar tien el dure katoen afmeten. Toen de verkoopster het wilde inpakken, vroeg Miene langs de neus weg: 'Bin't jullie katholiek of protestant?' 'We zijn katholiek, mevrouw', zei de verkoopster. 'Old oew katoen dan maer en gèef 't an oew olde baos met de komplementen van Miene Bell..!' Al die figuren die men dagelijks in de binnenstad kon tegen komen, hadden ook allemaal een bijnaam. Ik heb er ooit eens een hele reeks verzameld. Ik doe er een greep uit: de Zieden Broek, de Kalken Nôze, Bollen Diene, de Klunder-ape, de Kolde Kikkert, Voele Geessien, de Boeklappe, Diene met de Musse, enfin, zo kan ik nog even doorgaan. O ja, en dan had je ook nog de 'Schrik van Harculo', die altijd lopend een fiets aan de hand had en dan met raar geschreeuw de voorbijgangers verschrikte.

Paarden en boeven

In het Zwolle dat de oudsten onder ons nog hebben meegemaakt, reden heel wat paard-en-wagens rond. Sommige hadden een openbare functie, zoals bijvoorbeeld de begrafeniswagens

en trouwkoetsen van de bekende stalhouder Gait Mulder. Zijn paradepaardje was wel de calèche met een vierspan ervoor. Op Koninginnedag reed het bestuur van de Centrale Commissie Oranje er mee rond en vlak na de oorlog maakten ook koningin Juliana en prins Bernhard er een ritje mee door de binnenstad van Zwolle. Gait Mulder zat zelf vaak op de bok, vrolijk zwaaiend met de zweep.

Bij de jeugd trok vooral de zogeheten boevenwagen veel bekijks. Deze vervoerde verdachten en veroordeelden van het spoorstation of de rechtbank op de Blijmarkt naar de gevangenis op de Spinhuiswal. Het was een nogal griezelige zwarte kar met roosters aan weerskanten, waardoor je een glimp van de gevangenen op kon vangen. De kar bevatte twee cellen, één voor mannen en één voor vrouwen. Achterop aan weerszijden van de deur bevonden zich twee zitplaatsen voor veldwachters. Jongens renden vaak mee als de bankjes vrij waren, sprongen achterop en reden stiekem mee.

Een kar waar iedereen zijn neus voor op trok, was de tonnenwagen van de reinigingsdienst. Veel mensen hadden in die tijd nog geen wc en kregen elke week een schone ton voor hun behoeften. Deze werden gehaald en gebracht door mannen met een leren beschermingsstuk op de schouder, waarop ze de ton droegen. Die mannen kon een flinke dosis moed niet worden ontzegd.

Gait Mulder op de bok van een tweespan. (Collectie HCO)

Illustratie: Internet

Ondanks haar gebreken was en is Zwolle nog steeds een stad die velen van ons in hun hart hebben gesloten. En wel om de eenvoudige reden dat zij, ieder voor zich, hun *eigen* Zwolle hebben. Daar speelden ze als kind op straat, beleefden hun eerste liefdes en zetten ze zich af tegen hun ouders, zoals ze het nu weer van hun eigen kinderen ervaren.

Geen levensverhaal en geen herinnering is gelijk aan die van anderen. Het zijn juist al die verschillen die de stad voor ons dierbaar maken. Met ons allen en voor ons allen vormen wij een uniek en authentiek Zwolle ... dat van mij..!

Die conclusie verdient een muzikaal einde. Denk de klanken er maar bij..!

Het Zwolle van

*Zo vaak ik er wandel bij ons in de stad,
komt de herinnering steeds op mijn pad.
Dan zie ik de mensen en hoor het verhaal
dat bij hen past, ja, bij hen allemaal.
De straten, de lanen, het plein en de gracht,
al die gestalten die ik daar verwacht.
Zij vormen de specie en binden de steen,
ze maken van Zwolle mijn Zwolle alleen.*

*Op onze aarde zijn vast wel duizend steden,
nog heel wat mooier en bruisender dan jij.
Maar welke steden ik ooit mag betreden,
Jij blijft toch het Zwolle van mij.
Van alle plekken die wij met lof bezingen,
van Acapulco, Hawaii of Curaçao,
van Amsterdam, Lissabon, Scheveningen
zing ik toch het liefste van jou.*

*Want waar je je jeugd heb gesleten,
Hebt gelachen, gehuild en gevrijd
Of soms in de rats heb gezeten,
al die beelden, die raak je nooit kwijt.
Op onze aardbol te midden van de steden
Of waar je zoekt in verleden of heden,
Daar is maar één Zwol', dat van MIJ...!*

Nb. Alle afbeeldingen waar geen bronvermelding bij staat komen uit de collectie van de auteur.

Van de Middelweg naar Oberhausen

Het oorlogsverhaal van Kees Contermans

Het is zondag 29 juni 1941 en Nederland is goed een jaar onder Duitse bezetting. Op de veerpont van Hattem naar Zwolle heerst desondanks een opgewekte stemming. Zwolsche Boys heeft zojuist een uitwedstrijd tegen VV Hattem gespeeld en met 4-1 gewonnen.² Aangezien de IJsselbrug nog niet hersteld is na in de meidagen van 1940 door het Nederlandse leger te zijn opgeblazen, is het druk op de pont. Zo zijn er voetballers en supporters van de Zwolse club aanwezig, maar ook een paar Duitse officieren. Op een gegeven moment gaan de Duitsers zingen: 'Wir fahren gegen Engeland', waarop iemand van de Zwollenaren aanvult met 'plomp, plomp, plomp'.³ De Duitsers vatten dit niet lichtzinnig op. Eenmaal bij het Katerveer aangeland pakken zij hun wapens. Na wat heen en weer geschreeuw en het uitdelen van enkele klappen worden de negentienjarige Kees Contermans en een andere voetbalsupporter ingerekend.

De twee worden er van verdacht de spot met de bezetter te hebben gedreven en zij worden overgebracht naar de *Ortskommandantur* te Zwolle (hoofdkwartier van de *Wehrmacht* aan de Van Roijensingel 13). Hier worden zij niet zachtzinnig ondervraagd. Hoewel ze allebei weten wie er gezongen heeft, laten de mannen niets los. Het feit dat zij geen verraders willen zijn en dat de feitelijke 'dader' een goede voetballer is, speelt hierbij de belangrijkste rol.⁴ Hun zwijgen draagt er toe bij dat ze een aantal dagen worden vastgezet. Dankzij de bemiddeling van het bestuur van de Zwolsche Boys worden zij vrijgelaten. De mannen moeten zich wel elke avond melden, waarbij zij fysiek onder druk worden gezet om de naam van de 'zanger' prijs te geven. Ze worden bij hun shirt gepakt tot de knopen er af springen en geslagen op lichaam en gezicht. Kees verliest bij een van deze 'ondervragingen' een stuk van

de zijkant van zijn tong. De mannen blijven echter zwijgen, waarop de Duitsers besluiten hen tot voorbeeld te stellen. Er worden voorbereidingen getroffen voor een rechtszaak voor het *Kriegsgericht* in Groningen. De twee als getuigen opgeroepen Duitse officieren blijken inmiddels naar het Oostfront te zijn gestuurd, waar zij later zullen sneuvelen. Hierdoor raakt de zaak in de vergetelheid en loopt het voor de twee Zwollenaren met een sisser af. Als gevolg van het voorval op de pont krijgt Zwolsche Boys een speelverbod opgelegd en wordt aartsrivaal PEC dat jaar kampioen in de 2de klasse b.⁵ Voor Kees zal de oorlog hierna echter nog wel de nodige andere ellende brengen.

Gerrit Barbé en
Chris Contermans¹

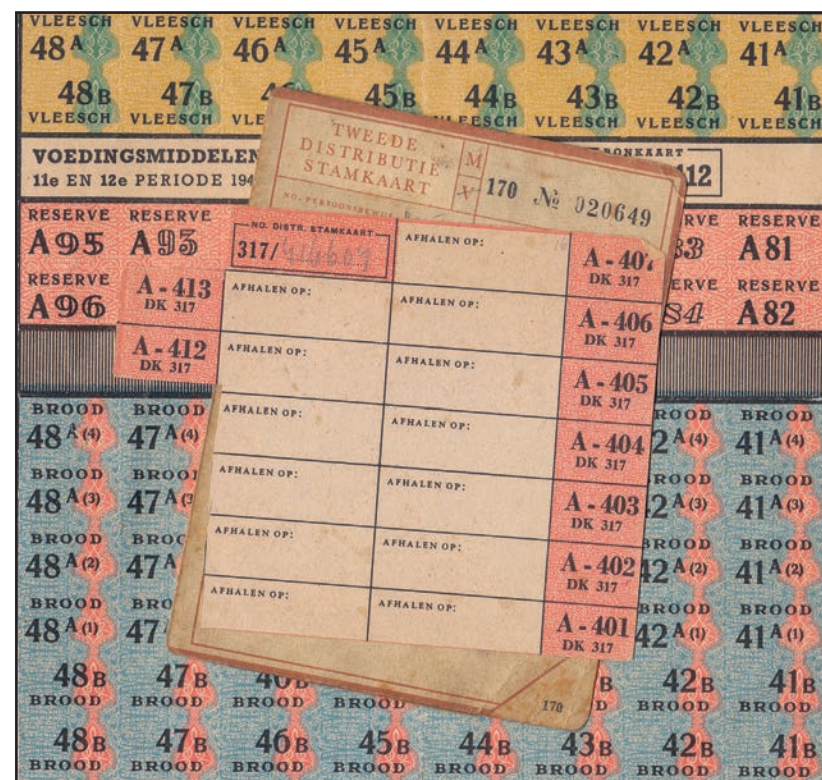

Kees Contermans met zijn zusjes Annie en Dinie, 1935.

Kees Contermans

Kees (Cornelis) Contermans is op 11 november 1921 geboren in de Eindstraat te Zwolle, toentertijd een beruchte straat in de buurtschap Dieze. Zijn ouders zijn Cornelia de Jager en Alexander Johannes Theodorus Contermans. Kees is de oudste van hun vijf kinderen. Na hem volgen een broertje dat al als baby overlijdt, en drie zussen: Annie, Dinie en Minie. Met hen heeft hij een goede band. Omdat het vader Contermans dan financieel iets beter gaat, verhuist het gezin in 1935 naar Middelweg 50, om de hoek van de Eindstraat. Kees zit, evenals zijn zusjes, op de Openbare Lagere School nr. 5 aan de Berkumstraat, de school van meester J.K. Schouwstra. Na de lagere school gaat hij werken, onder meer bij tabaksfabriek Van der Helm, slagerij Van Dooren, Reinders Oliefabrieken en bouwbedrijf Kamphuis. Aan het begin van de oorlog werkt hij bij een poelier aan de Thomas a Kempisstraat. Op last van de bezetter moet het kippenbestand in Nederland echter uitgedund worden, want het graan dat deze

Toen Kees naar Duitsland ging om te werken, moest hij zijn stamkaart en bonnen inleveren.

dieren eten is nodig voor de voedselvoorziening. De kippen die worden geslacht gaan panklaar in kratten naar Duitsland. Als sabotageactie stoppen de slachters spijkertjes om de kratten mee dicht te timmeren in borst en poten van de kippen.

Naar Oberhausen

Omstreeks eind 1942, zo'n anderhalf jaar na het zangincident, krijgt Kees Contermans de oproep om in het kader van de *Arbeitseinsatz* naar Duitsland te vertrekken. Hij werkt op dat moment bij bouwbedrijf Kamphuis. Vanwege de in april dat jaar gestarte *Holland-Aktion I*, het ronselen van werkkrachten voor de Duitse industrie, is ook dit bedrijf uitgekamd.⁶ Wat doet een man van 21 jaar oud wanneer hij de oproep krijgt om zich te melden? Aan onderduiken denk je niet. Er zijn weinig onderduikadressen beschikbaar en hoe kom je daaraan? Als je niet gaat, wordt je familie gegijzeld, net zo lang tot je zelf verschijnt. Zo geschiedt het dat Kees zich meldt bij het arbeidsbureau en medisch wordt gekeurd. Zoals vrijwel iedereen, want de keuring stelt niets voor, wordt hij geschikt geacht voor uitzending naar Duitsland. Hij krijgt een voorschot van dertig gulden voor de eerste onkosten en vervolgens moet er van alles geregeld worden: hij heeft een paspoort nodig, dat hij gratis kan krijgen, maar ook een koffer. Hoe kom je aan een koffer? De meeste opgeroepen mannen en jongens zijn nog nooit van huis geweest. Er zijn mannen die zelf een koffer maken of laten maken van hout. Daarnaast kun je zwart ook aan een koffer proberen te komen, want in de winkels is al niet veel meer (met of zonder bon) te koop. Bovendien moet je ook nog eens al je distributiebescheiden inleveren, bonnen en stamkaart, waardoor je ook niets meer kunt kopen. Kees krijgt net als alle andere tewerkgestelden een brochure, *Wegwijzer voor hen die in Duitsland gaan werken*, en een lijst met wat hij mee moet nemen, als hij deze zaken überhaupt al bezit.

Op de dag van vertrek moet hij zich melden op het station van Zwolle. Er staat daar al een grote groep mannen en jongens te wachten op de speciale trein naar Duitsland.⁷ De heenreis wordt betaald. En daar gaat Kees, als dwangarbeider

Het bedrijf Ruhrchemie in Oberhausen-Holten in 1938. (Foto Albert Renger-Patzsch)

weggevoerd net als vele anderen, in totaal 700.000 jongens en mannen uit Nederland. De trein brengt hem via Oldenzaal/Bentheim de Duitse grens over naar een verzamelkamp, waar de groep verdeeld wordt over diverse bedrijven.

Hij komt terecht in Oberhausen/Holten bij de grote fabriek Ruhrchemie. Hier worden onder meer kunstmest, zoetstof, koolwaterstoffen, vetten en synthetische benzine vervaardigd uit bruinkool.⁸ Het kamp (*Lager*) waar Kees ondergebracht wordt ligt in de buurt van Oberhausen/Sterkrade.⁹ Het bestaat uit houten barakken. Er verblijven daar al Russen en Polen, die verplicht een merkteken 'Ost' op hun kleding dragen. Zij zitten afgescheiden van de Nederlanders, Fransen en Belgen. In 1943, na de gedeeltelijke overgave van Italië, komen daar ook nog Italianen bij. Ze worden als verraders gezien en net als de Oost-Europeanen slecht behandeld.

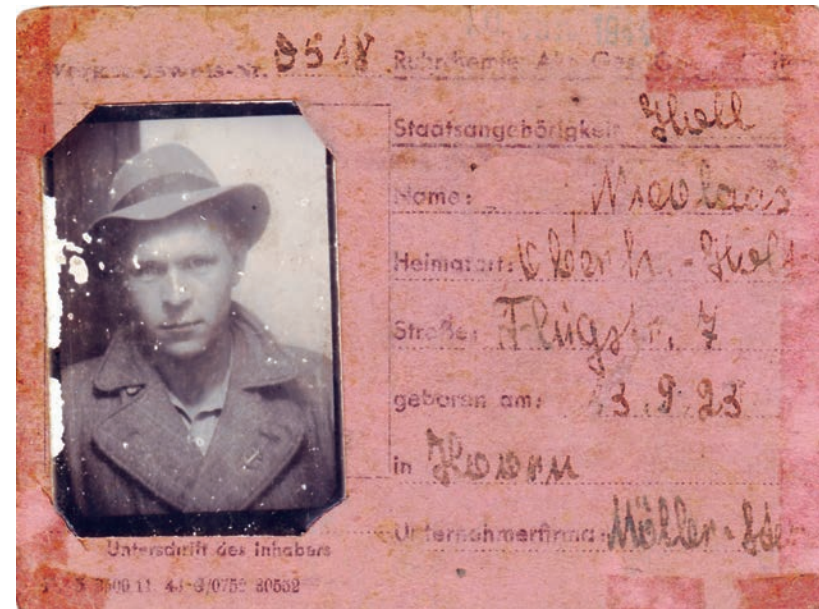
Leven in de Stube

Kees en zijn lotgenoten worden ondergebracht in barakken. Deze zijn opgedeeld in zogenoemde *Stuben*, kamers van 5 x 5 meter en 2,5 meter hoog. Er zijn twee ramen in aangebracht met houten luiken voor de verduistering. In zo'n kamer staan zes stapelbedden en kunnen twaalf personen gehuisvest worden. Soms zijn het er meer. Naast de bedden staan aan weerszijden twee smalle hoge houten kasten voor de persoonlijke spullen van de bewoners. Verder zijn er twee langwerpige houten tafels met elk zes krukken eromheen. Boven elke tafel hangt een lamp, dit is de verlichting van de kamer. Voor verwarming en om te koken wordt er gebruik gemaakt van een kachel en de mannen beschikken ook over een elektrisch kookplaatje. Tot slot is er in de Stube een bak of teiltje aanwezig voor de koffie, dat wil zeggen surrogaatkoffie, die gemaakt wordt van chicorei en gebrande eikels.

Twee foto's van Kees en zijn lotgenoten, staande voor hun Lager. Op de linker foto staat Kees in het midden, op de rechter tweede van rechts.

Een (willekeurige) werkpas van Ruhr-chemie uit de oorlog. Kees had ook zo'n pas. (Gedenkhalle und Bunkermuseum Oberhausen)

Aangezien er geen suiker of melk is moet je dit 'puur' drinken. Brood moet je zelf verzorgen door middel van geld en bonnen die je elke week ontvangt. Vaak ruilen de mannen de vleesbonnen voor broodbonnen. Bier is niet op de bon, maar in het laatste oorlogsjaar schaars. Daarnaast zijn er maaltijden (zonder vlees) waarvoor geen bon nodig is. Tot slot hebben de mannen ook nog een *Raucher* (rokers) kaart. Aan tabak en sigaretten valt overigens moeilijk te komen. Op de tabakbonnen zelf krijgen ze maar een klein rantsoen en uit de pakketten die de dwangarbeiders van huis mogen ontvangen, zijn de tabak of sigaretten doorgaans al door de controle gestolen. Om toch aan iets te roken te komen, zoeken de dwangarbeiders onderweg naar de fabriek of naar de stad naar peuken, stompjes sigaar en pruimtabak gezocht. De eigen peuken bewaren ze ook, om weer nieuwe sigaretten van te draaien. Deze sigaretten kun-

nen ze vervolgens weer ruilen tegen spullen waar moeilijk aan te komen valt. Sommige 'collega's' van Kees krabben de naden van de tafels uit, in de hoop dat er nog tabak in zit. Ook wordt er geruild met de andere buitenlanders. Brood tegen tabak, de zogenaamde Belgische shag.

De verzorging in het kamp is allerbelabberdst en de hygiëne laat veel te wensen over. Het krioelt er van het ongedierte; luizen, wantsen en vlooien. Kees wordt al snel na aankomst kampioen vlooienvangster. Hij vangt ze en drukt ze dood tussen zijn nagels. De poten van de houten kribben (stapelbedden) waar ze in slapen staan in blikjes water, om de wantsen niet de gelegenheid te geven in de bedden te kruipen. Desalniettemin ontkomen de mannen er niet aan, aangezien de wantsen zich vanaf het plafond op de slapenden laten vallen en zich zo alsnog door de bedden verspreiden. Als het te erg wordt met het ongedierte,

worden de mannen naar Dinslaken gestuurd om ontluisd te worden. Hier moeten zij dan al hun kleding uitdoen en aan Russinnen geven die bij de ontluizingsoven werken. Er wordt dan 'en masse' gedoucht in grote badruimtes en de mannen worden behandeld met een desinfectiemiddel. In hun blootje staan ze daarna met honderden te wachten tot het eigen pakketje uit de oven komt. Dit is klam en heet, omdat er met stoom wordt ontluisd. Na een paar dagen zit iedereen echter alweer onder het ongedierte. De barakken worden soms ontluisd door gassen, maar dit heeft weinig zin. Het stinkt ontzettend en de lucht gaat in je kleren zitten.

Lange dagen

De werktijden lopen van zes tot zes. Twaalf uur op, twaalf uur af, zes dagen in de week. Eerst hebben de mannen nog één dag vrij in de week,

Nog twee foto's van Kees en zijn lotgenoten voor hun Lager. Op de linker foto houden twee mannen een tang vast, waarmee 'Jemand in der Zange haben' uitgedrukt wordt, (iemand in de tang hebben, lees: gevangen houden). Rechtsachter op de foto zijn door de geopende deur nog wat contouren van mannen te zien. Achter vlnr.: J. Drent, H. Lok, J. Duim; voor vlnr.: K.M. Graaf, Kees Contermans, J. de Vries.

Op de rechter foto houden drie mannen waaronder Kees (staand tweede van links) een rietje op een suggestieve plek vast. Volgens Duitse kenners impliceert dit 'Ich pisse drauf' (ik pis er op, lees: ik heb er schijt aan).

later niet meer. De ene week hebben ze zes dag-diensten, één dag vrij, dan weer een week zes nachtdiensten. 's Morgens wordt de hele barak om 05.00 uur met veel kabaal gewekt. Over de hele lengte van de barak is een gang waardoor een Duitser van kamer naar kamer loopt, op de deur bonst en schreeuwt: *'Aufstehen! Kaffee holen! Raus, raus!'* Binnen een mum van tijd zijn alle mannen wakker en in de weer. Als het ontbijt, scheren en wassen achter de rug zijn (de meesten slapen in hun werkkleding, zodat die ook niet gestolen kan worden), is het *'Abmars an die Arbeit!'* Alle mannen verzamelen zich buiten, waarna de groep onder bewaking van gewapende Duitsers (de *Arbeitsschutz*) lopend naar de fabriek gaat. Het is hierbij niet ongebruikelijk dat er van de kant van de Duitsers geschreeuwd en gevloekt wordt. Kees is zijn gevoel voor humor nog niet verloren en één van de bewakers wordt al gauw zijn mikpunt. Hij begroet deze man elke ochtend met 'Iezegrim', waarop de Nederlanders in lachen uitbarsten. Ook 'Iezegrim' zelf lacht mee. Dit gaat een tijd goed tot de Duitser hem op een morgen aanspreekt en zegt: *'Mach das nie wieder Bursche, ich weiss was das bedeutet!'* Iemand had hem blijkbaar verteld dat Iezegrim een scheldwoord is en zoiets als chagrijn betekent.

De werkzaamheden in de fabriek zijn zwaar, eentonig en gevaarlijk. Er gebeuren dan ook veel ongelukken. De kosten van de verpleging worden ingehouden op het loon van de mannen, evenals de boetes die ze oplopen voor te lang op het toilet te blijven, te roken, te laat op de werkplek te verschijnen, ongeoorloofd van de werkplek te gaan en dergelijke.

Voor het middageten in de bedrijfskantine zijn er speciale bonnen, die per dag worden uitgegeven. In de pauze die de mannen hebben wordt er in deze kantine gegeten. Meestal bestaat de maaltijd uit soep, in de schil gekookte aardappelen, *Pellkartoffeln*, die van binnen vaak hol zijn of rotte plekken hebben. of een eenpansmaaltijd. De soep bestaat hoofdzakelijk uit water met hier en daar een stukje aardappel, kool of *Steckrübe* (koolraab). Daarnaast zit er, als je geluk hebt, wat groen in. Soms zit hier wat bruine saus bij. De rotte aard-

appel kan je ruilen bij het loket voor een goede, waarvoor je opnieuw in de rij moet gaan staan. Er moet ondertussen wel iemand op je eten letten, dat koud wordt, maar desalniettemin gestolen kan worden.

Achter de kantine zijn vaak Russen op zoek naar deze rotte aardappelen in de afvaltonnen. Zij krijgen namelijk minder en slechter te eten dan de dwangarbeiders van andere nationaliteiten. In het algemeen worden zij zeer slecht behandeld en krijgen zij het zwaarste en vuilste werk toebedeeld. In hun vrije tijd maken ze van haar en stro ringen en andere voorwerpen die ze ruilen voor brood. Daarnaast maken ze kinderspeelgoed dat ze stiekem met de lokale bevolking ruilen voor eten. Als voedsel krijgen zij zogenaamd Russenbrood. Dit is gebakken van een mengsel van aardappelen, zaagsel, bladeren en een klein beetje meel. Daar krijgen zij kool en/of koolsoep bij. Het verhaal gaat dat de kat van de *Lagerführer* eens gevangen en opgegeten is door de Russen.

Als de werkdag er op zit, gaan de mannen onder bewaking terug naar het Lager. Er wordt in de barak gekookt en met een beetje geluk hebben de mannen in de buurt wat te eten opgescharreld of in de kantine wat kunnen organiseren. Daar wordt namelijk ook voedsel verhandeld als je bonnen of geld hebt. Na het eten is er tijd voor ontspanning. Zo wordt er gekaart, een brief naar huis geschreven, kleding gewassen, gezongen en geslapen. De post die de mannen versturen en ontvangen wordt bijgehouden op speciale kaarten en waar nodig gecensureerd. Bij inkomende of uitgaande post komt het vaak voor dat zinnen zijn uitgeknipt of zwart gemaakt. Vanaf 1944 komt ook de post op rantsoen, er mogen dan nog maar twee brieven per maand verstuurd worden.¹⁰ Bij de fabriek is een groot bassin, waar water uit wordt gehaald om te koken, maar waar ook in wordt gezwommen en dat verder gebruikt wordt als bluswater bij branden na de bombardementen.

Bombardementen

In de schaarse vrije tijd die Kees en zijn collega's hebben, mogen ze ook wandelen en ontspannen in de stad. De Nederlanders 'genieten' nog een zekere mate van vrijheid. Soms, als er geld voor is,

gaan zij naar de bioscoop, maar het meeste geld gaat toch op aan eten en drinken. In de bioscoop wordt aan het begin van een film veel propaganda vertoond, met daarna een Duitse Heimatfilm. Het komt regelmatig voor dat de film onderbroken wordt door het luchtalarm. Het licht gaat nooit helemaal uit, zodat de Duitsers de bezoekers in de gaten kunnen houden. Er zijn namelijk vaak ongeregelheden, zoals joelen en fluiten tijdens de redevoeringen in het bioscoopjournaal. Daarnaast is het bij het afgaan van het luchtalarm handig als je wat licht hebt.

Het werk en de slaap worden vaak onderbroken door bombardementen. Overdag zijn het de Amerikanen en 's nachts de Engelsen. Saillant detail, dezelfde eskaders bommenwerpers zijn eerst al over Zwolle getrokken, omdat deze stad in de aanvliegroete naar het Ruhrgebied ligt. Voor de bommen vallen, wordt er met fosfor eerst

een markering aangebracht in de lucht, zodat de bemanning weet waar zij de explosieve lading moeten afwerpen. De dwangarbeiders noemen deze fosforstrepes omgekeerde kerstbomen. Tegen het einde van de oorlog worden er zogenoemde bommentapijten afgeworpen, bommen die heel dicht bij elkaar vallen en een enorme schade aanrichten. Bij een bombardement mogen alleen de Duitsers in de schuilkelders en bunkers, zij hebben hier speciale passen voor. De arbeiders moeten maar zien waar ze blijven en vinden vaak hun toevlucht in zogenoemde *Splittergraben* (splintergeulen = loopgraven). Dit zijn een soort loopgraven bestaande uit zand en stenen en een dak van golfplaten. Zij bieden bescherming tegen bomscherven, maar niet tegen voltreffers. Wanneer het de mannen lukt om in een Splittergrab terecht te komen, moeten zij hun mond open houden in verband met de luchtdruk bij de inslag

Een eskader Lancaster bommenwerpers op 11 september 1944 op weg naar het Ruhrgebied, in dit geval Gelsenkirchen. (gelsenblog.de/archives/2346)

van de bommen. Het gevaar bestaat anders dat de trommelvliezen knappen. Later mogen ook de Nederlanders met speciale passen in de bunkers en schuilkelders. De rest van de dwangarbeiders wordt echter aan hun lot overgelaten. Er zijn enkele hoogbunkers (ronde torens van dik beton) op het werkterrein en in Oberhausen zelf.

Verlof

In april 1943 mag Kees met verlof naar huis. Er moet een collega in Duitsland borg voor hem staan, dit wordt ook wel *Bürgschaft* genoemd. Indien hij niet zou terugkomen, mag deze collega niet meer op verlof.¹¹ Wanneer zijn verlof is afgelopen, neemt Kees samen met een andere Zwolenaar de trein terug naar Duitsland. Zij bevinden zich in de buurt van Enschede wanneer hen het nieuws bereikt dat Zwolle gebombardeerd is. De stad zou in brand staan en er zouden veel doden te betreuren zijn. Beide mannen bedenken zich geen moment en keren weerom. Wonderbaarlijk genoeg weten zij de stad te bereiken, ondanks een controle onderweg. Eenmaal in Zwolle gaan zij direct naar familie en vrienden. Hier blijkt het vermeende bombardement mee te vallen en krijgen zij de ware toedracht van het verhaal te horen. Op de vroege ochtend van 28 april 1943 heeft een Engels jachtvliegtuig een aanval uitgevoerd op het kruisvaart De Hoop, dat lag aangemeerd in het Zwartewater. Het kruit ontplofte en door de lucht-

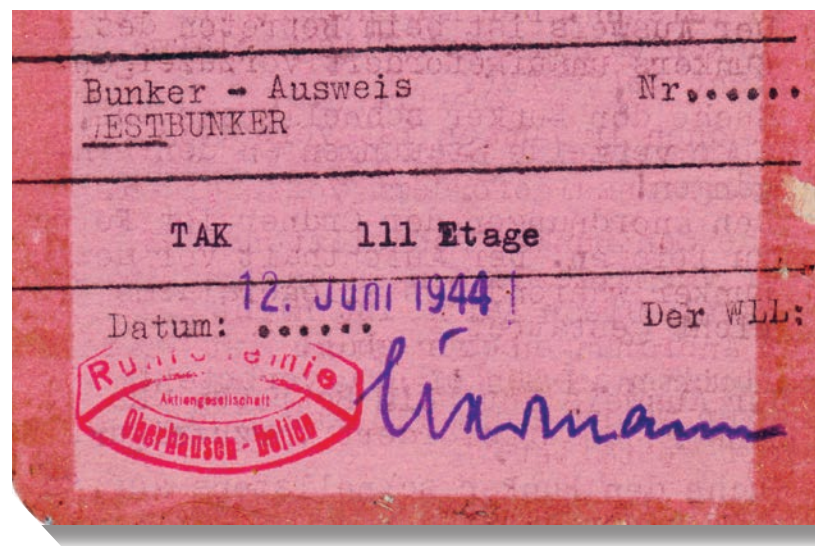
druk werden de vleugels van het vliegtuig gerukt en stortte het vervolgens neer in een weiland langs de Hasselterdijk. Aan boord werd het stoffelijk overschot van de Canadese vliegenier Graeme Eaton Macdonald gevonden. Vier huizen aan de Hasselterdijk werden grotendeels verwoest en er waren drie dodelijke slachtoffers en enkele gewonden. Verder was er op meerdere plekken in de stad vooral sprake van glasschade.¹²

Door verraad van een NSB'er komen Kees en zijn collega weer in handen van de Duitsers.¹³ De SD (*Sicherheitspolizei*) stelt de twee op transport naar kamp Erika bij Ommen.¹⁴ Hier aangekomen moeten ze zware lichamelijke arbeid verrichten, onder meer in de bossen en bij boeren. De omstandigheden zijn zeer zwaar en mensonteerend. Er komt veel geweld, slaag, honger en intimidatie voor. Na een paar weken worden Kees en zijn lotgenoot weer teruggestuurd naar hun oude werkplek in Duitsland.

'Heropvoeding'

De zware arbeid in de fabriek eist zijn tol. Kees wordt ziek en loopt een liesbreuk op. De dokter in het kamp stuurt hem te voet naar het ziekenhuis in Oberhausen, met de beschrijving dat het *'da, um die Ecke'* is. Het zoeken en vragen levert niets op, aangezien Kees het hek ('ekke' in het Zwols) niet kan vinden. Als hij eindelijk toch in het *Krankenhaus* is beland, krijgt hij een breukband uitgereikt. Als gevolg van de liesbreuk moet hij zich af en toe ziek melden, tot de *Lagerführer* zich ermee gaat bemoeien. Volgens deze man is er helemaal geen sprake van ziekte, maar is Kees een *'Faulenzer'*, een luilak: *'Er ist nicht krank, das ist Arbeitsentziehung'*, zegt hij. Hierop wordt Kees door de *Grüne Polizei* opgehaald en naar een *Arbeitserziehungslager* (AEL, werkopvoedingskamp) gebracht.¹⁵ Het is de bedoeling om hem hier weer in het gareel te krijgen door toepassing van geweld, intimidatie, zwaar werk, uithongering en uitputting. Hij wordt te werk gesteld bij verschillende bedrijven en moet onder meer puin ruimen. Veel van zijn medegevangenen sterven hier onder erbarmelijke omstandigheden of raken voor hun leven invalide. Enkele weken vol ontberingen later mag Kees, vermagerd en verzwakt,

Een bunkerpas van Ruhrchemie. Kees had ook zo'n pas. (Gedenkhalle und Bunker-museum Oberhausen)

weer naar zijn Arbeitslager terug, maar niet eerder dan nadat hij heeft beloofd niets over het gebeurde in het AEL te vertellen.¹⁶ Daar aangekomen wacht zijn toekomstige zwager Wim Beernink (die in Duisburg tewerkgesteld was) hem op met brood en een stuk worst.¹⁷

Tot de bevrijding van het Ruhrgebied en Oberhausen blijft Kees in de fabriek werken. De laatste weken zijn er veel gevechten en bombardementen en de Jabo's (jachtbommenwerpers) schieten op alles wat beweegt. Wanneer Amerikaanse troepen op 29 maart 1945 eindelijk Oberhausen/Holten binnen komen rijden, komt er voor Kees Contermans een einde aan ruim twee jaar dwangarbeid.

Na de oorlog

Kees keert half mei via Venlo en Eindhoven terug naar Zwolle, waar zijn moeder op 29 april blijkt te zijn overleden. Ze is op 3 mei ter aarde besteld, zodat hij haar niet meer heeft gezien. Na zijn terugkeer werkt hij nog een tijd bij de gaarkeuken op de Nieuwe Markt. Hij rijdt mee op de wagens die de stad in gaan om voedsel te distribueren. Na deze werkzaamheden helpt hij mee aan de herbouw van de Berkumerbrug.

In 1948 trouwt hij met Jo Beernink (de zus van bovengenoemde Wim Beernink). Vanwege de woningnood nemen zij hun intrek bij de ouders van Jo aan de Middelweg. Kees en Jo wonen in de voorkamer, haar zus met man in de slaapkamer, haar ouders in de achterkamer en broer Herman in een kleine slaapkamer. In totaal wonen er zeven mensen in een huisje met een toilet buiten, een keuken van anderhalf bij twee meter, zonder centrale verwarming of douche.

Na enige tijd krijgen Kees en Jo een kleine woning in de Rode Haansteeg (nu Rode Haanstraat) te Zwolle. Hier worden hun zonen Jan en Chris geboren. Kees werkt op dat moment bij de Coöperatie in Assendorp als bakker/bezorger van brood. In 1957 verhuizen zij naar de Billitonstraat in de Indische buurt, waarna Kees bij Phillips aan de Ceintuurbaan gaat werken. In de Billitonstraat wordt hun dochter Connie geboren. In 1967 verhuizen zij naar de Javastraat, waar hun dochter Wilma wordt geboren. Kees werkt op dat moment voor broodfabriek Dragstra aan de

Kees Contermans en Jo Beernink, in de winter van 1947/1948 op de Nieuwe Havenbrug.

Floresstraat. In 1975 verhuist het gezin naar Amer 220 in de Aa-landen. Kees blijft tot zijn pensioen bij Dragstra werken.

Kees is betrekkelijk ongeschonden uit de oorlog gekomen, hij heeft er geen aanwijsbare fysieke of psychische klachten aan overgehouden. Binnen het gezin Contermans gaat men wel steevast naar winkels of personen die iets 'bijzonders' hebben gedaan in de oorlog, zoals groenteman Jansen (hoek Vechtstraat/Middelweg), foto Van Hezel (Thomas a Kempisstraat), kantoorboekhandel De Bloemberg (Thomas a Kempisstraat), slagerij Stern (Thomas a Kempisstraat), kantoorboekhandel Jakma (Assendorperstraat) en de huisarts dr. B.J. Kam (hoek Vondelkade/Wipstrikkerallee, later Koestraat).

Op 12 november 1997 komt Kees Contermans, een dag na zijn verjaardag, op 76-jarige leeftijd te overlijden aan kanker.

Nb. Alle afbeeldingen waar geen bronvermelding bij staat komen uit de collectie van de auteurs.

Noten

1. Dit artikel is in de eerste plaats gebaseerd op in de loop der jaren gedane terloopse opmerkingen van Kees Contermans en zijn vrouw Jo Beernink. Verder is er navraag gedaan binnen de familie en daarnaast is er contact gezocht met Clemens Heinrichs van het *Gedenkhalle und Bunkermuseum Oberhausen* en literatuuronderzoek verricht. Kees is nooit geïnterviewd en er zijn geen brieven of documenten bewaard gebleven, afgezien de vier bij dit artikel opgenomen foto's van zijn tijd in Duitsland.
2. *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* 30 juni 1941
3. Deze versie van het zangincident op de pont is afkomstig van Kees Contermans. Een andere versie van het incident werd verteld door Kees Volkers, bijgenaamd 'Zwarte Kees', destijds secretaris van Zwolsche Boys en buurman van Kees Contermans. Volgens Volkers begonnen niet de Duitse officieren, maar een aantal Zwolse jongens 'Wenn wir fahren gegen England, plomp, plomp, plomp' te zingen.
4. Aldus Kees Contermans zelf. Ook de auteurs van dit artikel kennen de naam van de zanger, maar in het kader van de bescherming van de persoonlijke levenssfeer hebben zij besloten het vermelden hiervan achterwege te laten.
5. De neven Willem en Kees Volkers (destijds voorzitter en secretaris van Zwolsche Boys) vroegen daarop een gesprek aan met Karel Lotsy van de Nederlandse Voetbalbond. Dit gesprek vond plaats in Den Haag onder toezicht van Dr. Hermann Harster, Sport- und Pressereferent. Lotsy besloot vervolgens dat de club niet de dupe hoefde te worden van het 'wangedrag' van twee personen. In de volgende competitie mocht de club weer spelen. *Zwolse Courant*, 4 maart 1995, p. 14
6. B.A. Seijes, *De arbeidsinzet: De gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland 1940-1945*, 's Gravenhage 1990, p. 178-179
7. Alleen al in 1942 reden er 632 treinen met Nederlandse tewerkgestelden naar Duitsland. <https://historiek.net/ns-betaalt-schadevergoeding-voor-jodentransporten/86134/>
8. Daarbij werd gewerkt volgens het procedé Fischer-Trops, waarbij een gasmengsel wordt omgezet in vloeibare brandstof. Het eindproduct bestond voor driekwart uit steenkooldiesel.
9. Waarschijnlijk moet dit aan de Weisensteinstrasse hebben gelegen, hier was namelijk een Lager van Ruhrchemie.
10. Op de achterkant van het poststuk moest staan in welke taal het was geschreven in verband met de censuur. Daarnaast wordt er met een speciale stift gekeken of er niet met onzichtbare inkt tussen de regels in was geschreven. In Nederland moest met ingang van 16 maart 1943 alle post aangeboden worden op het postkantoor. Hier werd er een postzegel opgeplakt door de ambtenaar, zodat er geen geheime boodschappen onder de zegel geschreven konden worden. De post van Nederland naar Duitsland werd eerst naar een verzamel- en controlepunt in Duitsland gestuurd en daar waar nodig gecensureerd. Andersom gebeurde dit ook.
11. Vanaf maart 1944 werden deze verloven overal ingetrokken omdat te veel arbeiders niet terugkwamen en onderdoken in Nederland, dit ondanks represailles tegen familieleden of collega's in Duitsland.
12. Kees Ribbens, *Bewogen jaren, Zwolle in de Tweede Wereldoorlog*, Waanders Uitgevers Zwolle, p. 163
13. Na de oorlog is Kees nog benaderd door de persoon die samen met hem in 1943 in Zwolle werd opgepakt, om aangifte te doen bij het Bijzonder Tribunaal tegen degene die hen had aangebracht. Kees' hoofd stond hier echter niet naar. De naam van degene die hen verraden had, was bij hem bekend. Ook de auteurs van dit artikel kennen deze naam, maar in het kader van de bescherming van de persoonlijke levenssfeer hebben zij besloten ook het vermelden van deze naam achterwege te laten. Zie ook noot 4.
14. Kamp Erika was een berucht kamp waar contractbrekers en werkweigeraars heen moesten als straf. Zie Seijes, *De arbeidsinzet*, p. 404
15. Een AEL was zeer berucht. Je werd tewerkgesteld bij andere bedrijven en moest zwaar werk verrichten. Niet bij je eigen werkgever, ter voorkoming dat je collega's je wat te eten zouden geven of op een andere manier zouden helpen. Deze AEL bevond zich in de buurt van de fabriek. Grote bedrijven beschikten hierover. Er waren meer dan tweehonderd AEL's in Duitsland.
16. Kees heeft na de oorlog weinig over deze episode losgelaten. Hij heeft wel eens getuigd van het feit dat hij ook ergens was geweest waar hij meer slaag dan eten kreeg, waarbij hij waarschijnlijk refereerde aan zijn tijd in de AEL.
17. Wim Beernink was geen familie van de verzetsman Hendrikus Dirk Jan (Henk) Beernink (Lichtenvoorde, 3 februari 1910 - Zwolle, 8 februari 1945)

Het gebouwtje van Speeltuinenvereniging Assendorp aan de Hortensiastraat

'Wie moet dit doen?'

In augustus 1931 werd door de gemeente Zwolle de aanzet gegeven tot de ontwikkeling van plannen ten behoeve van de aanleg van een speelterrein met een bijbehorend gebouwtje aan de Hortensiastraat in Assendorp.¹ Het speelterrein werd in 1932 gerealiseerd, het bijbehorende gebouwtje in 1934. Een kleine eeuw later liggen hier voor veel huidige en vroegere buurtbewoners de nodige herinneringen. Het heeft voor hen een zekere emotionele waarde, vol van beelden uit hun jeugd van vaak onbezorgd opgroeien, ouder worden en weer met eigen kinderen 'naar de speeltuin toe'. Als vanzelfsprekend is dat alles verbonden met een kinderlied dat aan het begin van de jaren vijftig furore maakte, met veel schommelen en draaien en limonade en misselijk zijn en, niet te vergeten, de verbandtrommel...² De speeltuin is anno 2020 nog volop in gebruik. Het speeltuingebouwtje is inmiddels echter wel aan restauratie toe. Bij het antwoord op de vraag of zo'n restauratie de moeite waard is, speelt de kwaliteit van het ontwerp een belangrijke rol. Dan is het ook van belang te weten wie mag gelden als de architect. Was het de in het begin van de jaren dertig al landelijk bekende architect/constructeur en J.G. Wiebenga, of was het zijn collega en latere opvolger (stads)architect W.B.M. Beumer?³

Op 1 augustus 1931 sturen burgemeester en wethouders van de gemeente Zwolle een kort briefje aan de directeur van de Technische Dienst, architect J.G. Wiebenga, met de opdracht om 'in overleg met het bestuur der gemeentelijke stichting voor lichamelijke oefening, een plan te maken voor het inrichten van speelterreintjes aan weerszijden van de Assendorperstraat bij de Hortensiastraat'. Onder het briefje heeft iemand met potlood geschreven, naar het lijkt lichtelijk vertwijfeld: 'Wie moet dit doen?'

Wiebenga gaat al een dag vóór de officiële ontvangst van de opdracht, 5 augustus, voortvarend van start. In een door hem zelf geschreven katebelletje gericht aan J.G. Britstra, voorzitter van de Gemeentelijke Stichting voor Lichamelijke Oefening (Stilo), verzoekt Wiebenga om een onderhoud.

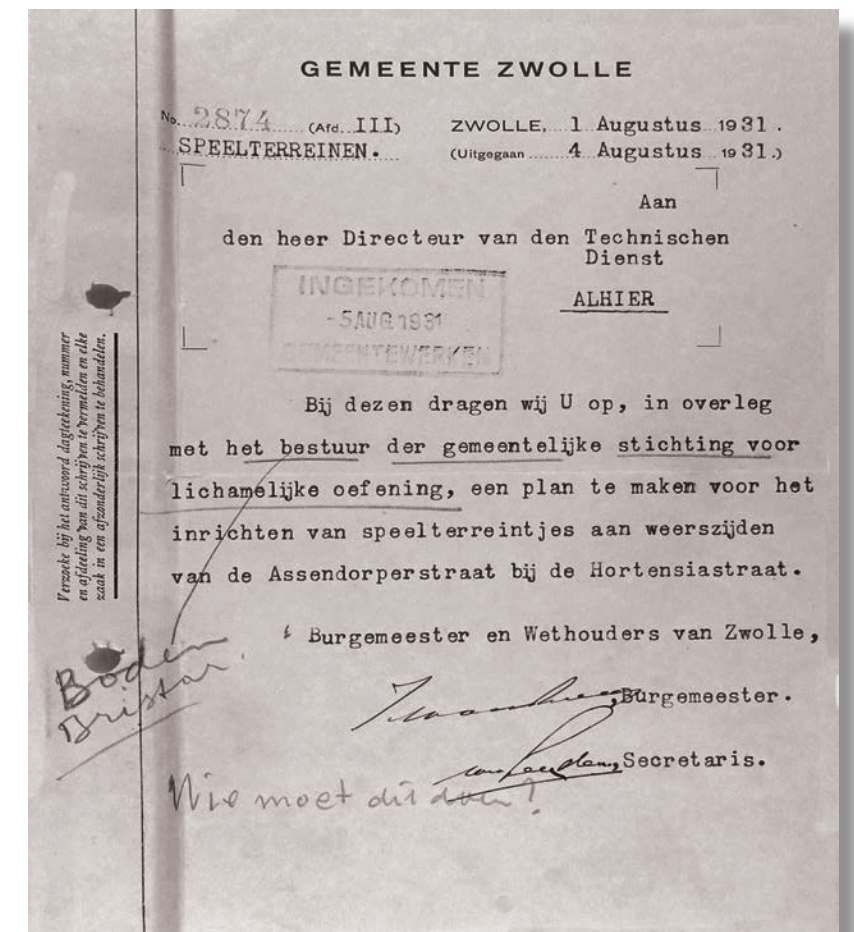
De uitvoering van de opdracht is daarmee snel ter hand genomen. Het zal echter tot halverwege 1934 duren voor het speeltuingebouw wordt opgeleverd, ruim drie jaar nadat de opdracht verstrekt werd.

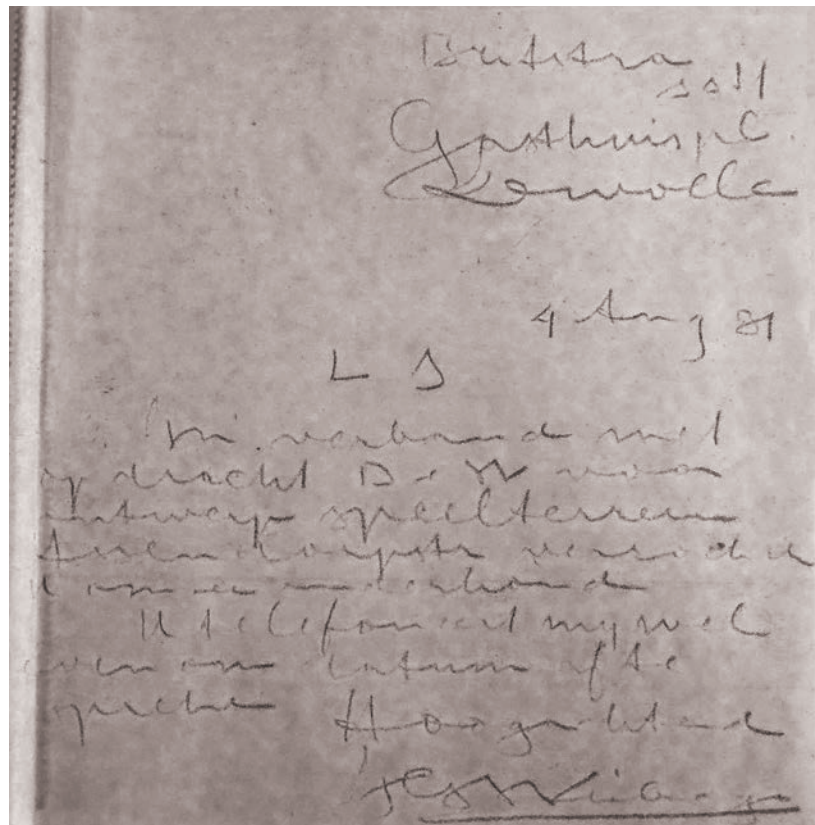
Wiebenga

Jan Gerko Wiebenga (1886-1974) is sinds 1 februari 1931 als directeur van de Technische Dienst werkzaam bij de gemeente Zwolle. Hij zal blijven tot en

Kees Canters

Het briefje van B en W uit augustus 1931, 'Wie moet dit doen?'

Het katebelletje van Wiebenga aan Britstra waaruit blijkt dat de opdracht van B en W meteen wordt opgepakt. Transcriptie: 'Britstra / sstt / Gasthuispl / Zwolle / 4 Aug 31 / LS / In verband met opdracht B & W voor ontwerp speelterrein Assendorperstr verzoek ik U voor een onderhoud. / U telefoneert mij wel even om datum af te spreken / Hoogachtend / JG Wiebenga'

met 1934, dus gedurende het hele ontwerp- en realisatieproces van het speelterrein.⁴ Bij wijze van korte introductie van deze bijzondere architect worden hier eerst, in zeer globale termen, enkele bijdragen uit zijn Zwolse periode genoemd. Zijn wezenlijke bijdragen aan het 'Nieuwe Bouwen' voorafgaand aan zijn Zwolse periode op een aantal plaatsen elders in Nederland, blijven hier buiten beschouwing.⁵

Naast zijn tot op de huidige dag opzienbarende Openluchtbad aan de Ceintuurbaan (1932), ontwierp hij in Zwolle ook de uitbreiding van het Sophia Ziekenhuis aan de Rhijnvis Feithlaan (1934). Wiebenga had hierbij onder meer een gevel van louter staal en glas voor ogen. Dit was

Ir. Jan Gerko Wiebenga, 1886-1974. (Uit: We gaan vanmiddag naar het Openluchtbad)

voor Zwolle een brug te ver en hij moest bij de aanpassing van het ontwerp samenwerken met de Amsterdamse architect J. van der Linden, een ervaren ziekenhuisbouwer.

Wiebenga was begrijpelijkerwijs niet gelukkig met deze situatie. Moderne elementen als stalen raamkozijnen, metalen balustrades en betonnen en gepleisterde delen wist hij er toch door te krijgen, maar in het bijgestelde ontwerp is de essentie, glazen borstweringen, verdwenen en vervangen door een traditionele borstwering opgetrokken uit gele en rode baksteen.⁶

Uiteindelijk leidde de onmin tussen de betrokken partijen over de algehele gang van zaken bij dit project tot het eervol ontslag van Wiebenga door de gemeente Zwolle per 1 januari 1935.

Beumer

Wilhelmus Bernardus Michael Beumer (1886-1956) was een traditionalist. Het Traditionalisme,

een architectuurstijl die ook wel Delftse School wordt genoemd, greep terug op historische gebouwen, waarbij het gebruik van baksteen en puntige, met dakpannen gedekte daken, veelal voorzien van een of meerdere kloeke, duidelijk herkenbare schoorstenen, opgeld deed. Deze stijl stond haaks op de stijl van het Nieuwe Bouwen.

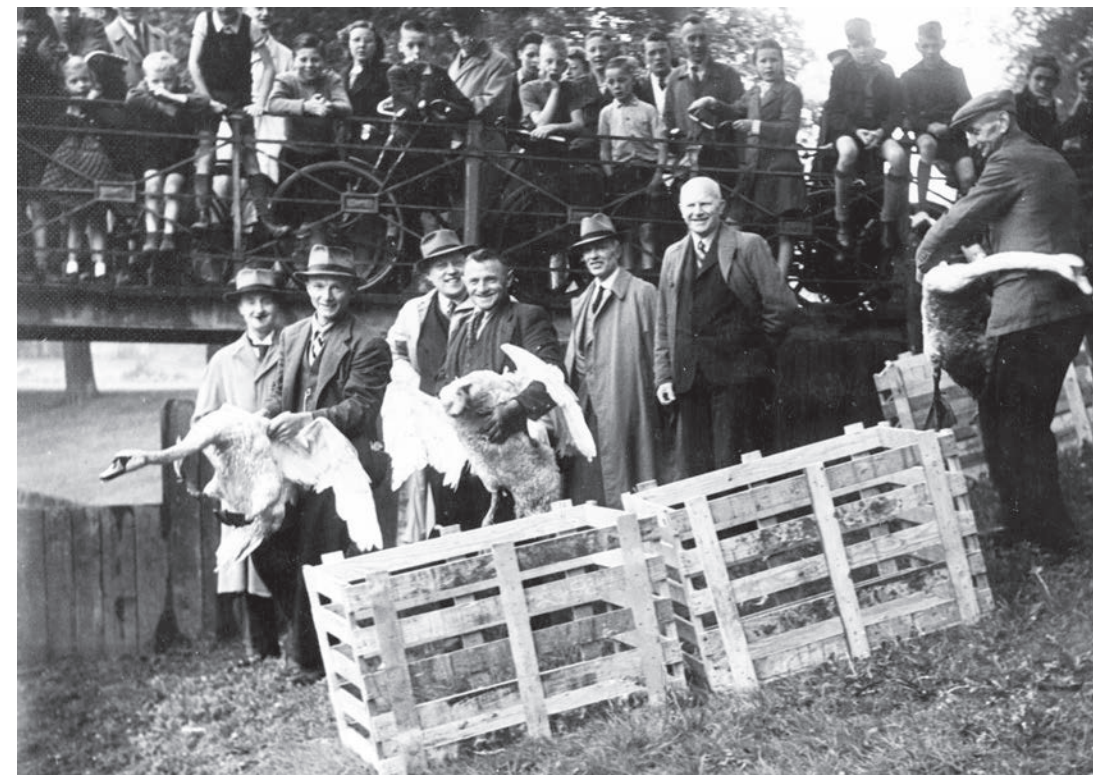
Beumer was, zacht gezegd, dan ook niet gelukkig met de aanstelling van Wiebenga. Misschien had hij zelf gehoopt om, in lijn met de gebruikelijke gang van zaken, door te groeien naar de functie van directeur van de Technische Dienst. Hij was immers ook al vóór 1931 als architect bij de gemeente Zwolle werkzaam. Na het vertrek van Wiebenga in 1935 kreeg hij alsnog de begeerde

functie, maar pas in 1937 was zijn benoeming tot directeur formeel geregeld.⁷

Beumer en Wiebenga waren in 1931 dus allebei architect bij de gemeente Zwolle. Wie van hen beiden heeft nu het speeltuingebouwje ontworpen?

Tegenspraak

De geraadpleegde bronnen aarzelen over het auteurschap van het speeltuingebouw of wijzen dit toe of aan Wiebenga of aan Beumer. Twee *Informatiebladen Monumentenzorg en Archeologie in Zwolle* (een serie door de gemeente Zwolle in de jaren 1980-1990 uitgegeven brochures met cultuurhistorische informatie over specifieke onder-

Een van de weinige bekende foto's waarop ir. W.B.M. Beumer staat afgebeeld. Beumer, op dat moment directeur Openbare Werken, staat in het midden in geklede, lichte regenjas; direct voor hem staat in witte regenjas J. Brinkman, opzichter der Plantsoenen, rechts van hem J.M. Haasdijk, aanwezig namens de Zwolse gemeenschap. Het betreft hier het vrijlaten van zwanen die door de gemeente Colchester (GB) zijn geschonken aan de bewoners van Zwolle. Alle Zwolse zwanen waren tijdens de Tweede Wereldoorlog opgegeten. Vanaf het Kerkbrugje kijkt de jeugd aandachtig toe. Ter Pelkwijkpark, 24 mei 1947. (Foto Dolf Henneke, collectie HCO)

werpen) vermelden respectievelijk het volgende: ‘Bij een aantal van deze werken [waaronder het speeltuingebouw] werkt hij [Wiebenga] samen met Beumer.’⁸ en anderzijds ‘Hij [Wiebenga] heeft [...] het speeltuingebouw aan de Hortensiastraat [ontworpen].’⁹ Niet consistent en in ieder geval getuigend van bestaande onduidelijkheid.

Dat blijkt ook uit de vermelding van het speeltuingebouw op de ‘Lijst met cultuurhistorisch waardevolle bebouwing en structuren’ behorende bij het Bestemmingsplan Assendorp (2013): ‘Alhoew-

wel het speeltuingebouw een aantal wijzigingen onderging (aanbouwen aan de noord- en zuidzijde) heeft het architectuurhistorische waarde, door de bijzondere bouwstijl, de gave details en als een vermoedelijk ontwerp van de bekende architect J.G. Wiebenga. Typologische zeldzaamheid. Markante situering aan de rand van het groengebied in Assendorp-Pierik.’

In *Jan Gerko Wiebenga – Apostel van het Nieuwe Bouwen*¹⁰ (‘de eerste monografie over Jan Gerko Wiebenga, zijn werk en zijn plaats in de Nederlandse architectuur’), vooral gewijd aan zijn grote ontwerpen, komt het speeltuingebouw niet ter sprake. Het boek bevat helaas ook geen oeuvrecatalogus.

Ontwerp

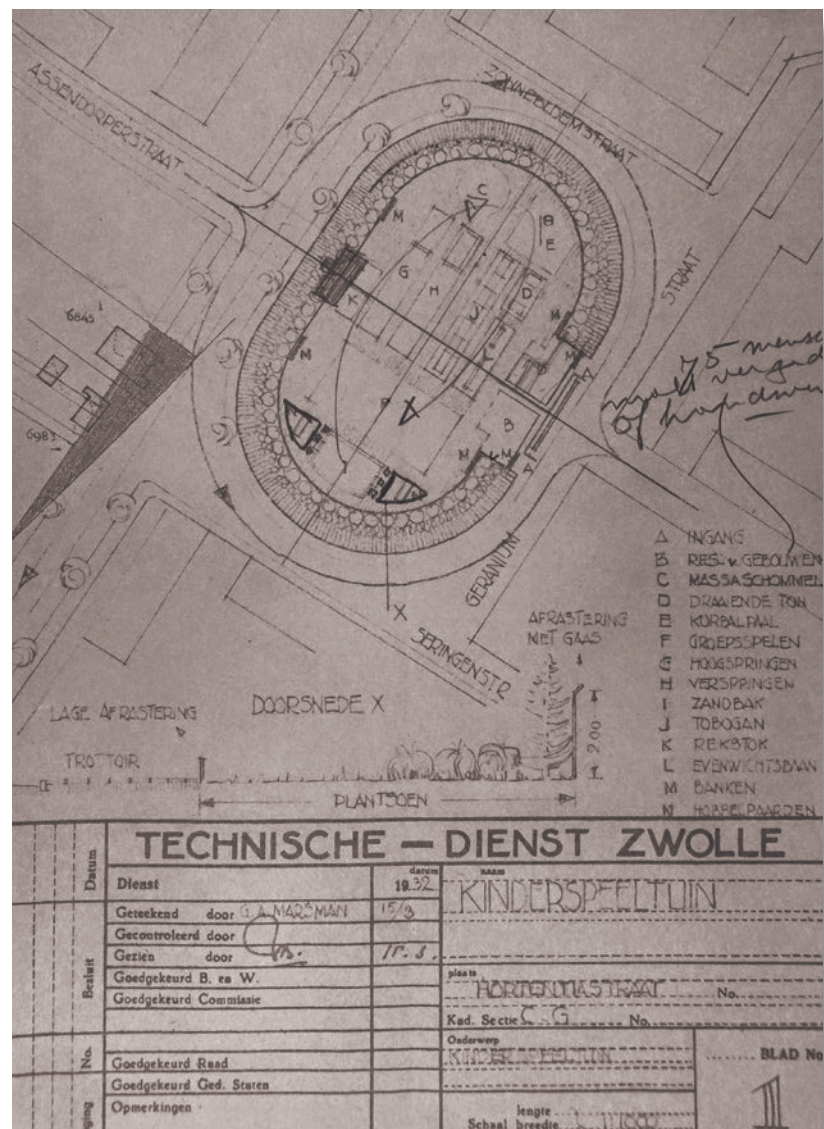
Op het HCO bevindt zich gelukkig een dik dossier ‘Assendorp: Speelsterrein 1931-1934’ met daarin de correspondentie van de directeur der Technische Dienst over het speeltuingebouw.¹¹ Het dossier bevat uitgebreide informatie over het verloop van het ontwerpproces en de realisatie van het geheel.

Uit het hierboven reeds aangehaalde onderhoud met Britstra resulteert een ongedateerd vel transparant papier met door Wiebenga gemaakte aantekeningen. Deze aantekeningen kunnen worden beschouwd als een plan van eisen. In de loop van een paar jaar komt er op basis hiervan een aantal, elkaar inhoudelijk grotendeels overlappende ontwerpen tot stand. Eerst alleen voor de inrichting van het speelsterrein (ca 60x100 m – ongeveer de grootte van een voetbalveld) en later ook voor het te bouwen speeltuingebouw.

Een eerste ontwerp voor het speeltuinterrein, gedateerd 15 maart 1932, laat een uitgewerkte terreinindeling zien. Het gaat om de plaats op het speelsterrein waar de verschillende onderdelen, zoals ‘massaschommel’, ‘draaiende ton’ (= een draaimolen), ‘tobogan’ (= een glijbaan), en ‘evenwichtsbaan’, moeten worden moeten worden geplaatst. De contouren van het terrein wekken de suggestie van een atletiekstadion met sintelbaan. Het ontwerp is getekend door G.A. Marsman en ‘Gezien door’ Beumer.

Op 29 september 1933 wordt voorzitter H. Holstein van de speeltuinvereniging door de ‘Architect

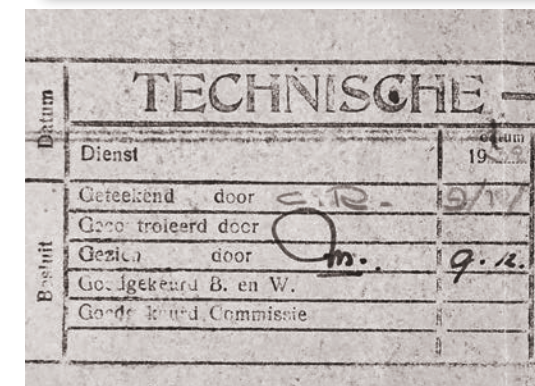
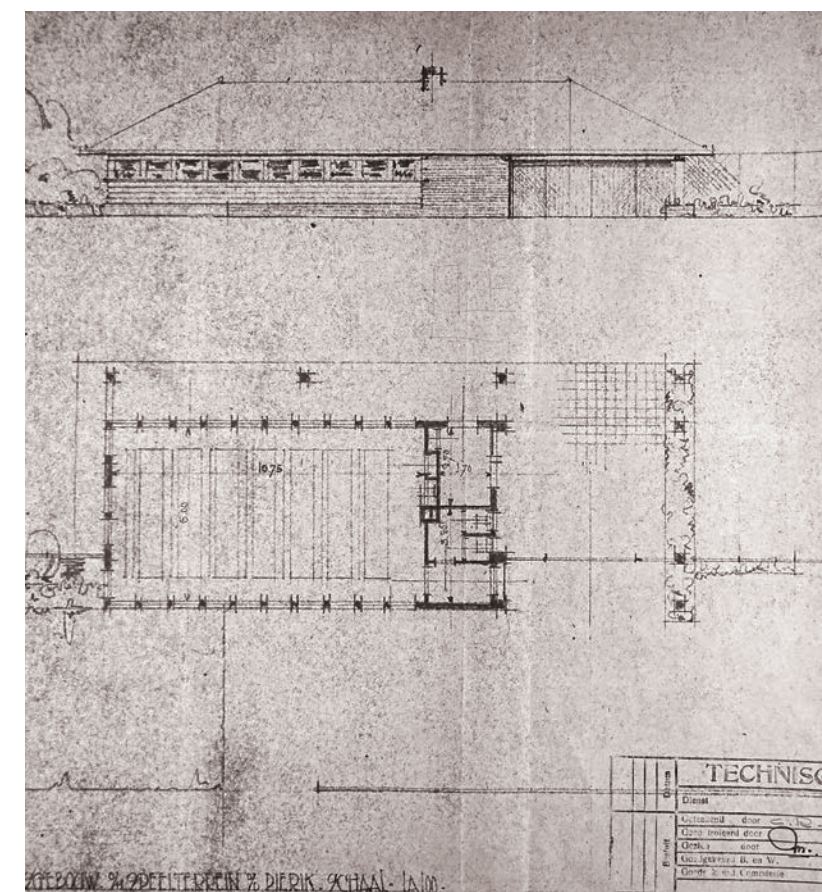
Eerste ontwerp uit 1932 voor ‘Kinderspeeltuin’ aan de Hortensiastraat in Assendorp, met de contouren van een atletiekstadion met sintelbaan.

van Gemeentewerken’ – dat wil zeggen Beumer en dus niet Wiebenga als directeur van de Technische Dienst – uitgenodigd voor een gesprek over de nadere invulling van het ontwerp voor het gebouw-tje. Dit naar aanleiding van een brief van Holstein van 22 december 1932 (dus negen maanden daaraan voorafgaand!) gericht aan de wethouder van Onderwijs N. Boden, tevens voorzitter van de Stilo. Holstein geeft daarbij aan dat ‘het ontwerp wat grootte en indeeling betreft’ in overeenstemming is met de behoeften van het bestuur, dat het ook zeer op prijs zou stellen, indien de wethouder ‘het noodige zou willen doen om een spoedige tot standkoming te bevorderen.’ De voorzitter sluit zijn briefje af met de mededeling dat hij over ‘eenige bijzonderheden van het inwendige van het gebouw die uit de tekening niet voldoende blijken, doch die in de vorm geen wijziging zullen brengen’, bij de verdere uitwerking van het plan te zijner tijd nog graag nader overleg wil hebben. Er is dus nog wel het nodige aan commentaar en wensen, maar daarvoor hoeft het project hier zeker geen vertraging meer op te lopen!

De realisatie van speelsterrein met bijbehoren stond blijkbaar enige tijd op een laag pitje. Op de doorslag van de brief van 29 december 1932 staat in het handschrift van Beumer laconiek ‘Bespreking geweest, 10/10/33’. Dit lijkt te suggereren dat Beumer de ontwerpende architect is.

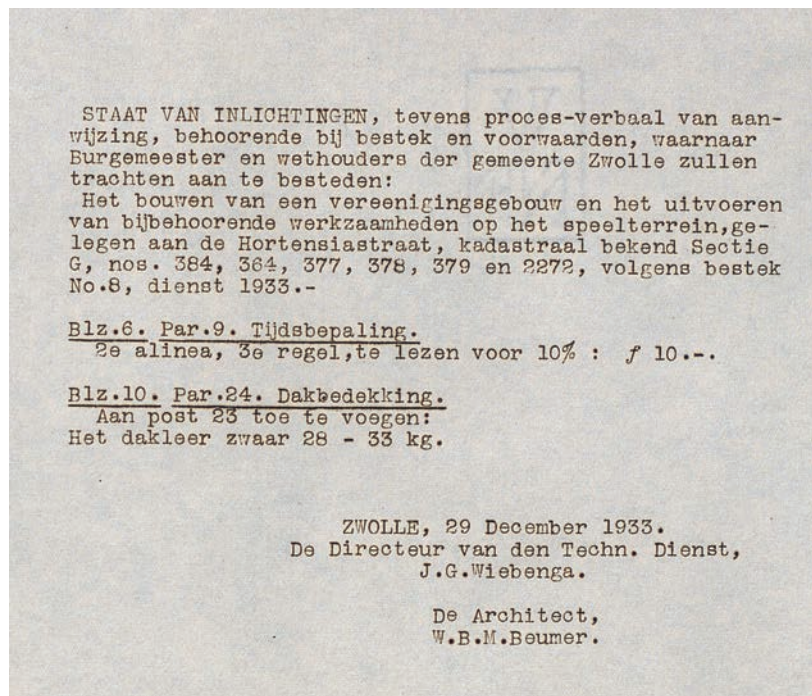
Onderwijl is in december 1932 door Beumer dan al wel, van de hand van tekenaar C. Raspe en opnieuw ‘Gezien’ door Beumer, ‘een schets-tekening voor den bouw van een clubhuisje’ aangeboden aan wethouder Boden. Het betreft een simpel gebouwtje met een centrale ruimte van 6x10,75 m (voor honderd kinderen niet echt ruim bemeten!?) en daarnaast een kleine ruimte – voor een conciërge naar het lijkt –, twee wc’s en een vestibule. Rondom aan de binnenzijde van het terrein is voorzien in een overkapping en er is nóg een ruime overkapping, bij de entree naar het gebouw en naar het speelsterrein zelf. Als het opeens gaat regenen, kunnen de kinderen hier schuilen. Opvallend aan het ontwerp zijn de hooggeplaatste raamstroken aan de buitenzijde met kleine, in stevige kozijnen gevatte raampjes en het lage, flauw hellende dak met grote overstekken.

Boven: Schets voor ‘Vereenigingsgebouw’ op de Pierik van de hand van W.B.M. Beumer, gedateerd 9 december 1932.

Links: Detail van de schets van 9 december 1932 met de paraaf van Beumer duidelijk leesbaar: ‘Bm’ met de ‘B’ met een grote lus naar links en afgesloten met een bescheiden streepje eronder.

De Staat van Inlichtingen waarnaar B en W het bouwen van een ‘vereenigingsgebouw’ en zo voort willen aanbesteden is, met de definitieve bouwtekeningen, gedateerd op 29 december 1933 en ondertekend door Wiebenga als directeur van

De 'Staat van Inlichtingen' uit 1933 met betrekking tot 'het bouwen van een verenigingsgebouw', ondertekend door Beumer en, qq, Wiebenga.

de Technische Dienst en door Beumer als architect. Naast de hiervoor al gesignaleerde, directe betrokkenheid van Beumer kan ook hieruit – en uit de parafering door hem van de bouwtekeningen – worden afgeleid dat hij de ontwerpende

Uitbundig kinderplezier bij de feestelijke opening van het speeltuinterrein in Assendorp op 16 juli 1932; het speeltuingebouw zal nog twee jaar op zich laten wachten. (POZC 18 juli 1932, Delpher)

architect is geweest en Wiebenga in zijn functie van directeur van de Technische Dienst de supervisor. In die hoedanigheid was de laatste ook verantwoordelijk voor de financiën en de praktisch-technische gang van zaken, zoals de aanbestedingen en realisatie (zie hierna). De aanvraag voor de bouwvergunning is gedateerd op 13 februari 1934 en namens B en W gericht aan (!) B en W. Een wat merkwaardige constructie...

Realisatie

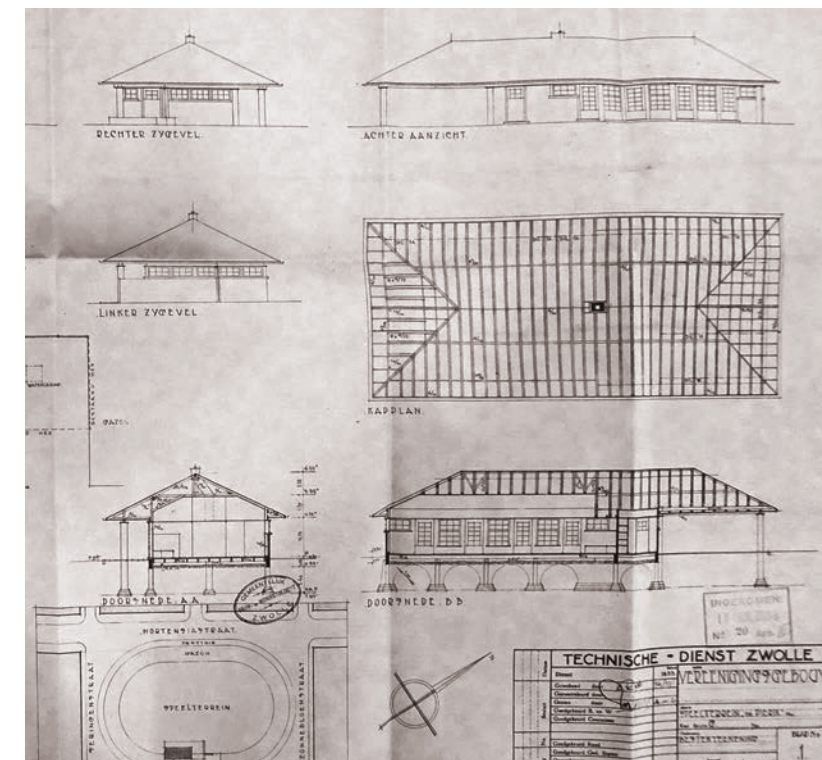
Op 12 mei 1932 wordt aan zeven (!) leveranciers (waarschijnlijk moest er vanwege de crisis zo laag mogelijk aanbesteed worden) – waaronder de nog steeds bestaande firma O. de Leeuw uit Zwolle – gevraagd om offerte uit te brengen voor de levering van een degelijke afrastering voor het terrein. Aan wie de levering werd gegund, bleek niet te achterhalen. De afrastering wordt snel opgetrokken en op 16 juli opent dr. A.E. Marcus, dan voorzitter van de Stilo, het speelterrein. *De Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* vermeldt hierover onder meer: 'Om half vijf ging het hek open voor belangstellende ouderen; de kinderen moesten nog even wachten.'¹² Verschillende 'speelwerktuigen' zijn dan ook al geïnstalleerd, zoals een zandbak, een korfbalpaal (blijkbaar was er onvoldoende ruimte voor een tweede paal),

een zweefmolen en vier evenwichtsbalken.¹³ Een improvisatorische wipwap zit afgeladen vol met kinderen. Het zal echter nog twee jaar duren voor het gebouwtje wordt opgeleverd.

Ook bij de realisatie van de hiervoor al genoemde draaimolen in september 1933 ging de directeur van de Technische Dienst niet over één nacht ijs. Voor de 'ijzerconstructie van een draaimolen van 3 meter diameter, compleet met kogellagers en leuningen, verdeeld in acht afdelingen' – het lijkt te gaan om een zwaarder en daarmee beter weerwerk aan de IJssel dan van een sectie fietsende militairen – worden bij drie firma's offertes gevraagd. Het werk wordt uiteindelijk voor 250 gulden gegund aan firma Schotkamp aan de Diezerkade.

In november 1933 is het definitieve ontwerp van het gebouwtje gereed en worden potentieel geïnteresseerden opgeroepen om in te schrijven, via advertenties in *De Aannemer* en 'in de Zwolsche bladen', waarmee de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, het *Overijsselsch Dagblad* en *Ten Heuvel's Courant* worden bedoeld. Het levert uiteindelijk achttien inschrijvers op, waarbij het bedrag van inschrijving sterk uiteenloopt, van 6.070 tot 8.790 gulden.

Het werk wordt – zoals het hoort – gegund aan de laagste inschrijver, de aannemer H. Slot uit Zwartsluis. Op de uitvoering is nog eens flink beknipt, waardoor de bouw prijs met 18 procent (!) omlaag gaat naar 5.000 gulden (tegenwoordig overeenkomend met circa 47.500 euro). Dat het daadwerkelijk crisistijd is moge niet alleen blijken uit deze pittige bezuiniging, maar ook uit een tussendoorbriefje van 22 december 1932 van B en W aan het bestuur van de Speeltuinvereniging. Daarbij wordt goedgekeurd dat stoelen uit het badhuis aan de Dijkstraat 'tot wederopzegging' in gebruik worden genomen. Of er hierbij een relatie is met de vraag van de directeur van de Technische Dienst op 24 mei aanvolgend inzake 'aanschaffing der meubilering' viel niet te achterhalen. Maar dat het ook dan nog steeds crisis is, lijkt duidelijk naar voren te komen uit de formulering van de directeur: 'dat in de allereerste plaats voor aanschaffing in aanmerking komende meu-

belen het eerste vermeld worden, zulks met het oog op de voor den aankoop beschikbare gelden.' Met andere woorden: we beginnen met wat het allernoodzakelijkst is en dan zien we wel hoever we met het resterende budget komen. Het is crisis en op is op!

In februari 1934 wordt het complete ontwerp (vier gevelaanzichten, plattegrond, fundering, kapplan en twee dwarsdoorsneden) aangeboden aan B en W. Het door tekenaar C. Raspe getekende ontwerp is gedateerd op 16 november 1933 en op 30 november niet alleen 'Gezien door' Beumer maar ook door Wiebenga. Het laatste moet door Wiebenga zijn gedaan als directeur van de Technische Dienst.

Het lijkt er sterk op dat in het definitieve ontwerp rekening is gehouden met de hiervoor al genoemde, maar niet geëxpliciteerde 'bijzonderheden van het inwendige van het gebouw' in de brief van 22 januari 1932 van de voorzitter van de speeltuinvereniging. Zo is de ruimte voor de conciërge ver-

Het definitieve ontwerp van Beumer, de 'Bestek-teekening' voor 'Verenigingsgebouw' op het 'Speelterrein De Pierik', uitsnede. November 1933.

De eerste steen van het speeltuingebouw bij de Speeltuin Assendorp aan de Hortensiastraat in Assendorp: 'Eerste Steen / Gelegd door / N. Boden / Weth. van Onderw. / 17-3-'34'; kinderen hebben de steen door de jaren heen blijkbaar ook als een 'speeltoestel' beschouwd. (Foto auteur)

vangen door een berging en is er voorzien in een kachel (en een kolenberging) en twee wc-tjes.

Op 17 maart 1934 legt wethouder Boden de eerste steen. Over de datum van oplevering of eventuele 'feestelijke ingebruikneming' van het gebouwtje viel niets te vinden. Dat moet ergens in juni zijn geweest, in ieder geval vóór 1 juli, de datum waarop volgens de vergunningverlening de werkzaamheden moesten zijn voltooid.

Het is vanuit onze ogen bezien haast onvoorstelbaar dat men zoveel tijd nam (en blijkbaar ook beschikbaar had) en zich zoveel moeite getroostte om de aanleg van een relatief ongecompliceerd

Onder: Het speeltuinterrein met speeltuingebouw kort na de ingebruikneming in 1934; goed zichtbaar zijn onder meer: de grote zandbak (links), op meerdere plaatsen wipstoestellen, de glijbaan (in het midden), diverse klimtoestellen en, direct voor de hoekwinkel, de draaimolen; het geheel wordt gecompleteerd met een aantal degelijk uitgevoerde houten zitbanken; het speeltuingebouw staat er nog helemaal nieuw en fris bij. Over de huizen heen kijkend zie je, direct daarachter, het dan nog bestaande, uitgestrekte graslandgebied van de Marslanden. (Collectie auteur)

speelplein in gemeen overleg rond te krijgen en te realiseren.

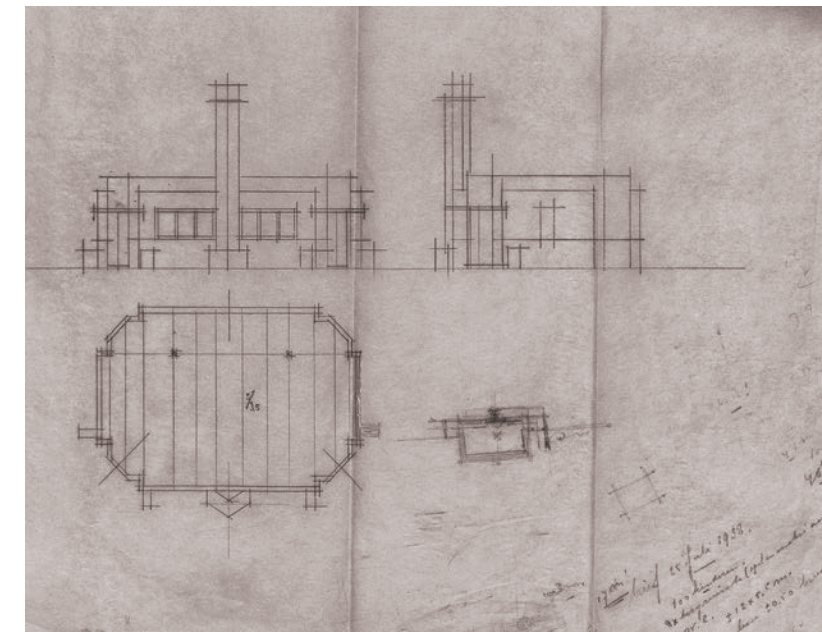
Allure in 'bijvangst'

In het correspondentiedossier zit naast de bovengenoemde besproken ontwerpen verrassend genoeg ook nog een geheel ander, sterk afwijkend ontwerp voor het speeltuingebouwtje, niet meer dan een schets, gemaakt op een stuk transparant tekenpapier van 40x27 cm. Het gaat om vier met elkaar samenhangende eenvoudige bouwtekeningen (schaal 1:100 – nb. uitwendige maten plattegrond: 10,8x7,3 cm): voorgevel, zij aanzicht, plattegrond en situatieschets. Fascinerend!

De schetsjes zijn met scherpe, haaks op elkaar staande potloodlijnen getekend – naar het lijkt met enige bravoure? De tekeningen en dan met name het platte dak wijzen duidelijk in de richting van het Nieuwe Bouwen. Door het bescheiden maar wel pregnant aanwezige torentje krijgt het gebouwtje in al zijn simpelheid zelfs een zekere allure, hetgeen nog versterkt wordt door het symmetrische karakter van het ontwerp en door het nog niet nader ingevulde inwendige van het gebouwtje, voornamelijk geen afleiding door details.

In de rechter benedenhoek staan wat krabbels – niet in het handschrift van Wiebenga –, onder meer 'brief 25 Juli 1932'. Het gaat hoogstwaarschijnlijk om een brief van voorzitter Holstein van Speeltuinvereniging Assendorp, waarin deze bij de directeur van de Technische Dienst (Wiebenga) aandringt op de spoedige realisatie van een gebouw voor sportoefeningen voor circa honderd kinderen met verschillende berggruimten en dergelijke. De reeds ontworpen inrichting van het terrein wordt door de voorzitter gebruikt om een schetsontwerp voor het gebouwtje naar voren te brengen. Het laatste zal vooral bedoeld zijn om druk op te zetten en haast te maken met de bouw van het speeltuinhuysje. Beumer heeft de brief gezien, zoals blijkt uit zijn paraaf.

De onderhavige schets lijkt hiermee een spontane reactie op deze brief. De krabbel in de rechteronderhoek van het kleine situatiekaartje is misschien wel een paraaf, wellicht die van Wiebenga, in ieder geval niet die van Beumer, terwijl de aantekeningen naast de schetsjes wel van de

hand van de laatste lijken te zijn en in ieder geval zeker niet van Wiebenga.¹⁴

Terzijde zij opgemerkt dat dit ontwerp gezien het frontmakende karakter met toren nadrukkelijk vraagt om een open en ruim voorveld. Mede gezien de overeenkomende vormgeving zij in dit verband verwezen naar (de entreepartij van) het Olympisch Stadion te Amsterdam van de architect Jan Wils uit 1927-1928 – óók met een toren. Zoals het speeltuingebouw in de praktijk gerealiseerd is, met de naar buitengerichte gevel direct op de bebouwing langs de Geraniumstraat en de Pionierstraat, zou dat betekend hebben dat de voorgevel van het gevonden schetsje met het ornamentale en monumentale karakter niet goed tot zijn recht gekomen zou zijn.

Op basis van het onmiskenbare Nieuwe Bouwenkarakter van het schetsje mag er vanuit worden gegaan dat Wiebenga de maker is. Wanneer dit zo is, heeft hij met het schetsje mogelijk geprobeerd directe invloed uit te oefenen op het ontwerpproces. Misschien heeft hij het wel aan Beumer meegegeven met de woorden 'Zoiets, daar denk ik aan – zie maar wat je ermee doet'.

Wanneer het samengestelde schetsje naast het gerealiseerde plan gelegd wordt, komen duidelijke

Het in het bouwdoossier aangetroffen schetsontwerp met vooraanzicht, zij aanzicht en plattegrond voor een speeltuingebouw aan de Hortensiastraat te Assendorp, ca juli 1932; vermoedelijk van de hand van J.G. Wiebenga.

De entreepartij van het Olympisch Stadion te Amsterdam met de Marathontoren, eind jaren twintig, ontworpen door architect J.C. Wils. (Wikimedia)

lijke stijlverschillen naar voren. Het schetsje is vernieuwend, veel radicaler. Het heeft ook een zekere allure en een haast voelbare uitstraling. Het gerealiseerde gebouwtje is, ondanks de voor die tijd moderne zaken als de grote overstekken, veel traditioneler, alleen al door het schuine dak – de flauwe hoek van het dak is dan weer wel modern.

Daar komt bij dat het laatste minder overtuigend is door de asymmetrische opzet, waardoor de dubbele entree – naar het gebouw en naar de tuin – als het ware verscholen ligt onder een lang uitgerekte overstek. Het gerealiseerde speeltuingebouw doet denken aan het (vroeg) werk in Hilversum van W.M. Dudok (1884-1974), dat wil zeggen, uit het tweede deel van de jaren twintig – de begintijd van de periode waarin hij aldaar actief was als stadsarchitect –, met name aan de vele scholen die Dudok daar toen ontworpen heeft.

Gezien de chronologie (eerst Dudok en daarna het speeltuingebouw) kan er daadwerkelijk sprake zijn geweest van enige beïnvloeding. Dit pleit dan weer wel tegen een auteurschap van Beumer, die als

traditionalist zelfs zo'n gematigd modern ontwerp als moeilijk om mee te werken zal hebben beschouwd, maar desondanks toch als de ontwerpende architect er voor tekende. Het antwoord op de vraag in de titel van deze bijdrage, 'Wie moet dit doen?', luidt dus ondubbelzinnig: Beumer heeft het gedaan!

Wel of niet restaureren?

Het gebouwtje op de speeltuin aan de Hortensiastraat in Assendorp stammend uit 1934 is dus geen ontwerp van architect J.C. Wiebenga maar in 1932-1933 ontworpen door architect W.B.M. Beumer. Typologisch gezien heeft het gebouwtje naast modernistische trekken ook meer traditionele kenmerken.

Uit de beschrijving van het gebouwtje in de lijst gemeentelijke monumenten lijkt indirect een grote bewondering voor het werk van Wiebenga naar voren te komen, iets dat door dit ontwerp niet gerechtvaardigd lijkt, zeker niet in de staat waarin het tegenwoordig verkeert en ingesloten als het ligt tussen een omstreeks 2000 gebouwde pendant en al eerder er tegenaan gezette storende aanbouwsels. Hoewel het zware ijzeren traliehek (zie afbeelding) waarschijnlijk onderdeel uitmaakt van het oorspronkelijke ontwerp, is dit hek geen uitnodiging om het speeltuingebouw en de daarachterliggende speeltuinterrein te betreden. Het gebruik op een winterdag (zie afbeelding) van de ruimte onder het grote overstek aan de tuinzijde als bergplaats voor uiteenlopende houtstaketsels maakt het er niet beter op.

Hoewel een algehele restauratie waarbij onder meer de aanbouwsels zouden moeten worden gesloopt en het uiterlijk van het gebouwtje ook aan-

Rechts: De Ruysdael-school in Hilversum, ontworpen door W.M. Dudok, 1928-1929. Met detail. <https://www.tgooi.info/dudok/ruysdaelschool.php>

Het speeltuingebouw in de winter 2019-2020. (Foto's auteur)

dacht zou moeten krijgen, waarschijnlijk veel aan deze miserabele situatie in positieve zin zou kunnen veranderen, kan de vraag worden gesteld: is zo'n operatie het allemaal wel waard? Het voorzichtige en bescheiden antwoord luidt: bezint eer ge begint!

Nb. Alle afbeeldingen waarbij geen herkomst staat, zijn afkomstig uit het bouwdoosje 'Assendorp: Speelrein 1931-1934', HCO.

Van de hier afgebeelde bouwtekeningen zijn omwille van de ruimte vooral uitsnedes opgenomen, de volledige tekeningen zijn te zien op de website van de Zwolse Historische Vereniging, www.zwolse-historischevereniging.nl

Noten

- Om het fenomeen wijkspelletuinen in Zwolle, waaronder ook die van Assendorp, in een breder kader te kunnen bezien verwijs ik graag naar het onlangs in het *Zwols Historisch Tijdschrift* (jrg. 36, 2019, nr. 4, p. 184-202) verschenen artikel 'Speeltuinvervoer en buurtgevoel in Zwolse wijken' door Harry Bouwhuis.
- Zie bijvoorbeeld https://nl.wikipedia.org/wiki/Naar_de_speeltuin
- Naar uit latere publicaties blijkt, omvatte de functie van Directeur van de Technische Dienst in deze jaren ook de functie van stadsarchitect. In de officiële stukken uit de jaren 1930 kwam echter nergens de term 'stadsarchitect' voor. Beumer wordt 'Architect van Gemeentewerken' genoemd. In deze bijdrage wordt geen gebruik gemaakt van de term stadsarchitect.
- Het idee om ter weerszijde van een doorlopende Assendorperstraat twee speelreintjes aan te leggen is nooit nader uitgewerkt. Al uit de eerste plannen blijkt dat er aan één speelrein wordt gedacht dat zich dwars over de Assendorperstraat heen zal uitstrekken. Dit in tegenstelling tot de oorspronkelijke plannen waarbij de Assendorperstraat door zou lopen tot

in de Pierik. De slager die nog maar kort daarvoor een slagerij geopend had op Geraniumstraat 14 (op de hoek met de toen nog door te trekken Assendorperstraat, later werd dit de Ploienstraat) maakte hiertegen bezwaar. Hij had hier een winkel geopend met het idee aan de Assendorperstraat te zitten en had nu nauwelijks achterland, afgesneden als hij was van Assendorp en de Pierik moest nog grotendeels tot ontwikkeling worden gebracht. Zijn bezwaren werden in zoverre gehonoreerd dat hij huurverlaging kreeg (zie: Hogenkamp, D. en C., 2002, *Aangaande Assendorp*. p. 40)

- Zie hiertoe bv.: Molema, J. & P. Bak 1987. *Jan Gerko Wiebenga - Apostel van het Nieuwe Bouwen*. 010, Rotterdam.
- <http://stichtingzap.nl/wp-content/uploads/2015/03/1999-archgids-van-Zwolle-in-de-20ste-eeuw.pdf>
- Jong, J.J. de, 1996. 'Bouwen voor Zwolle: Zwolse stadsarchitecten en hun werken uit de 19e en 20e eeuw'. *Informatieblad Monumenten en Archeologie in Zwolle* 20: 6
- Anonymus 1992. 'Het openluchtbad' *Informatieblad Monumenten en Archeologie in Zwolle* 15: 7
- Jong de 1996: 6
- Molema & Bak 1987
- HCO: toegang 0717, inventaris 308 ('Gemeente Zwolle, Dienst Openbare Werken / Correspondentie van de directeur Gemeentewerken/Technische Dienst van Openbare Werken [rubriek gebouwen], 1912-1935 / Assendorperstraat: Speelrein, 1931-1934')
- POZC 18 juli 1932, Sportblad-katern, p. 2
- Brief Dir. Technische Dienst dd. 12 juni 1932 aan J. Wijnbeek, 'Bestuur der Speeltuin', en aan N. Boden.
- Zie voor het handschrift van Wiebenga het kattebelletje van 4 augustus 1931

In 1930 werd de IJsselbrug bij het Katerveer geopend

*Had dat niet eerder gekund?**

Harry Koopman¹

Generaties inwoners van Zwolle, maar zeker ook die van gemeenten aan de overkant van de rivier, waren gewend de IJssel per pont over te steken. Toen er in 1930 eindelijk een brug kwam, had de politieke discussie over nut en noodzaak van een vaste oeververbinding bij het Katerveer al tachtig jaar geduurd.²

In 1864 werd de spoorbrug over de IJssel bij Hattemerbroek geopend als sluitstuk van de railverbinding Amersfoort-Zwolle. Bij de voorbereiding van die spoorbrug is een voorstel aan de orde geweest, waarbij naast railverkeer ook wegverkeer de rivier zou kunnen oversteken. In dat geval zou de gemeente Zwolle f 100.000 méér dienen te investeren dan in het geval van een zui-vere spoorbrug. Deze mogelijkheid is in de jaren 1850-1855 concreet in discussie geweest. Zwolle wees de gevraagde extra uitgave toen echter van de hand en dientengevolge werd er enkel en alleen voor het railverkeer een brug gebouwd. Al het

Het Katerveer omstreeks 1900. (Collectie HCO)

normale verkeer moest de IJssel dus per pont blijven oversteken.³

Geen andere partij was denkbaar om het desbetreffende bedrag voor haar rekening te nemen. Zo waren bijvoorbeeld de plattelandsgemeenten aan de andere kant van de IJssel te kleine spelers om ook maar te overwegen de van Zwolle gevraagde financiële bijdrage van een ton over te nemen. De stad was op het terrein van infrastructuur in de jaren 1850-1860 reeds overvraagd als gevolg van enkele lopende projecten, zoals de aanleg van gasverlichting en de verbetering van de uitmonding van het Zwartewater in de Zuidoerzee. Bovendien had Zwolle, om de aanleg van de spoorbrug te ondersteunen, reeds een belang genomen van f 200.000 in de Nederlandsche Centraal Spoorweg Maatschappij. Het gemeentebestuur schatte het effect van de toekomstige railverbinding met het midden en westen van Nederland namelijk hoog in. Al met al valt de toenmalige keuze om bij de bouw van een brug voor het wegverkeer geen nieuw avontuur aan te gaan, heel goed te begrijpen.

Het Katerveerprobleem bleef daarmee wel bestaan. In de decennia die volgden, kwam de problematiek in relevante kringen wel eens aan de orde, maar zij werd nimmer naar het hoogste niveau van urgentie getild. Het was nu eenmaal altijd al geweest zoals 't was: in tijden van hoog water, bij storm, in geval van drijfijis dan wel een dichtgevroren IJssel waren er voor het normale verkeer niet of nauwelijks passages over de rivier mogelijk.

Hoe groot was eigenlijk de behoefte aan een brug? Wie had er last van dat de situatie bleef zoals die was? Eerder de plattelandsbevolking van de Noordwest-Veluwe dan de Zwolse bevolking. Natuurlijk bestond de mogelijkheid om naar

Zwolle te gaan via de (al eeuwenoude) IJsselbruggen in Kampen en desnoods Deventer, maar voor veel inwoners van Hattem/Oldebroek en omstreken betekende dat een forse omweg. De desbetreffende gemeenten achtten zich blijkbaar niet in staat initiator en voortrekker te zijn van zo'n complex en kostbaar project.

Wel was er door de jaren heen één expliciete voorvechter van een brug over de IJssel: de Zwolse Kamer van Koophandel en Fabrieken. Deze had vroegtijdig in de gaten dat de veemarkt in Zwolle slechter bezocht werd door handelaren van de Noordwest-Veluwe dan door hun collega's uit Overijssel. Tellingen hadden dat uitgewezen en reeds in 1898 had de Kamer de gemeenteraad van Zwolle daar op gewezen: 'Hoe goed onze verbindingswegen ook zijn naar de oostelijk gelegen plaatsen, naar de westzijde is ons marktgebied beperkt. Daar vormt de IJssel een onverzettelijken slagboom. Er strekt zich aan gindsche zijde van den IJssel een welvarende streek uit die feitelijk moet worden gerekend onder ons marktgebied, maar vanwaar slechts een betrekkelijk klein

gedeelte hier ter markt komt.⁴ Per definitie was de Kamer echter geen partij om zelf te investeren in infrastructuur; zij moest volstaan met het attenderen op economische kansen. Voor de provincies

In februari 1929 kon de dichtgevroren IJssel met de fiets aan de hand overgestoken worden, maar voor de (inmiddels) stoomveerpont werd een vaargeul opengehouden. (Foto Eelsingh, collectie HCO)

Het Katerveer gezien vanaf de Hattemse kant, februari 1929. (Foto Eelsingh, collectie HCO)

De ingezonden brief van J.M.D. Stroink, Zwolse Courant 24 oktober 1905. (Delpher)

Overijssel en Gelderland betrof het blijkbaar geen vraagstuk van allerhoogste prioriteit.

De verschillende partijen bleven met hun vinger wijzen naar Zwolle, dat evenwel te maken had met nog een probleem: de stad had in een verleden het recht bevochten om bij het Katerveer tol te innen. Dat recht zou na de bouw van een

brug niet kunnen worden gecontinueerd. Let wel, de passage-inkomsten van de Katerveerpont lagen rond 1860 slechts op circa 4.000 gulden (42.000 euro anno 2020) per jaar, maar destijds staarde menig Zwols raadslid zich hierop blind. Al met al was de situatie merkwaardig, maar herkenbaar: alle partijen vinden dat er iets moet gebeuren, maar niemand zag het als zijn eigen taak, want zo veel prioriteit had het ook weer niet. En dus gebeurde er ... niets.

Welke andere instantie kon het zich dan wél permitteren een dergelijke grote investering voor haar rekening te nemen? Een private partij die de bouw en de exploitatie van een brug voor het wegverkeer voor haar rekening nam? Nee, dat was nog nooit vertoond.

Wie neemt wél initiatief?

Voor de rol van opdrachtgever van zo'n groot project als de vaste oeververbinding bij het Katerveer kwam alleen de Rijksoverheid in aanmerking. Zolang de regio geen moord en brand schreeuwde en niet alle krachten verenigd had om het probleem opgelost te krijgen, was het voor haar echter niet verstandig zelf te gaan leuren met een specifieke oplossing voor het probleem. Het zou zo maar kunnen ontaarden in 'trekken aan een dood paard'.

Hoe wordt zo'n aloude kwestie dan toch, ook heden ten dage, aangepakt? Op enig moment staat er iemand op, die simpelweg stelt 'dat het zo niet langer kan. Nu is het genoeg!' In dit geval was het de winkelier/ondernemer J.M.D. Stroink, die de kat de bel aanbond. De *Zwolse Courant* publiceerde in oktober 1905 zijn ingezonden brief, waarin hij zijn medeburgers opriep een 'Vereeniging De Katerveerbrug' op te richten.⁵

De aanleiding van zijn oproep was een krantenartikel van de dag ervoor. Dit artikel betrof een algemene terugblik op vroegere projecten in Zwolle en bevatte slechts één korte opmerking ten aanzien van de Katerveersituatie: 'Over dat Koter- of Katerveer is nog wel een en ander mee te delen, maar dan een volgend maal.'⁶

Zijn ingezonden brief vond gehoor bij een aantal invloedrijke ingezetenen, die korte tijd daarna een 'voorlopige commissie tot overbrug-

ging van den IJssel nabij het Katerveer' in het leven riepen. Vandaag de dag zouden we deze voorlopige commissie waarschijnlijk eerder als een echte 'taskforce' bestempelen, want het betrof geen clubje rustig overleggende ambtenaren, maar een groep bevlogen notabelen. De commissieleden waren vastbesloten de brug te realiseren, liepen zich het vuur uit de sloffen en lieten hun doel op geen enkel moment los. Het waren echte terriërs, die zich tot doel hadden gesteld de mogelijkheden van een vaste oeververbinding bij het Katerveer zowel financieel als technisch grondig te onderzoeken. Om de brug te realiseren, was medewerking nodig van een behoorlijk aantal maatschappelijke actoren, die ieder voor zich een verschillende prioriteit toekenden aan het oplossen van de Katerveerproblematiek. Daardoor kon elke actor een spaak in het wiel steken. En dat gebeurde dan ook. Op dat specifieke moment was iemand met een helicopterview nodig om de desbetreffende partij weer in het gareel te krijgen. Mr. dr. Jan van Setten was zo'n man, en een goede voorzitter van deze taskforce. Zijn achtergrond als advocaat en politicus kwam hem goed van pas. Als een ware diplomaat ging hij bij voortdurend bij alle relevante partijen op bezoek met het doel ze op één en dezelfde stip op de horizon te richten. Een ander opvallend lid van deze commissie was dr. H. Franssen, gereformeerd predikant maar ook actief politicus (ARP). Hij was onder meer jarenlang lid van de Eerste Kamer en pleitte daar regelmatig voor de IJsselbrug.

Zonder veel ruchtbaarheid te geven aan hun plannen, verzamelden de commissieleden een klein startkapitaal van duizend gulden om enkele voorstudies te laten verrichten. In alle discretie liet de voorlopige commissie enkele schetsen van een vaste oeververbinding uitwerken met bijbehorende kostenbegroting. De commissievoorzitter zorgde ervoor dat het ministerie van Waterstaat van aanpak en voortgang op de hoogte bleef.

Op dat ministerie besefte men maar al te goed hoe ingewikkeld het totaalplaatje van relevante actoren was. Minister Bevers had daarom in 1908 aangegeven 'geen enkele toezegging van geldelijke steun van rijksbijdrage te kunnen doen, zolang niet op krachtige wijze gebleken was, dat

zowel de beide provinciën als de stad Zwolle en omringende gemeenten en particulieren zich inderdaad geldelijke offers voor de verwezenlijking van het plan wilden getroosten.'⁷ Latere ministers van Waterstaat hebben deze gestelde randvoorwaarden telkens bevestigd: een beroep op de staatskas zou alleen succes kunnen hebben wanneer op voorhand aan deze condities zou zijn voldaan. Elke speler die de Katerveerproblematiek serieus wilde aanpakken en uit de wereld helpen, kreeg daarmee dus te maken.

Eindelijk een ontwerp

In april 1910 trad de commissie met haar plannen naar buiten en riep zij de Zwolse ingezetenen op tot financiële steun: 'Mogen Zwollenaren toonen dat zij in allen deele beseffen, dat vergemakkelijking van het verkeer ten goede moet komen aan den groei en bloei op menig gebied, speciaal op dat van den handel van de stad hunner inwoning.'⁸ En met succes, er werd ruim f 56.000 toegezegd. De voorlopige commissie werd in april 1911 verheven tot een definitieve commissie. Eén van de nieuw gekozen leden was de Zwolse oudwethouder Hendrik van der Vegte, die op een veel later tijdstip minister van Waterstaat zou worden. Een gebeurtenis met gevolgen!

De commissie richtte in 1911 een verzoek tot de gemeenteraden van Zwolle en de omringende gemeenten, alsmede tot de Staten van Overijssel en Gelderland, om 'onder mededeeling dat er thans circa f 56.000 à fonds perdu van particuliere zijde beschikbaar was gesteld, medewerking en geldelijke steun dier lichamen te verzoeken.'⁹

Het verzoek aan Zwolle werd een half jaar later nader gespecificeerd: de commissie verzocht de gemeenteraad f 150.000 bij te dragen. De twee Provinciale Staten werden vervolgens aangeschreven met het concrete verzoek elk f 100.000 in de brug te investeren. Daarnaast werden de gemeenten Zwollerkerspel, Hattem, Oldebroek, Heerde, Doornspijk, en Zalk/Veecatzen voor steun benaderd.

De commissie volgde dus nauwgezet het door het ministerie voorgeschreven patroon van randvoorwaarden. Ook anderszins vervulde zij haar rol van regisseur op een professionele

Mr. dr. Jan (Johannes) van Setten, 1850-1916. (Particuliere collectie)

Dr. Herman Franssen, 1860-1928. (Foto-archief Eerste Kamer)

De Katerveerpont omstreeks 1910. Het was een kabelpont, ook wel gierpont genaamd. (Particuliere collectie)

manier: ze vergat niet de burgerij over nieuwe ontwikkelingen bij te praten. De publieke opinie moest immers op haar hand zijn. In maart 1912 publiceerde de *Zwolse Courant* paginagroot een dwarsdoorsnede van de hoofdoverspanning nabij het midden van het brugontwerp, dat was gemaakt door de Deventer stadsarchitect ir. C.M. Frijlinck. Ook werd een uitgebreide toelichting gegeven over de gekozen plaats van de brug, de hoogteligging, de doorstromingswijdte, het materiaal van de brug en andere uitgangspunten. Deze toelichting biedt ons vandaag de dag een fraai beeld van de toenmalige verkeerssituatie op de rivier: 'De Katerbrug moet op voldoende afstand van de sluis gelegen zijn, zóó dat de zeilschepen na het doorvaren volkomen veilig de voorhaven der bovenbedoelde schutsluis kunnen binnenvallen, terwijl zij stroomopwaarts gaande ver genoeg boven de Katerbrug moeten kunnen opzeilen om bij gesloten spoorbrug op een flinken afstand beneden den spoorbrug ten anker te kunnen gaan zonder vrees bij de afvaart tegen de Katerbrug te drijven. Door de brug te ontwerpen ongeveer 250 M. boven de voorhaven van de kleine sluis en ongeveer 750 M. beneden

de spoorbrug is aan beiden eischen op afdoende wijze voldaan.'¹⁰

Teleurstellende reacties

Het Zwolse gemeentebestuur besloot echter de gevraagde bijdrage niet te leveren en deed de commissie het tegenbod om f 90.000 te betalen. Bovendien verbond het aan zijn bijdrage een aantal complicerende voorwaarden. Deze reactie zorgde ervoor dat bij andere overheidslichamen meteen de toon was gezet. De verzoeken om steun bij de provincies Overijssel en Gelderland eindigden namelijk net zo teleurstellend. De provincie Gelderland hield het in oktober 1912 bij een reeks vragen en bezwaren, die regionale partijen haar hadden toegespeeld. Aan dat stapeltje opvattingen van derden voegde zij inhoudelijk niets toe. De boodschap was overduidelijk: bij ons is de Katerveerproblematiek niet urgent.

De commissie was in een vicieuze cirkel beland: het Rijk wachtte op provincies en gemeenten, die op hun beurt weer wachtten op het Rijk.

Door dit type 'tegenwerking' duurde het werk van de taskforce 'Overbrugging van den IJssel nabij het Katerveer' nog bijna twintig jaar. Inmid-

dels had het project ook bij de bevolking verwachtingen gewekt. Het wenkend perspectief van een IJsselbrug kwam duidelijk naar voren in het verslag in de *Zwolse Courant* over het Koninginnedagfeest van zaterdag 31 augustus 1912. Hierin werd 'een lichtstoet' beschreven, waaraan diverse buurtverenigingen meededen. Buurtvereniging Diezerpoort had: 'een aardig idee verdienstelijk uitgewerkt. Op een reusachtigen wagen was in beeld gebracht ... de nieuwe IJsselbrug bij 't Katerveer. 't Was bij de verlichting met vetpotjes en lampions een mooi geheel.'¹¹

Het momentum voorbij

Begin 1915 ontstond op ministerieel niveau een gunstige uitgangspositie voor oplossing van de Katerveersituatie en kwam het

grootste deel van het benodigde budget binnen bereik. De discussie had zich inmiddels verlegd van de vraag of het probleem zou kunnen worden opgelost, naar de vraag *hoe*. Want de IJsselpassage bij Zwolle was inmiddels niet meer alleen een regionaal, maar ook een landelijk probleem geworden. Steeds meer verkeer uit het westen, midden en zuiden van het land moest dit punt op weg naar het noorden passeren. De toenmalige minister van Waterstaat, dr. ir. Cornelis Lely, legde in juli 1915 de stad Zwolle hetzelfde verzoek voor als de voorlopige commissie een aantal jaren daarvoor had gedaan: tegenover B en W van Zwolle verklaarde hij zich bereid 'de totstandkoming van eene overbrugging van den IJssel bij Katerveer te bevorderen en wel door uitvoering van het werk van rijkswege.' De minister verlangde dat de

Iedereen moest gebruik maken van de pont om de rivier over te kunnen steken, ook de koningin. Het koninklijk gezin bracht op 5 september 1928 een bezoek aan de grote landbouwtentoonstelling 'Zwolland', de hofauto's rijden hier de pont af. Op de achtergrond is de aanbouw van de nieuwe brug al te zien. (Collectie HCO)

Drukte bij het Katerveer met pontpassagiers en kijkers naar de brug in aanleg, ca. 1928. (Collectie Franssen, HCO)

gemeente Zwolle het volle bedrag van f 150.000 zou subsidiëren. 'Het schijnt billijk,' zo ging het schrijven verder, 'dat in de kosten der overbrugging door ieder der ter weerszijden gelegen provinciën wordt bijgedragen voor een som van f 100.000.'¹²

Zoals de *Zwolse Courant* het later, in 1926, formuleerde: 'Al met al legde dit schrijven het lot van de IJsselbrug in handen van de vroede vaderen te Zwolle en zij besloten den 18den oktober 1915 tot ... toekenning van f 100.000 subsidie en handhaving van enkele van hun voorwaarden.'¹³

Het Zwolse gemeentebestuur had zich wederom kortzichtig getoond. Opnieuw was het niet in staat gebleken het hogere belang van een oplossing van het Katerveerprobleem als richtsnoer te gebruiken. Zwolle was spelbreker en wel op een heel precair moment. Wanneer je als belangrijke actor stelt een probleem ècht te willen oplossen, dan moet je je voegen naar de regieaanwijzingen van de ter zake meest machtige speler. Bovendien is het zaak gebruik te maken van het momentum.

In een ongunstig scenario zou het namelijk juist de Rijksoverheid kunnen zijn, die plotseling meent andere prioriteiten te moeten stellen.

Het tij keert

Opnieuw ging Van Setten aan de slag om de Zwolse opstelling te veranderen. Als een onvermoeibare lobbyist vervulde hij zijn rol van oliemannetje en goot daar waar nodig olie op de vastzittende raderen. En uiteindelijk zou de Zwolse Gemeenteraad zwichten.

Van Setten toonde zich permanent de ideale taskforceleider, door met inzicht en volhardingsvermogen, plus het nodige 'heilig vuur', te blijven werken aan het welslagen van de opdracht. Niet alleen was hij bij voortdurend met alle relevante partijen in Gelderland en Overijssel in gesprek, hij praatte ook het ministerie bij over gevoeligheden in het veld en over achterliggende redenen van het vertoonde gedrag. Met alle geweld probeerde hij te voorkomen dat het ministerie er de brui aan zou geven. Hij heeft de succesvolle eindfase van het project echter niet mogen meemaken. Eind 1916 overleed hij aan de

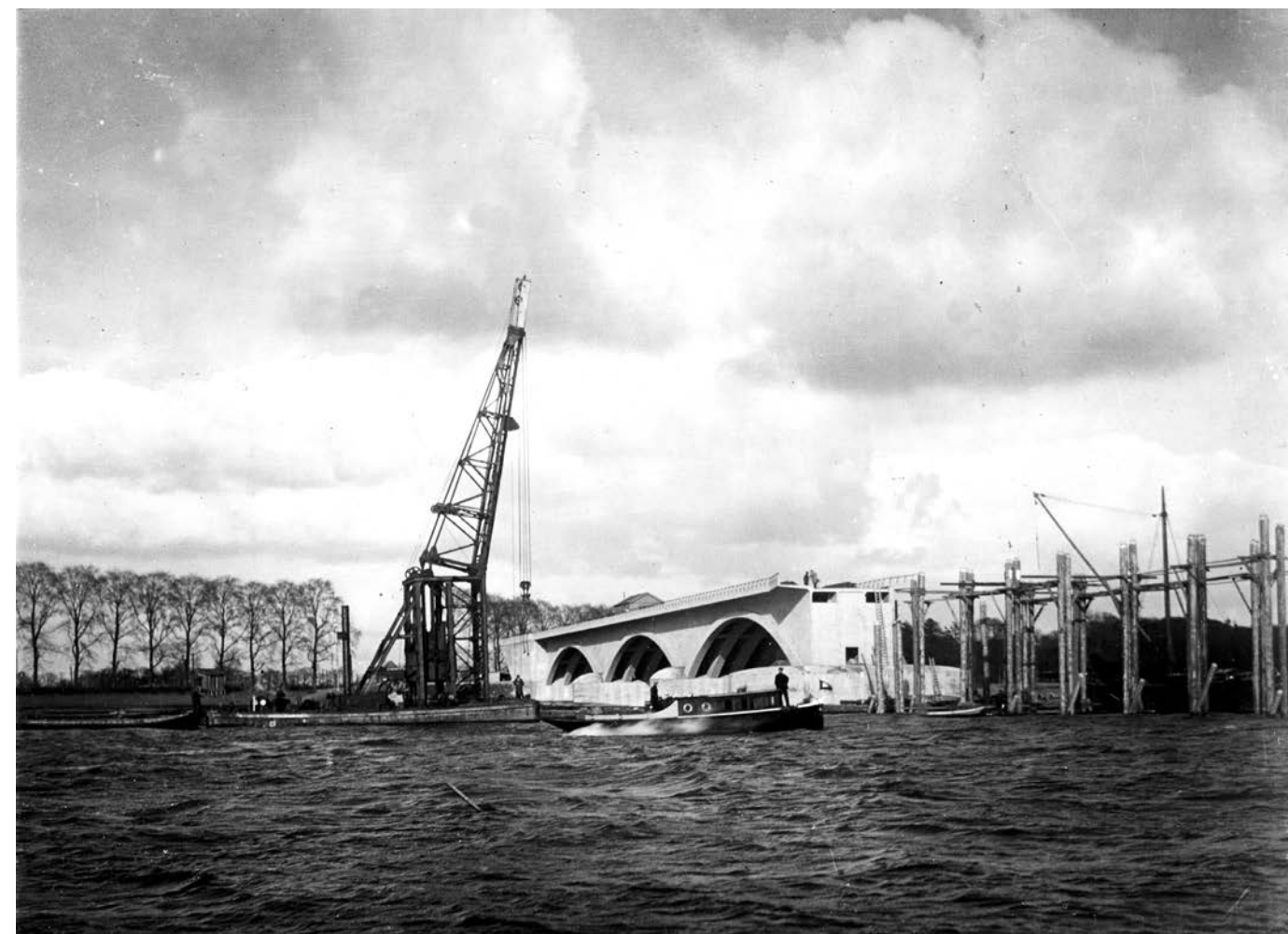
griep. 'Den Haag' toonde het jaar erop zijn goede intentie: de Tweede Kamer besloot in oktober 1917 goedkeuring te verlenen aan het wetsontwerp, waarin voor de uitvoering van de IJsselbrug f 850.000 ter beschikking werd gesteld.

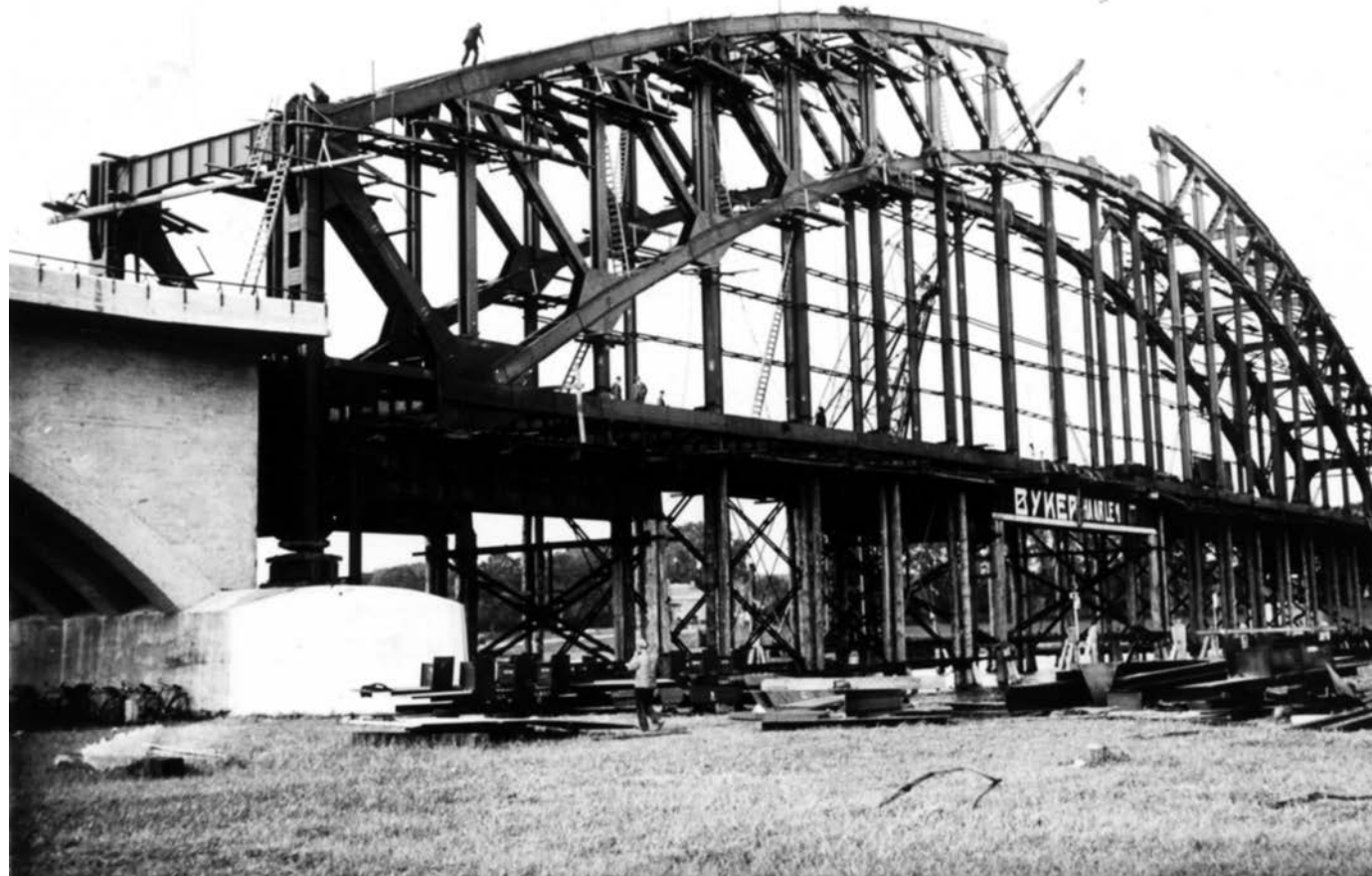
Na september 1918 was Lely geen minister van Waterstaat meer. Inzake de Katerveerkwestie dreigde de continuïteit van denken op het ministerie in gevaar te komen. Dat de bereidheid van de Rijksoverheid om te investeren veranderlijk kon zijn, bleek uit het standpunt van de nieuwe minister, König, in 1922: 'Een plan voor de brugbouw wordt uitgewerkt. Gelet op de staatskas kunnen de middelen voorlopig niet worden vrijgemaakt.' We lezen hier het standaard standpunt van de minis-

ter van Financiën en niet zo zeer de opvatting van een 'spending' minister van Waterstaat.

Ook de komst van een nieuwe voorzitter, de bankier H.S. Gratama na het overlijden van Van Setten, zorgde ervoor dat de relatie met het ministerie opnieuw in een impasse geraakte. Zelfs een ongeluk met de pont in maart 1923 – deze ging door een schuivende lading ernstig overhellen, waarna de kabel brak en twee paarden in de IJssel terechtkwamen en verdronken – zorgde niet voor een doorbraak. Net als veel van zijn voorgangers toonde al weer een nieuwe minister van Waterstaat, dr. ir. G.J. van Swaaij, geen daadkracht. Ondertussen nam de verkeersdruk alsmaar toe.

De bouw van de brug aan de Zwolse kant, ca. 1928. (Collectie Franssen, HCO)

De bouw vordert, 1929.
(Collectie Franssen,
HCO)

Het hoogste punt van de
brug. In de diepte staat
het verkeer te wachten
voor de pont, 1929.
(Collectie Franssen,
HCO)

Vaart met de pont

De politicus die uiteindelijk groen licht gaf om daadwerkelijk met de aanleg van de IJsselbrug te beginnen, was de hierboven al genoemde mr. Hendrik van der Vegte (ARP), die in maart 1926 minister van Waterstaat werd in het eerste kabinet De Geer. Als Zwollenaar en als lid van de commissie die in 1911 in het leven werd geroepen om een brug over de IJssel tot stand te brengen, kende hij de precaire situatie bij het Katerveer als geen andere bewindsman op het ministerie. Onmiddellijk na zijn benoeming pakte hij door, doorbrak hij patstellingen, bood hij duidelijkheid en zette hij er vaart achter. Reeds in juli 1926 gaf de Gemeenteraad van Zwolle haar goedkeuring voor

De sluiting van de
bogen. De brugon-
derdelen werden op
een hoogte van veer-
tig meter aan elkaar
geklonken, zonder
veiligheidsmaatregelen.
1929. (Collectie Frans-
sen, HCO)

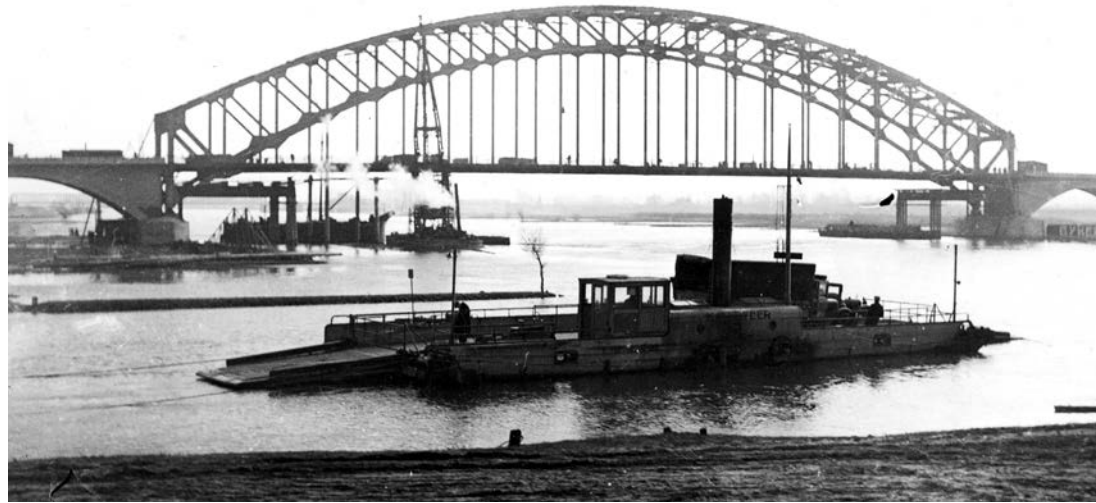

Mr. Hendrik van der
Vegte, 1868-1933. (Het
Leven/Spaarnestad/
HGvN)

De afbouw van het
wegdek van boven af
gezien, 1929. (Collectie
Franssen, HCO)

Bijna wisseling van de wacht, de Katerveerpont vaart nog, maar de brug is praktisch voltooid, 1929. (Collectie Franssen, HCO)

de verkoop aan het Rijk van een aantal percelen grond ten behoeve van de aanleg van de brug. Aan de Gelderse kant startten de nodige onteigeningsprocedures. In december 1926 gunde de Rijks-overheid de aanleg van de betonnen onderbouw aan de Nederlandsche Maatschappij tot het maken van Werken in Gewapend Beton (vanaf 1928: Hollandse Beton Maatschappij, HBM). Iets meer dan drie jaar later, op 15 januari 1930, was de IJsselbrug een feit en vond de opening plaats.

Hoe belangrijk de brug was, bleek nog eens kort voor, tijdens en na de oorlogsjaren. Twee maal, in mei 1940 en in april 1945 werd de brug opgeblazen en kon deze, tot oktober 1947, vrijwel niet worden gebruikt. Net als vóór 1930 was de IJssel toen 'een onverzettelijken slagboom' en moest iedereen met de pont naar de overzijde. Gelukkig was er bij de recente afsluiting in juli 2020 vanwege werkzaamheden aan de Spoolderbergbrug, even verderop stroomafwaarts, sinds 1970 een tweede brug beschikbaar!

* Dit artikel verscheen in januari 2020 in het kwartaalblad van de Oudheidkundige Vereniging 'De Broeklanden' in Oldebroek. Voor het *Zwols Historisch Tijdschrift* is de tekst aangepast.

Noten

1. De auteur, geboren in 1947, groeide (grotendeels) op aan de Oude Veerweg, in de vanzelfsprekende aanwezigheid van de IJsselbrug.
2. Deze bijdrage is vooral gebaseerd op vijf artikelen, die in augustus 1926 werden gepubliceerd in de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* (verder: *POZC of Zwolse Courant*), 'IJsselbrug-Schetsen': I, II, III, IV en V op 12, 14, 18, 21 en 25 augustus 1926. Ze geven een uitgebreide inblik in de opstelling van de verschillende maatschappelijke actoren door de jaren heen. Zie ook: Ben Kam 'Achter de IJssel begint het land', in: *Zwols Historisch Tijdschrift*, jrg 27 (2010), nr. 4, p. 164
3. Zie ook: Wim Coster. *Baron op klompen. Mr. B.W.A.E. baron Sloet tot Oldhuis (1807-1884): aan de hefboom tot welvaart*, Wageningen/Groningen, 2008, p. 196-198
4. *POZC* 23 maart 1912
5. *POZC* 24 oktober 1905
6. *POZC* 23 oktober 1905
7. *POZC* 14 augustus 1926
8. *POZC* 12 augustus 1926
9. *POZC* 18 augustus 1926
10. *POZC* 2 maart 1912
11. *POZC* 2 september 1912
12. *POZC* 21 augustus 1926
13. idem

Oud Nieuws

Diezerstraat wordt Diezerpromenade

Vanavond wordt in Zwolle het verkeer volledig uit het centrum geweerd. In de stad zullen allerlei artiesten te vinden zijn, degenslikkers, vuurvreters, slangenmensen, acrobaten en dergelijke. Standwerkers, bands en straatmuzikanten krijgen alle ruimte, zo ook de horeca en winkeliers die met hun handel de straat op willen. Ieder bedrijf mag desnoods een eigen barbecue aanrichten en gasten trakteren op drank of een zelf geroosterd carbonaatje. Verenigingen krijgen de gelegenheid demonstraties te geven, waar en hoe ze maar willen, als ze zich maar hebben aangemeld bij de VVV. Al met al zit het er ruimschoots in dat men zich dit festijn nog lang gaat heugen! Aanleiding voor al deze bijzondere gebeurtenissen is de feestelijke opening, vanmorgen, van de Diezerpromenade. Want zo gaat de Diezerstraat voortaan heten.¹

Burgemeester Drijber, al direct na zijn komst in Zwolle een groot voorstander van de nieuwe inrichting van de winkelstraat, heeft vanmorgen de opening verricht.² Om kwart over tien werd hij door acht charmante hostesses in historisch kostuum afgehaald van het stadhuis. Daar stonden een Scania Vabis uit 1912, een moderne volgauto en leden van het muziekcorps Jubal gereed om via Sassenstraat, Sassenpoort, Wilhelminasingel en Ter Pelkwijkstraat naar de Diezerstraat te gaan. Bij De Smeden stond een comité van ontvangst paraat en na de nodige toespraken kon de burgemeester de Diezerpromenade 'open wandelen'. Als eerste wierp hij onderweg een paar muntjes voor het goede doel in de twee vijvers, liever gezegd opstaande waterbakken, op de plaats waar de straat het breedst is. De muntjes waren hem geschonken door het bestuur van 'Diezerstraat Belangen'.

Binnen deze vereniging werden al een jaar of vier geleden de eerste plannen gemaakt voor verfraaiing van de aloude straat. Winkeliers sloegen vervolgens

Oud Nieuws

In de rubriek 'Oud Nieuws' neemt de journalist in de vreleden tijd Kiekès Agterom, een alter ego van de historicus Wim Coster, het lezerspubliek anno 2020 mee naar een bijzondere gebeurtenis in het verleden. In dit geval de opening van de Diezerpromenade op 25 september 1970.³

daadwerkelijk de handen ineen, aangezien zij ferme concurrentie voorzagen van het toekomstige winkelcentrum tussen Nieuwstraat en Waterstraat.

Om de geschiedenis en het belang van de Diezerstraat te duiden, volgt hier eerst de vrije

Kiekès Agterom

Burgemeester Drijber is zojuist gearriveerd op de Diezerpromenade om de officiële opening te verrichten. Rechts twee van de acht hostesses in historisch kostuum. Op de voorgrond de neus van de Scania Vabis Oldtimer uit 1912. (Collectie Ben Kam)

Het werpen van muntjes in de waterbakken zorgt voor de nodige hilariteit bij de burgemeester. (Foto Dolf Henneke, collectie HCO)

weergave van een onderzoek door drs. F.C. Berkenvelder, sinds 1968 gemeente-archivaris van Zwolle.⁴

'Van paalweg tot promenade'

Het begin van de Diezerstraat bestond uit een paalweg die rond het eind van de veertiende eeuw werd aangelegd tussen Zwolle en de marke of buurschap Dieze. Dit gebied, bestuurd door boeren met gemeenschappelijke weidegronden en daaraan verbonden rechten en plichten, was in

1384 bij de stad gevoegd. Sindsdien gold ook hier het stedelijk recht van Zwolle.

Ook Dieze lag, ten noorden van de stad, op een hoge zandrug. Tussen beide plaatsen lag een moerasachtig broekland, dat in de loop der eeuwen was gevormd door het voortdurend overlopen van de Grote Aa, die toen liep op de plaats van het latere Gasthuisplein en de eveneens latere Oude Vismarkt, Grote Markt en Melkmarkt. Al in 1265 had Zwolle van de landsheer, de bisschop van Utrecht, een marktprivilege gekregen en dus

De Diezerstraat van De Aarde tot De Gouden Zwaan

Ooit, in de tijd voor de invoering van de huisnummers in 1905, kende de Diezerstraat niet minder dan honderd verschillende huizen met een naam. Sommige kwamen min of meer dubbel voor, want nieuwkomers profiteerden maar al te graag mee van de goede naam van een al bestaande concurrent. Voor eenvoudige ongeletterde lieden die hadden gehoord dat de herberg Het Paard of De Pot zo goed en goedkoop was, viel het op de naam alleen vrijwel niet uit te maken waar ze moesten zijn. En dus verschenen ook Het Gezadelde Paard en Het Vergulde Paard of De Blauwe Pot en De Gouden Pot. Soms trad de overheid hiertegen op, zeker als het ging om twee huizen in dezelfde straat.

Vandaar, dat Jennegjen Lambers, weduwe van Johan Potcamp en in 1671 wonende in Het Groene Radt in de Diezerstraat, bij het stadsbestuur ging klagen over de in haar ogen oneerlijke concurrentie van Jan ter Sweege. De buurman had voor zijn eigen huis namelijk een groen rad opgehangen. Schepenen en Raden besloten op 16 oktober van dat jaar, dat het Ter Sweege niet langer 'gepermitteerd' zou zijn 'een groen radt weder uit te hangen'. Zo ontstond naast Het Groene Radt ook Het Zwarte Radt.

Om onderscheid te maken, koos men in het bijvoeglijk naamwoord vaak voor een kleur of voor een getal. In de heraldiek (de reglementering en beschrijving van wapens van personen, families en instellingen) werd vaak gekozen voor goud, omdat deze kleur duidt op voornaamheid en voortreffelijkheid, maar ook omdat uithangtekens en uithangborden door het vergulden beter bestand waren tegen weersomstandigheden. Bij het kiezen van een getal koos men nogal eens voor de (ook in de heraldiek vaak gehanteerde) 'drie'. Zo verschenen naast De Koperen Kraan, ook de Gouden Kraan en de Drie Koperen Kranen ... 'Oude' kreeg in deze omgeving als vanzelf

de betekenis 'van ouds bekend'. Sommige beroepen, zoals dat van smid of herbergier, voerden namen die daarmee verband hielden. Waarom al die namen werden gekozen is nog slechts zelden na te gaan, maar een bont palet leveren ze zeker op!

De Aarde, Het Anker, De Zwarte Arend, Het Rad Van Avontuur, De Witte Bakoven, Het Botervat, De Brandroede, De Bril, De Budde (een soort koffer), De Bijl, De Dordtse Bijbel, De Utrechtse Dom, De Dronten, De Eenhoorn, De Gouden Engel, Het Wapen van Frankrijk, Het Wapen van Friesland, Het Graf, De Rooze Haan, De Blauwe Hand, De Hel, De Geborduurd Hoed, De Gouden Hoed, Het Gouden Hoefijzer, Het Vergulde Hoofd, De Drie Gouden Hoofden, De Hooiwagen, Het Gouden Kantoor, De Kerkenkroon, De Stad Keulen, Het Vergulde Klaverblad, De Gouden Klomp, De Koeketer, De Gouden Kraan, De Drie Koperen Kranen, Het Kromhout, Het Gouden Kruis, Het Witte Kruis, Het Rooze Laken, Het Witte Laken, De Gouden Leeuw, De Witte Leeuw, De Leiden, Het Wapen van Leiden, De Halve Maan, De Mol, De Molen, De Rooze Molen, De Moriaan, De Munster, De Dom Van Munster, De Oude Munt, De Naald, De Ossenkop, De Gekroonde Otter, Het Gezadelde Paard, Het Vergulde Paard, De Gouden Passer, De Pelikaan, De Gouden Ploeg, De Witte Pluim, Het Postpaard, De Blauwe Pot, De Gouden Pot, De Prinsenhoed, Het Groene Radt, Het Zwarte Radt, De Gouden Roos, De Rode Roos, Het Gouden Rooster, De Rozenkrans, De Ruiter, De Gouden Schaal, Het Schepel, Het Schootsvel, De Gouden Sleutel, De Gouden Snoek, De Spiegel, De Drie Sterren, De Gouden Ster, De Gouden Toren, De Drie Torens, De Gouden Tralie, De Hollandse Tuin, De Troffel, De Stad Utrecht, De Valk, De Blauwe Valk, Het Vosje, De Gouden Vijzel, De Witte Wagen, De Walvis, Het Kamper Wapen, De Gouden Wereld, Het Zaalteje, De Zevenster en De Gouden Zwaan ...⁵

Gevelsteen De Witte Leeuw, ooit bierbrouwerij, Diezerstraat 41. (Foto Marcel Overbeek)

'Hoc est signum meum' = dit is mijn teken, gevelsteen van De Gouden Hoed, Diezerstraat 57, een verwijzing naar het hoedenmakersambacht. (Foto Marcel Overbeek)

De Diezerpromenade vlak voor de voltooiing, 1970. (Foto Dolf Henneke, collectie HCO)

was het van belang dat ook de boeren uit Dieze naar de stad konden komen. Daarom heiden de Zwollenaren door het veen een ongeveer twee meter brede weg, gevormd uit honderden paaltjes van berken- en dennenhout met dwarsliggers van beukenhout. In 1438, nadat Zwolle ook het stapelrecht had gekregen, werd de weg nog doorgetrokken richting Lenthe bij Dalfsen en verder richting Hardenberg en Twente. Ook groeide de weg uit tot een dijk, met aan weerszijden boerderijtjes. Steeds meer oriënteerde de stad zich op het noorden en het oosten, waardoor ook het belang van de Diezerstraat en omstreken voor die richtingen sterk toenam. In 1402 had het stadsbestuur zelfs al besloten om de ambachtlieden van de Blijmarkt te verplaatsen naar dit gebied. Smederijen, maar ook herbergen en logementen werden vooral daar gesitueerd. In verband met brandgevaar mochten er alleen stenen huizen worden gebouwd. In later eeuwen vertrokken van hier de diligences en de trekschuiten en hier kwamen zij ook aan. Toen omstreeks 1500 een nieuwe uitleg van de stad plaatsvond, kwam 'de Smeden', zoals dit deel van de Diezerstraat ging heten, binnen de stadsmuren te liggen.

Een echte winkelstraat was de Diezerstraat voorlopig nog lang niet. Vooral tussen Smeden en Broerenstraat waren weinig of geen winkels. Tot 1795 waren er niet minder dan honderd huisnamen te vinden, die meestal duiden op het bedrijf dat er werd uitgeoefend. Soms kwamen gelijksoortige namen voor, omdat nieuwkomers graag profiteerden van de goede naam van een al gevestigd bedrijf. Zo kon men naast 'De Hooiwagen' bijvoorbeeld 'De Nieuwe Hooiwagen' aantreffen, maar ook naast 'De Bijl', juist om het vertrouwde karakter te benadrukken, 'De Oude Bijl'.

Pas aan het eind van de negentiende eeuw werd het aantal herenhuizen aanzienlijk minder vanwege verbouw tot winkelpand. De verkoopruimte werd sedertdien vóór alles de hoofdzaak. De lokkende etalage kwam hoe langer hoe meer in zwang, zodat ook de vorm van het huis moest veranderen. Maar dit gebeurde slechts ten dele: de winkelpui werd vernieuwd en kreeg grote ramen, terwijl het bovenste gedeelte woonhuis

bleef en zijn oude vorm behield, zodat de straat op vele punten een dubbel gezicht vertoont. Ziet de voorbijganger tegenwoordig aan de pui het stadsuiterlijk van de twintigste eeuw, wie de moeite neemt naar boven te kijken, ziet hoe in menig opzicht de zeventiende eeuw nog op hem neerkijkt.

Maar nieuwe tijden vragen een nieuwe benadering: de paalweg, die van een dijk, tot onderdeel van een industrieterrein en een winkelstraat is geworden, wordt nu een promenade, een weg naar de toekomst.

Van praatstuk naar praktijk

De plannen voor de aanpak van de aloude Diezerstraat beperkten zich niet, zoals aanvankelijk de bedoeling leek, tot sierbestrating alleen. Het hiervoor genoemde bestuur van Diezerstraat Belangen zocht contact met architect T.G. Verlaan, sinds 1959 gevestigd in Zwolle. Voordien was hij een kwarteeuw in overheidsdienst. Hij won als architect belangrijke prijzen. In Zwolle restaureerde hij de stadsmuur en de Lutherse kerk en maakte hij een restauratieplan voor de Onze Lieve Vrouwekerk.⁶

De man die met deze opdracht het nieuwe gezicht van de straat voor een belangrijk deel bepaalde, maakte daartoe eerst een uitgebreid 'praatstuk', compleet met tekeningen van Teun van der Veen. En nu ligt daar de nieuwe promenade, met een oppervlakte van 6.000 vierkante meter, waarvoor 240.000 tegels werden gelegd en 25.000 meter elektriciteitsdraad werd getrokken. Er werden 32 straatputten geplaatst en een groot aantal knalgele vuilnisbakken neergezet. De twee vijvers halverwege bevatten zo'n 30.000 liter water. Het is de bedoeling dat daarin muntjes worden gegooid, om ze periodiek te kunnen verzamelen voor een steeds wisselend goed doel.

De winkeliers hopen natuurlijk op veel meer dan muntjes! De middenstanders investeerden zelf 175.000 gulden voor het plan en het gemeentebestuur, tot eind vorig jaar aangevoerd door burgemeester Roelen, deed er nog eens 450.000 gulden bij om ook zo de centrumfunctie van Zwolle te versterken.

De centrumfunctie van Zwolle

'Zwolle kan door zijn uitermate gunstige ligging uitgroeien tot een regionaal koopcentrum van bijzondere allure. De stad vervult een centrumfunctie voor een regio van nu reeds 225.000 tot 250.000 inwoners. Er zijn unieke kansen om van de binnenstad voor het winkelend publiek iets groots te maken,' aldus de rijksconsulent voor het midden- en kleinbedrijf en het toerisme in de provincie Overijssel J.W. Meijer. De Diezerpromenade laat volgens hem zien hoe dat moet gebeuren. Want die zal de zuigkracht op het omliggende gebied aanzienlijk versterken. Al in 1963 pleitte hij voor meer 'sfeer' in de binnenstad en als adviseur was hij vanaf het begin betrokken bij de werkgroep Diezerpromenade. Maar voor die centrumfunctie van Zwolle moet er naar zijn overtuiging nog veel meer gebeuren: een winkelcentrum in de 'city' tussen Nieuwstraat en Waterstraat. Ook de omgeving van Melkmarkt, Grote Markt en Luttekstraat moet worden aangepakt. Eigenlijk ziet Meijer het liefst de hele binnenstad autovrij, al zal dat wel grote kosten met zich meebrengen vanwege de onvermijdelijke parkeergarages. 'Een winkelcentrum staat of valt met de mogelijkheid voor het publiek er op niet al te grote afstand van te kunnen parkeren. De mensen worden steeds mobieler,' stelt hij. In de toekomst voorziet hij een nog grotere concentratie van hoogwaardige winkels in het centrum. 'Uitlopers' als de Thomas a Kempisstraat, de Vechtstraat, de Kamperstraat en de Hoogstraat ziet hij verdwijnen. Al moeten daar natuurlijk wel de bedrijven met goederen voor dagelijks gebruik blijven bestaan. Sterk ontwikkelde centra in andere wijken zullen volgens hem 'afbreuk doen aan de functie van het centrum.' Hij heeft in Amerika de in zijn ogen 'kwelijke gevolgen' van die ontwikkeling gezien.

Het betekent overigens niet, waarschuwt de rijksconsulent, dat Zwolle met haar Diezerpromenade de tijd ver vooruit is, hooguit dat de stad niet achterop is geraakt. Hij heeft zich wel geërgerd aan een artikel in *Elseviers Weekblad* waarin onlangs stond dat Overijssels hoofdstad 'een wat verdrietige, ondervoede indruk' maakte. 'Kijk, dat vind ik nou minderwaardig geschrijf over een stad die duidelijk anders verdient,' uit hij zijn ongenoegen. 'Sanering brengt nu eenmaal rommel met zich mee, afbraak van gebouwen, puin, grote gaten in het stadsbeeld,

wie weet dat niet?' Hij ziet Zwolle als 'een stad, die hard werkt aan een geweldig saneringsplan. Een stad met een middenstand, die zich terdege bewust is van haar regionale taak en, vanuit een duidelijke visie, bezig is met de uitbouw daarvan.' Hij is er ondertussen wel van overtuigd dat de ondernemers flink de trom moeten blijven roeren en reclame moeten blijven maken. 'Kijk, er ligt nu natuurlijk wel een prachtige promenade, waar iedereen zonder hinder van het verkeer lekker kan gaan winkelen en er is in feite één groot warenhuis gecreëerd, weliswaar met elkaar onderling beconcurrerende bedrijven, maar de nieuwigheid is daar na een paar maanden toch al weer af. En daarom is er niets gevaarlijker dan nu niets anders meer te gaan doen dan rustig zitten afwachten. Als men daar in de Diezerstraat voldoende van doordrongen is, dan pas zal de promenade een echt goede toekomst tegemoet gaan.'

Een toekomst die nog eens extra kleur kan krijgen door de opening van de tweede weghelft van de nieuwe IJsselbrug, nadat de eerste helft al in mei j.l. beschikbaar kwam voor het wegverkeer. De praktijk van alledag heeft in die korte tijd al laten zien, dat daarmee de opstoppingen bij het Katerveer vrijwel tot het verleden behoren. Na vrijdag 25 september zal dus ook dinsdag 29 september 1970 voor Zwolle, en het gehele land, gelden als een bijzonder heuglijke dag!

Noten

1. De *Zwolse Courant* was in 1970 nog een middagkrant.
2. Mr. Job Drijber was burgemeester van Zwolle van 1969 tot 1980. Zijn installatie vond plaats in november 1969
3. Dit artikel is, behalve voor de informatie in noot 5, gebaseerd op artikelen in de *Zwolse Courant* van 25 en 23 september 1970 en die van de data genoemd in noot 4
4. De vier artikelen onder de titel 'Van paalweg tot promenade' verschenen in de *Zwolse Courant* van 29 augustus en 5, 12 en 19 september 1970
5. F.C. Berkenvelder, 'Van Paalweg tot promenade II', in de *Zwolse Courant* van 29 augustus 1970. Zie ook noot 3.
6. Paus Johannes Paulus II verleende de kerk op 18 oktober 1999, bij het 600-jarig bestaan, de eretitel van basiliek.

De gloednieuwe vitrines in de Diezerstraat, 1970. (Foto Dolf Henneke, collectie HCO)

Nieuws van onze website

Jan van de Wetering

De belangstelling voor onze website www.zwolshehistorischevereniging.nl blijft groeien. Hetzelfde geldt voor onze Facebookpagina 'Geschiedenis van Zwolle'. Ondanks, of liever gezegd dankzij corona, is de website van de Zwolse Historische Vereniging de afgelopen maanden verrijkt met veel nieuwe informatie. Verplicht thuisblijven heeft ook zijn voordelen. Een kort overzicht.

Opgewekte geschiedenissen

In het menu *Artikelen* is de nieuwe reeks *Opgewekte geschiedenissen* van Jan van de Wetering te

vinden. *Muziek voor zenuwlijders* gaat over concerten in de openlucht in het Zwolle van de negentiende eeuw. *Een gat in de tijd* is een pleidooi voor het maken van 'gewone' foto's en films. Bijna vergeten is een beeldhouwer uit de vijftiende eeuw. In het artikel *Arnt, de Duitse beeldhouwer* leest u meer over hem. *Automobiel* is een hommage aan een van de eerste vrachtauto's in Zwolle.

In *Opgewekte geschiedenissen* staat een serie van vijf artikelen over het werk van de familie Ter Borch, met vele afbeeldingen van hun tekeningen. U kunt lezen over de *Grand Tour* van vader Ter Borch en over de pastorale tekeningen van Gesina

De familie Ter Borch ontvangt gasten op haar buitenplaats de Ramhorst in Dieze. Aquarel Gesina ter Borch. (Collectie Rijksmuseum)

Kinderopvang bij de familie Ter Borch. Aquarel Gesina ter Borch. (Collectie Rijksmuseum)

ter Borch. Het artikel *Tekeningen tijdens de Tachtigjarige Oorlog* laat zien hoe hier en daar in het werk van de familie Ter Borch de oorlog zichtbaar is. Harmen ter Borch tekende op jonge leeftijd *Het leven van alledag in Zwolle*. Het artikel *Buiten de poorten* ten slotte gaat over de tekeningen die Gerard ter Borch de Jonge maakte van boerderijen in de omgeving van de stad.

On(t)roerend monumentaal

Johan Teunis schrijft regelmatig artikelen over de bouwkundige aspecten van interessante historische gebouwen en monumenten in Zwolle. Dit jaar schreef hij over De Hoge Spoorbrug, het Nieuwe Stadhuis en de Wheeme. In totaal verschenen in deze imposante serie *On(t)roerend monumentaal* al zeventien artikelen van zijn hand. U vindt zijn artikelen – met uniek beeldmateriaal – in het menu *Artikelen*.

Zwolle in Zicht

In het menu *Foto's & tekeningen* is de nieuwe reeks *Zwolle in Zicht* van start gegaan. We dagen Zwollenaren één keer per maand uit de plaats van drie historische afbeeldingen terug te vinden en te fotograferen. Dat is lang niet eenvoudig zoals bleek. Zo is de omgeving van de Brakkensteeg in de Kamperpoort nagenoeg weggevaagd. Slechts deelnemer Jan Meijer wist de plek te vinden. Jacob Donze van Buurtmuseum de Kamperpoort zorgde voor een foto op exact dezelfde plek. In de derde aflevering leverde een oude tekening van de Ossenmarkt grote problemen op. Deelnemers zagen er de omgeving van de Broerenkerk en de Bethlehemkerk in. We nodigen u graag uit mee te doen!

Ideeën voor onze website kunt u sturen naar de redactie: weteringjan@gmail.com

Boeken

Anton Cramer, *Het leven ligt op straat, het verhaal van Joop van Ommen*. Eigen uitgave, 2019. 155 pp. Geen ISBN. Prijs € 16,50. Met een voorwoord van Arie Slob, minister voor basis- en voortgezet onderwijs en media.

Door Steven ten Veen

Anton Cramer, journalist en oud-communicatiemedewerker van de gemeente Zwolle, heeft een mooi portret gemaakt van Joop van Ommen. *Het leven ligt op straat* luidt de titel van het boek, waarin het leven van deze bekende Zwollenaar wordt beschreven. De letters WRZV en de naam Van Ommen zijn nauw met elkaar verbonden. Begin jaren zeventig, toen Joop nog taxichauffeur was, ging op zijn initiatief op woensdagavond in de IJsselhallen een zaalvoetbalcompetitie voor probleemjongeren van start. De belangstelling en het enthousiasme waren zo groot, dat deze zogenaamde 'wilde' competitie onder de vleugels van de KNVB werd gebracht en plannen werden gesmeed om een eigen hal te bouwen. Een geschikt terrein werd gevonden bij de Buitengasthuisstraat en met hulp van directeur Leen van Rij van de woningbouwcorporatie SAVO verschenen

hier de WRZV-hallen (WRZV: woensdagavond recreatie zaalvoetbal), die in september 1988 werden geopend door Koos Alberts.

Dat deze man hiervoor naar Zwolle werd gehaald, was zeker geen toeval. Want zoals Alberts de zanger van het levenslied was, is Van Ommen de man van het leven van de mensen die aan de zelfkant van de maatschappij terecht zijn gekomen. De WRZV-hallen zijn niet alleen een plek waar sport wordt beoefend, maar ook een locatie waar in alle eenvoud maar met grote passie sociaal werk wordt verricht.

Het boek van Cramer maakt duidelijk waar de gedrevenheid van Van Ommen vandaan komt. Zijn jeugd werd door armoede getekend, vooral na het vroege overlijden van zijn vader. Maar Joop, door Cramer beschreven als een belhamel van het zuiverste water, wist altijd wel plekjes in de stad te vinden waar wat te verdienen viel. Ondanks de armoede stond het huis waar hij opgroeide open voor mensen die het nog slechter in hun leven hadden getroffen, want zijn moeder stond altijd voor anderen klaar. Met name die karaktertrek heeft zijn leven gevormd en ervoor gezorgd, dat de WRZV-hallen een veilige haven werden voor dak- en thuislozen, drugsverslaafden en vluchtelingen.

Van regels trok Van Ommen zich daarbij niets of weinig aan en de stadsbestuurders, met wie hij een haat-liefdeverhouding had, durfden niet in te grijpen. Want alternatieve hulpverlening was er nauwelijks en in feite zorgde de directeur van de WRZV-hallen er voor dat problemen werden opgelost. Erkenning voor het werk dat Van Ommen verrichtte, kwam er moeizaam. Velen hadden het niet zo begrepen op de mensen die in de Buitengasthuisstraat gastvrij werden ontvangen in 'het opvangputje van Van Ommen'. Slechts langzaam brak het besef door dat er in de

WRZV-hallen belangrijk werk werd verricht. Dat leverde Van Ommen in 1988 de Hein Roethofprijs op voor het beste initiatief ter bestrijding van veel voorkomende criminaliteit, de erepenning van de stad Zwolle en het ridderschap in de Orde van Oranje Nassau. Maar voor hem betekende de komst van De Herberg, centrum voor dak- en thuislozen aan de Nijverheidsweg, een soort voltooiing van zijn sociale activiteiten.

Joop van Ommen, die met een zwakke gezondheid kampt, ziet nu vanaf de zijkant toe op het reilen en zeilen van De Herberg en de bouw van een nieuw complex voor de WRZV aan de Grote Voort. Hij heeft er geen invloed meer op en daardoor voelt hij zich kwetsbaar en ongerust. Maar op wat hij heeft verricht, mag hij met recht trots zijn en wie *Het leven ligt op straat* heeft gelezen zal het daarmee eens zijn.

Wim Bos, *Dini's Dagboek. Een Assendorps meisje in de Tweede Wereldoorlog*. V.O.F. Vindingrijk, 2020. 78 pp. ISBN 9789090329468. Prijs € 12,95.

Door Annèt Bootsma - van Hulsten

Dini Beekman (1927-1989) groeide op in de Cliviastraat in Assendorp, in een gewoon en warm gezin. Vader Willem werkte bij een winkel in de Diezerstraat waarvoor hij veel op pad moest. Moeder Frieda Neumann was afkomstig uit Amsterdam, zij had haar man via een landelijke toogdag voor gereformeerde meisjes in Zwolle leren kennen. Frieda was huisvrouw en zorgde voor de vier kinderen, waarvan Dini de oudste was. Dini zat op de MULO op de David Wijnbeekschool en hield van september 1942 tot februari 1944 een dagboek

bij, niet vanwege de oorlog, maar omdat vijftienjarige meisjes dat vaak plegen te doen. Ze schrijft opgewekt over haar huiswerk, het komende eind-examen, het gezinsleven, de bijna vanzelfsprekende bezoeken aan familie en kerk, en na haar eindexamen over haar werkervaringen bij Oldenhof, de winkel in huishoudartikelen in de Diezerstraat. De oorlog staat niet op de voorgrond, maar sijpelt wel door in haar notities, voedselschaarste en brandstofschaarste, bonkaarten, luchtalarm, onderduikers en arrestaties. En het dilemma wat te doen, als een van haar jeugdige collegaatjes bij Oldenhof een Duitse soldaat als vriendje krijgt... De waarde van het boekje zit hier ook in, een onopgesmukt ooggetuigenverslag uit de tijd zelf, een momentopname van de gebeurtenissen en de impact die dat had op het dagelijks leven.

Dini's Dagboek werd na haar overlijden gevonden door haar zoon Wim Bos. Het was geschreven in een blauw Vendex-bloc, wat voor velen nog herkenbaar zal zijn. De omslag van het boekje is hier ook op geïnspireerd. Bos heeft het verhaal nauwgezet geannoteerd, op de rechterpagina's staat het verhaal van Dini, op de linkerpagina's de toelichting, met veel foto's, van Bos. Het is daardoor een mooi tijdsdocument geworden.

Friso Schotanus/Sjoerd Litjens, *111 plekken in Zwolle die je gezien moet hebben*. THOTH, 2020. 230 pp. ISBN 9789068688146. Prijs € 16,95.

Door Annèt Bootsma - van Hulsten

In de reeks '111 plekken in ... die je gezien moet hebben' van uitgeverij THOTH is nu een deel 'Zwolle' verschenen. Zwolle staat in deze voorbeeld de Beulakkerwiede, landgoed Den Alerdinck, het stadsaangezicht van Kampen en het standbeeld van zeehond Hannes in Dalfsen ook meegenomen. Het is een aardige formule, een pagina tekst en daarnaast een paginagrote afbeelding. De teksten zijn goed leesbaar, maar de afbeeldingen hadden wel wat mooier afgedrukt mogen worden. Jammer, want verder zal het boekje zeker in een behoefte voorzien.

Mededelingen

Redactie

Peeters en Peters

De rubriek 'Suikerhistorie' was in het vorige nummer (2020 nr. 1) van het *Zwols Historisch Tijdschrift* gewijd aan het voormalige Hotel Peters op Grote Markt 11, en speciaal aan de periode van dit hotel tijdens de oorlog. Het hotel werd in 1937 eigendom van de heer P.H. Peeters, maar het hotel droeg de naam 'Peters', met een enkele e. Dit gegeven zorgt altijd voor verwarring.

Naar aanleiding van het stukje over Hotel Peters stuurde de heer Sjoerd Dijkstra, de latere eigenaar van het hotel, ons een verhelderende e-mail: P.H. Peeters en H. Peters waren twee verschillende personen, de een was eigenaar van het pand en de ander exploitant. Zie zijn schrijven:

'De Heer P.H. Peeters (met 2 e's) kocht in 1937 als belegger Grote Markt 11 in Zwolle en verhuurde

het vervolgens aan het echtpaar H. Peters (met één e). Dit echtpaar was eerst eigenaar van Hotel de Zon, ook aan de Grote Markt. Het hotel werd, zoals u beschrijft, tijdens de oorlog gevorderd door de Duitsers. Dus het was deze familie Peters die onderduikers in de niet gebruikte hotelkamers onderdak verschafte. Mevrouw Peters, die moest koken voor de Duitse officieren, verstrekte uit dezelfde keuken ook de onderduikersmaaltijden! Naast onderdak zorgde de Heer Peters ook voor onderduikadressen, uiteraard met gevaar voor eigen leven. Nadat Peters de exploitatie overdeed aan de heer Snijder, hebben wij exploitatie en vastgoed begin april 1960 vervolgens weer van Snijder overgenomen. Mij is niet bekend wanneer de heer Peters is overleden, maar hij heeft in ieder geval nog gesproken in 1967 bij de opening van ons verbouwde café-restaurant. Wij hebben het hotel inclusief vastgoed in eigendom gehad van 1960 tot voorjaar 1977. Wij hebben het verkocht aan een vastgoedmaatschappij. Daarna hebben wij het Eden Hotel in Amsterdam overgenomen met 67 kamers, wat is uitgegroeid tot 370 kamers. Inmiddels heeft onze familie 14 hotels in 9 steden in Nederland. De basis hiervoor is in Zwolle gelegd. Vriendelijke groet, fam. Sjoerd Dijkstra'

Erfgoedplatformavonden

De Erfgoedplatformavonden moesten vanwege het coronavirus vanaf maart allemaal afgelast worden. Ook voor het komende seizoen is het vanwege dezelfde reden lastig om avonden te plannen. De leden van de Zwolse Historische Vereniging worden per mail op de hoogte gebracht van de actuele situatie, hou daarvoor ook de website van de vereniging in de gaten, www.zwolsehistorischevereniging.nl

Auteurs

Annèt Bootsma - van Hulten (1953) is historicus. Zij is sinds 2000 eindredacteur van het *Zwols Historisch Tijdschrift*.

Gerrit Barbé (1988) is kunsthistoricus en van jongs af aan al een fervent onderzoeker en verzamelaar van objecten en documenten uit de Tweede Wereldoorlog. Hij is onder meer auteur van het artikel 'Om Gods willen, een adellijke familie herdacht', dat verscheen in het *Historisch Tijdschrift* van Kampen. Sinds een aantal jaar doet hij onderzoek naar de lotgevallen van zijn Joodse familie Lierens uit Amsterdam. Barbé is een kleinzoon van Kees Contermans.

Kees J. Canters (1949) is bioloog en was werkzaam als milieukundig onderzoeker; sinds 2001 woont hij in Zwolle. Hij is geïnteresseerd in plaatselijke geschiedenis, waarbij met name de wijk Assendorp zijn belangstelling heeft.

Chris Contermans (1952) is blauwvinger in hart en nieren. Zijn Zwolse familiegeschiedenis is te herleiden tot ver in de negentiende eeuw. Hij is geïnteresseerd in de Tweede Wereldoorlog en heeft uitvoerig onderzoek gedaan naar zijn vader Kees Contermans, die in 1942 in het kader van de Arbeitseinsatz tewerk werd gesteld in Duitsland.

Wim Coster (1953) is schrijver en historicus. Hij was werkzaam in de uitgeverij, het onderwijs en het archiefwezen en publiceerde enkele tientallen boeken, met name over onderwerpen uit de geschiedenis van Overijssel. Hij hanteert ook het alter ego Kiekès Agterom. www.wimcoster.nl

Wim Huijsmans (1948) was jarenlang als archivaris verbonden aan het Gemeentearchief Zwolle en na de fusie aan het Historisch Centrum Overijssel. Hij is nu als vrijwilliger betrokken bij diverse historische projecten.

Harry Koopman (1947, Zwolle) studeerde toegepaste wiskunde te Groningen. Hij was zestien jaar in binnen- en buitenland werkzaam in de transportsector. Daarna volgden ruim 21 jaar als collegevoorzitter van verschillende Nederlandse hogescholen. Sinds 2010 schrijft hij artikelen en korte verhalen.

Steven ten Veen (1943) is bijna veertig jaar werkzaam geweest in de journalistiek. Bij de *Zwolse Courant* was hij ruim twintig jaar chef van de stadsredactie en bij de *Stentor* de eerste lezersredacteur. Na zijn vervroegde uittreding in 2003 is hij op vrijwillige basis redactioneel werk gaan doen.

Willem van der Veen (1932) werkte jaren als journalist (kunstredacteur) voor de *Zwolse Courant*. Daarnaast schreef hij onder meer jubileumboeken, theaterproducties, dichtbundels en vier delen *Zwolle in de achteruitkijkspiegel*. Van der Veen schreef zo'n dertig artikelen voor het *Zwols Historisch Tijdschrift*.

Jan van de Wetering (1947) is werkzaam als tekstschrijver. Hij publiceerde onder meer de boeken *Vergeten levens* (2001), *Hoe schrijf ik geschiedenis* (2004), *De Zwolse canon* (2008) en *Een toekomst waarborgen* (2015). Van zijn hand verschijnen regelmatig artikelen in het *Zwols Historisch Tijdschrift*. Momenteel is hij naast redacteur van het *Zwols Historisch Tijdschrift* ook redacteur van de website, www.zwolsehistorischevereniging.nl

Colofon

Het **Zwols Historisch Tijdschrift** is een uitgave van de Zwolse Historische Vereniging en verschijnt viermaal per jaar. Leden van de vereniging krijgen het tijdschrift gratis toegezonden.

Redactie Zwols Historisch Tijdschrift

Annèt Bootsma-van Hulten, eindredacteur, Wim Coster, Elmy Elderman, Wim Huijsmans, Frank Inklaar, Michael Klomp, Harry Stalknecht, Steven ten Veen, Jan van de Wetering, Wim van Zant

Redactieadres

Wipstrikkerallee 71, 8023 DV Zwolle.
E-mail: annetbootsma@home.nl

Bestuur Zwolse Historische Vereniging

Henja van Nieukerken, voorzitter
Martin Guldemond, secretaris
Hilbert van der Zwaag, penningmeester
Annèt Bootsma-van Hulten (ZHT), Jan Kam, Johan Teunis

Website: www.zwolsehistorischevereniging.nl

Secretariaat Zwolse Historische Vereniging

Martin Guldemond
Pilotenlaan 29, 8017 GG Zwolle
E-mail: info@zwolsehistorischevereniging.nl

Ledenadministratie en nieuwe leden

Adreswijzigingen en lidmaatschap:
www.zwolsehistorischevereniging.nl of tel. 038 4651735
Opzeggingen: vóór 1 december lopend kalenderjaar

Tarief lidmaatschap	25 euro per jaar
Bankrekening	NL46 INGB0005570775
	tnv. Zwolse Historische Vereniging

Vormgeving, opmaak en druk ZHT

Vormgeving: Rob van den Elzen bno (†)
Vormgeving omslag: Buro 1 Hoog
Opmaak: Different Design Deventer
Druk: Zalsman, Zwolle

ISSN 0926-7476 © Zwolse Historische Vereniging

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, scan, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De redactie heeft er naar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Kunst HUREN of KOPEN?

Ontvang nu
€ 100,-
spartegoed!

Vraag een
GRATIS proef-
plaatsing aan

IQ KUNST UITLEEN & GALERIE
MARSWEG 42 | ZWOLLE | iq.nl
DI - VR: 10 - 17 uur | ZA: 11 - 17 uur

BESCHERM JE OGEN
NET ZO GOED ALS JE HUID

KIES VOOR
ZONNEGLAZEN
MET EYE-SUN
PROTECTION
FACTOR

NICO BRILLEN & LENZEN

Diezerpoortenplas 30 - 32 • Zwolle • Tel: 038 - 421 88 61 • www.nicobrillenzwolle.nl

Zwolse Historische Vereniging

vier keer per jaar het *Zwols Historisch Tijdschrift*
en gratis toegang tot thema-avonden

**Word nu lid
voor slechts 25 euro per jaar!**

Opgave lidmaatschap via:
www.zwolsehistorischevereniging.nl

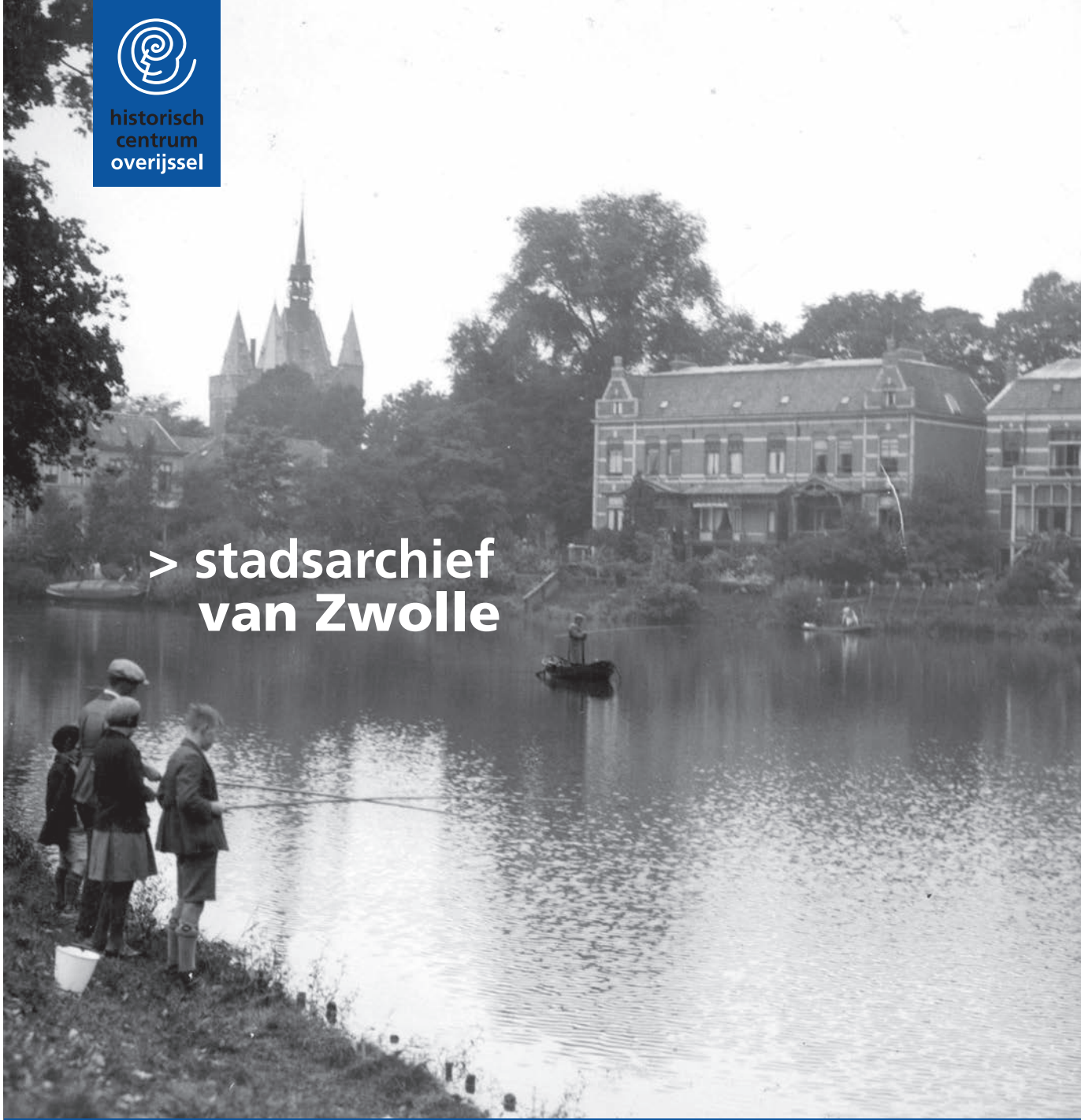
De Zwolse Historische Vereniging participeert
in het Erfgoedplatform Zwolle

Het Vrouwenhuis **ZWOLLE**

Rondleiding op afspraak
038 422 48 23
www.vrouwenhuiszwolle.nl

Voorstraat 46, 8011 ML Zwolle

historisch
centrum
overijssel

> **stadsarchief
van Zwolle**

www.historischcentrumoverijssel.nl

zalsman

Trots en kleurrijk

Zalsman. Dé grafimedia-partner om samen communicatieprojecten tot een succes te maken. Communicatie op papier en/of digitaal voor een eerlijke prijs met ongekend snelle levertijden. Een brede dienstverlening waarbij u centraal staat. Voor al uw wensen op het gebied van drukken, printen, web2print en logistiek hebben wij een passende oplossing. Of u nu regionaal of internationaal opereert, in de zorg, bedrijfsleven, sport of bij de overheid, wij helpen u graag van al uw producties en projecten een succes te maken.

T (038) 467 00 70
www.zalsman.nl

Drukken • Printen • ICT • Web2Print • Warehousing